I. ПРАИСТОРИЯ

№1. ПРОУЧВАНИЯ НА ПАЛЕОЛИТНОТО НАХОДИЩЕ В ПЕЩЕРА КОЗАРНИКА, БЕЛОГРАДЧИШКО ПРЕЗ 2009 г.

Николай Сираков, Жан-Люк Гуадели, Свобода Сиракова, Стефанка Иванова, Васил Попов, Филип Фернандез, Катрин Ферие, Жан-Клон Леблан, Станимира Танева, Ирена Димитрова

Теренните проучвания се провеждат по програмата на българо-френския изследователски проект „Балканите и началото на европейската култура” на НАИМ-БАН и CNRS/Université Bordeaux I – UMR 5199 PACEA/IPGQ. Те се финансират и подкрепят от Commission Consultative des Recherches Archéologiques à l`Etranger – MAE, France, от CNRS и UMR 5199, от район Aquitaine – ЮЗ Франция (програма Origins), от БАН-ЦУ и НАИМ, на които изказваме признателността на целия екип на проекта.

Разкопките през 2009 г. бяха в периода между 20 юни и 1 август и в тях взеха участие: Н. Сираков и Ж.-Л. Гуадели (ръководство); старши проучватели: С. Сиракова, С. Иванова, В. Попов, Ж.-К. Леблан, Ф. Фернандез; младши проучватели, членове на проекта: С. Танева, И. Димитрова, Р. Спасов, В. Митева; студенти-практиканти и технически асистенти: А. Вал, П. Георгиева, Б. Гюхпалова, К. Давидков, С. Дацов, Н. Захариев, К. Илиева Н. Карастоянова, Е. Лозанова, К. Митов, Е. Начева, В. Неделкова, Е. Огнянова, П. Петров, Л. Тодоров, А. Ходкевич, К. Янакиева.

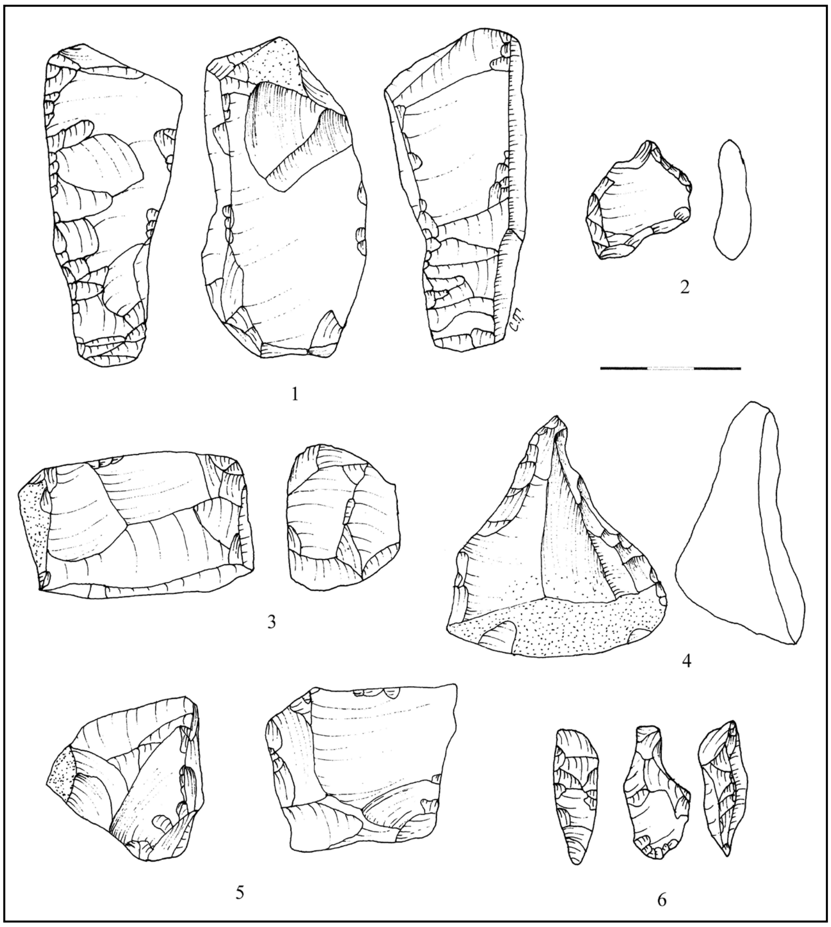

Обр. 1. Козарника. Средни етапи на ранния палеолит. 1: ядро преработено в стъргало; 2, 4, 6: пробои; 3: начално ядро с еднополюсен дебитаж по късата ос; 5: ядро с последователна смяна на ударната площадка и отломъчната (рис. С. Танева, С. Сиракова, И. Димитрова)

Ще се спрем накратко и донякъде избирателно на по-същественото от нашите находки, наблюдения и встъпителни оценки на значението им (по-изчерпателна фактология и обсъждане на новите аргументи в интерпретацията на находището вж в годишния ни отчет – Guadelli, Sirakov 2009; както и в Sirakov, Guadelli et al. in press).

В този сезон продължихме проучването, слизайки в дълбочина в същите сектори, във входната зала и във вътрешността на пещерата, в които работим от 2007 г. насам (Гуадели и др. 2008, обр. 1).

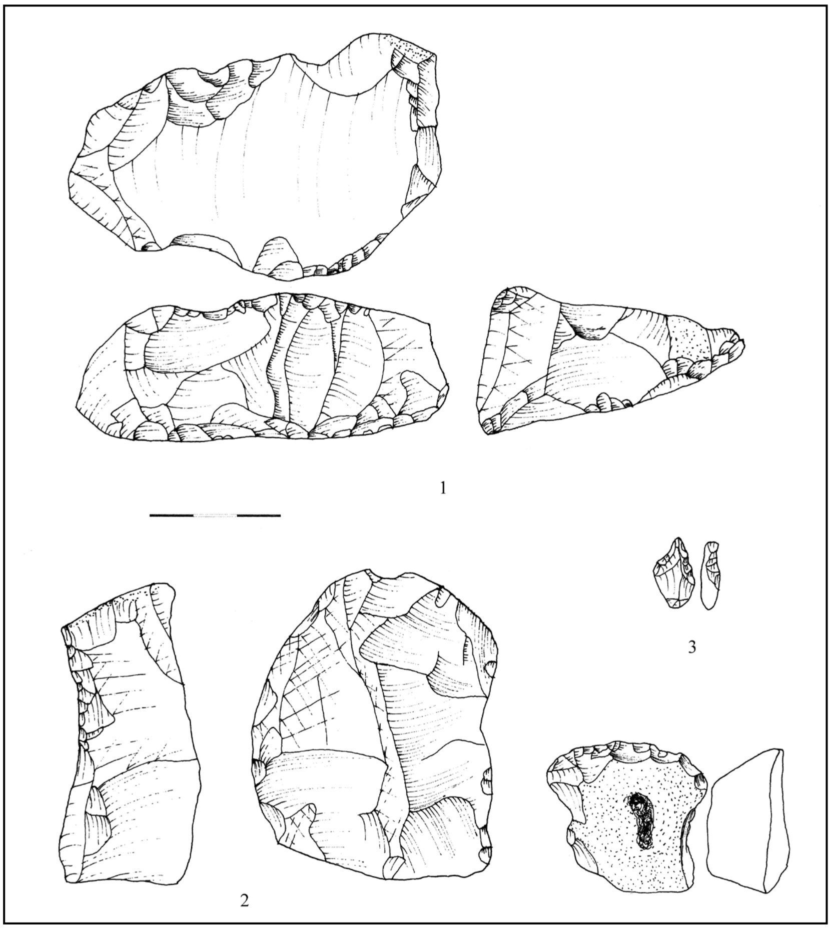

Обр. 2. Козарника. Средни етапи на ранния палеолит. 1, 2: ядра, ретуширани след дебитажа; 3: пробой; 4: стъргалка (рис. С. Танева, С. Сиракова, И. Димитрова)

Средни и ранни етапи в периодизацията на раннопалеолитната секвенция

В сектори 7 и 8 беше разкопана долната част на пл. 11b, изграден от същите, както и в горната му част, фациеси 11b ч.п. и 11b б.п. Тук бе разкрито още едно, по-ранно ниво на силно изветрели калцитни кори и сталагмити. Индикации за достигане долната граница на пл. 11b (Ferrier et al 2009, Sirakov et al 2009) бяха:

– навлизане в прослойки седиментологично отговарящи както на фациеса 11b червено петно (ч.п.), така и на пласт 11c, но страфикационно и по фаунистичен състав вероятно отнасящи се по-скоро към горната част на пл. 11c;

– навлизане в седимента 12? отговарящ на дифузната граница между фациеса 11b ч.п. и пласт. 12.

Археологическите ансамбли от този литостратиграфски контекст отнасяме към средните етапи на ранния палеолит в Козарника.

В сектор 12 бяха разкопавани горните нива на контекста, в който археологическите ансамбли се отнасят към ранните етапи на ранния палеолит в Козарника (Taneva, Hodkevitch 2009). Литостратиграфските единици образуващи тези нива бяха (отгоре на долу, вж Ferrier et al 2009):

– лещи от седимент с характера на пласт 11c, но под горната граница, в контекста на пласт 12;

– средните и долните части на пласт 12;

– контактната зона на пластове 12 и 13a.

Със слизането през средните в ранните фази на ранния палеолит се засилва тенденцията към количествено намаляване на каменните ансамбли. В технологично отношение се установиха още разновидности на опростения, предимно еднополюсен дебитаж по късата ос на изходната форма, както и на дебитажа с последователно прехвърляне (алтернация) на ударната площадка и отломъчната в съседни повърхности, придружено с промяна на ориентацията.

В тези фази изглежда по-ясно изразено предпочитанието към директно използване на отломъчните, поне ако се съди по намаляващия относителен дял на ретушираните форми. Освен ретуширани отломъци, сред тях се срещат доста спорадично типологически по-изразени форми като стъргала, пробои, стъргалки. Няколко новооткрити находки, които обикновено отнасяме към т. нар. core-tools потвърждават наблюденията ни, че доста често всъщност това са ретуширани ядра т.е. преработени в сечива и или употребявани едва след дебитажа (обр. 1, 2)

Сред останките от едри бозайници този сезон в раннопалеолитните пластове бяха открити находки (обр. 3), които представляват безспорно по-голям интерес (Guadelli, 2009; Fernandes 2009). На първо място това е един канин от примат, който бе отнесен със сигурност към сем. *Cercopothecidae*. С напредването на сравнителните проучвания и консултациите с приматолози в последните месеци имаме повече аргументи за уточняващо отнасяне към подсемейство *Colobinae*. Все пак, поради изключително ограничения фосилен сравнителен материал известен за сега, не може да се изключи и принадлежност към друго подсемейство – *Cercopithecinae*, род *Theropithecus*. Което и от определенията да се потвърди, и в двата случая имаме сигурен биостратиграфски маркер за първата половина на ранния плейстоцен. При това Козарника става второто или третото ранноплейстоценско находище с останки от такъв примат в Европа (след Cueva Victoria в Испания и евентуално Pirro Nord в Италия).

Също в пласт 12 бе открит кътник от *Gazellospira* sp. (вероятно *torticornis*) – виторога антилопа, която е още един биостратиграфски маркер за първата половина и средата на ранния плейстоцен (1,8 – 1,4 млн. г.).

В пласт 11b ч.п. се установи фрагмент от долна челюст на *Acinonyx* cf. *pardinensis*, предшественик на гепардите. Той има по-голям хронологически обхват, чак до късните фази на ранния плейстоцен, което съответства на по-високата му стратиграфска позиция, отнасяна от нас към периода между 1,2 и 1 мил. г.

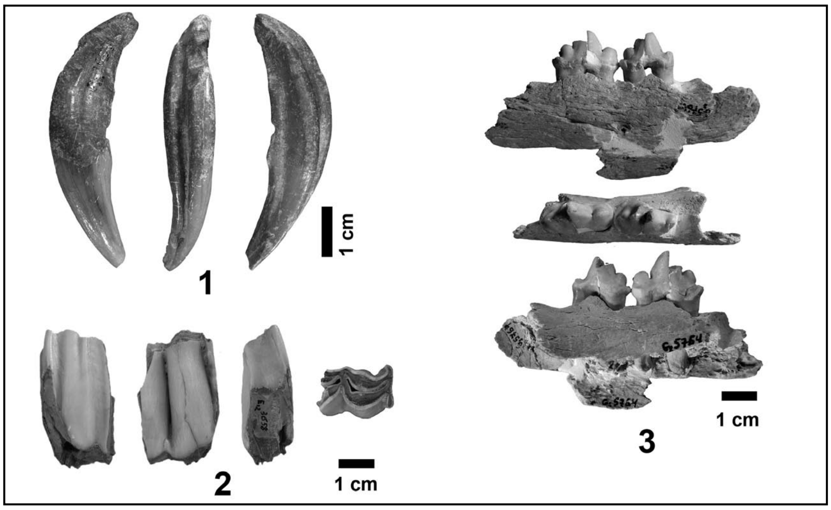

Обр. 3. Козарника. Останки от ранноплейстоценски бозайници: 1: горен ляв канин от примат от сем. Cercopothecidae, вероятно Colobinae; 2: долен десен кътник от Gazellospira cf. torticornis; 3: фрагмент от долна челюст на Acinonyx cf. pardinensis (сн.: 1, 3: Ж.-Л. Гуадели; 2: Ф. Фернандез)

Сред фауната на дребните бозайници от разкопаваните пластове също има архаични видове, характерни за първата половина и средата на ранния плейстоцен. Тяхното продължително присъствие обаче се свързва с реликтния им характер и поради това в хронологическата интерпретация дори и на по-долните пластове се предлага (Popov 2009) и по-късно датиране, към последните етапи на плейстоцена.

Среднопалеолитна секвенция

В сектори 72-75, във вътрешността на пещерата, се достигна до началото на заселването през средния палеолит (Ivanova 2009, Ferrier et al. 2009), където се разкриха кремъчни ансамбли с подобна технология и типология, харктерна за ранните фази на средния палеолит във входната зала.

От друга страна, сравненията между фаунистичните комплекси от началото на средния палеолит при входа и тук, показаха несъответствия, които явно са свързани с вторичните деформации на седиментите в някои райони от вътрешността. В разузнавателен шурф в кв. М72, на дълбочина до 1,5 м под долната граница на средния палеолит се установиха само песъчливи седименти, стерилни както археологически така и палеонтологически.

В източния профил на разкопките във входната зала беше взета серия от проби за тефрологични анализи и датиране в сътрудничество с международен проект в областта на влиянието на вулканската активност върху палеосредата и корелацията и с културните процеси през средния и късния палеолит (White et al. 2009). Първите резултати установяват поне два периода на ерупции в Ю. Италия, от които следи на вулканска пепел има в пластове от края на средния и началото на късния палеолит в Козарника.

Литература

Гуадели и др. 2008: Ж.-Л. Гуадели, Н. Сираков, С. Сиракова, С. Иванова, К. Ферие, Ж.-К. Леблан, С. Танева, А. Гуадели, И. Димитрова, Р. Спасов. Нива и райони на обитаване от края на рания и средния палеолит в плейстоценската секвенция на пещера Козарника, Белоградчишко. - В: АОР през 2007 г., София, 2008, 23-27.

Fernandez 2009: Ph. Fernandez. Les Bovidae de Kozarnika. - In: J.-L. Guadelli et N. Sirakov (eds), Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 33-34.

Ferrier et al. 2009: C. Ferrier, J.-Cl. Leblanc, A. Queffelec: Géologie, cartographie, géomorphologie, carstologie. - In: J.-L. Guadelli et N. Sirakov (eds), Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 16-27.

Guadelli 2009: J.-L. Guadelli. Aperçu sur la faune de Kozarnika sans les Bovidae. - In: J.-L. Guadelli et N. Sirakov (eds), Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 34-37.

Guadelli, Sirakov, 2009: J.-L. Guadelli, N. Sirakov (eds) Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 128 p., incl. 131 figs, 14 tabs.

Popov 2009: V. Popov. Resultats de l`étude des micromammifères. - In: J.-L. Guadelli et N. Sirakov (eds), Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 27-30.

Sirakov, Guadelli et al. in press: Sirakov, N., Guadelli, J.-L. and Ivanova, S., Sirakova, S., Boudadi-Maligne, M., Dimitrova, I., Fernandez, Ph., Ferrier, C., Guadelli, A., Iordanova, N., Kovatcheva, M., Kroumov, I., Leblanc, J.-Cl., Miteva, V., Popov, V., Spassov, R., Taneva, S., Tsanova, T. An ancient continuous human presence in Balkans and the beginning of the settlement of western Eurasia. The Lower Pleistocen example of Lower Palaeolithic in Kozarnika cave (North-western Bulgaria). Quaternary International, 22 p., 11 fig., 6 tab.

Sirakov et al. 2009: N. Sirakov, S. Sirakova, I. Dimitrova. Base de la partie sommitale à la limite avec la partie moyenne du Paléolithique inférieur dans les bandes 7 et 8. - In: J.-L. Guadelli et N. Sirakov (eds), Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 48-53.

Taneva, Hodkevitch 2009: S. Taneva, A. Hodkevitch. Fouille du secteur 12, Kozarnika 2009. - In: J.-L. Guadelli et N. Sirakov (eds), Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 53.

White et al. 2009: D. White, C. Lane, V. Cullen, C. Stringer. Preliminary report on microtephra sampling at Kozarnika. - In: J.-L. Guadelli et N. Sirakov (eds), Projet de recherché conjoint: Les plus anciennes manifestation de la presence humaine dans les Balkans – Rapport 2009, exemplaire multigraphié, remis au Ministere des Affáires Etrangeres et Europeennes de France, 74-75.

№2. СОНДАЖНО ПРОУЧВАНЕ В ПЕЩЕРА РЕДАКА II, БЕЛОГРАДЧИШКО: СРЕДЕН И КЪСЕН ПАЛЕОЛИТ

Алета Гуаделиi, Николай Сираков, Жан-Люк Гуадели, Филип Фернандез

Проучването се осъществи като част и етап от интердисциплинната програма на международен изследователски проект LEA BINEK (Асоциирана европейска лаборатория, „Балканите И Началото на Европейската Култура") на НАИМ-БАН и UMR 5199 на CNRS и Университет Бордо I - PACEA/IPGQ. Проектът се реализира с финансова подкрепа от Commission Consultative des Recherches Archeologiques a l`Etranger – MAE France, от CNRS и UMR 5199, от Region Aquitaine (programme „Origines") и от БАН, на които изказваме дълбоката си благодарност.

Теренното проучване беше проведено в периода 02-21 юли. Изследователският екип в Редака II през 2009 г. бе в състав: А. Гуадели (ръководител), Н. Сираков и Ж.-Л. Гуадели (консултанти и ръководители на проекта). Участие в теренното и последващите го проучвания взеха К. Ферие, Ф. Фернандез, Ж.-К. Леблан, и практикантите – Н. Захариев, Н. Карастоянова и К. Митов.

Тази година се осъществи пореден, четвърти сондаж на площ от 2 м^2, който е продължение на сондаж III от предходната година (Гуадели и др. 2009), заложен в самото начало на входната галерия. Отложенията в горните пластове 1-3 са нарушени от комуникационна траншея между входа и вътрешните сондажи. Установиха се литостратиграфски единици от 1 до 4, отговарящи на стратиграфията в сондаж III, но тук бяха разграничени още 2 фациеса на пласт 4 (Guadelli 2009a):

- 4h (хумус) - льос с тъмно кафяв до черен цвят, в него за разлика от основния седимент на пласт 4 се наблюдават само големи варовикови блокове без чакъл. Границите са хоризонтални и ясно отличими. Дебелината е 10-15 см.
- 4bc (светло бежов) – светло бежов глинест льос, засега недостатъчно разкрит за установяване на стратиграфските корелации. Възможно е да отговаря на пласт 5 от сондаж III или е нов, нерегистриран досега седимент. Горната граница е ясна, неправилна и деформирана.

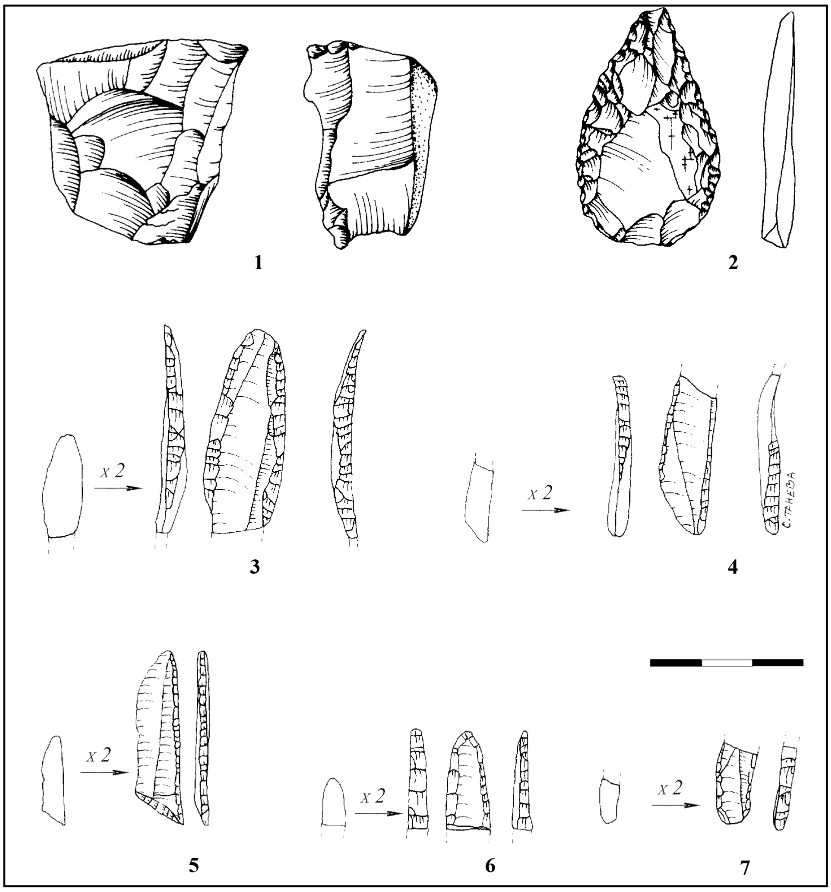

Обр. 1. Кремъчни ансамбли от пластове: SIV-4 (1, 3-6), фациес SIV-4 h (7) и един предмет, произхождащ по всяка вероятност от контекста под пласт SIII-4, разкопаван през 2008 (2). 1– ядро, 2 – мустиерски връх, 3 – пластинка с билатерален полустръмен ретуш, 4 – фрагмент от пластинка с билатерално затъпяване; 5 – микропластинка с маргинално затъпяване, 6 – пластинка с типичен затъпяващ ретуш, 7 – микропластинка със затъпяване. Рис. А. Гуадели, Р. Златева – 1-2, С. Танева – 3-7

Една от целите на проучванията през последните два сезона беше да се провери хипотезата за възможно преотлагане на находките и седиментологичният им контекст. За тази цел, изготвихме диаграма за пространствената ориентация по посоките на света и наклона спрямо хоризонталата на находките от сондажи III и IV, които са с дължина по-голяма от ширината. Не се установи статистически значима тенденция в ориентацията и наклона на находките, т.е. на този етап пространственият анализ, подкрепен от седиментологичните изследвания и наблюденията по време на проучванията не сочат наличие на съществени постдепозиционни процеси. В резултат на по-детайлната пространствена локализация, се установи че в пласт 4 концентрацията на костите е по-слаба, отколкото в предходните сондажи. Съществени разлики в концентрацията на кремъчните артефакти от пласт 4 няма, но те са по-диагностични. Във фациеса 4bc разкрихме част от огнище което може би е било оградено с варовикови фрагменти. Тази структура включва и два кремъчни артефакта и костни останки, между които фрагмент със следи от употреба. Част от огнището изглежда е под частично разкрит каменнен блок.

Кремъчните артефакти произхождат предимно от пласт 4 (Обр. 1). Сред диагностичните находки е серия от пластинки, някои от които са със затъпяване и ядра, които отразяват развита технология за производство на пластинки. Макар и бедни на диагностични форми, сериите от фациеси 4h и 4bc най-вероятно са свързани със същата къснопалеолитна традиция както и пласт 4. Тази традиция е много близка, дори идентична с култура Козарника (Sirakov 2009). Засега поради липсата между ретушираните форми на характерните за ранната фаза на култура Козарника пластинки с алтернативен ретуш (Sirakov et al. 2007), не бива да се изключва връзка с к.н. VI и V. Откритият мустиерски връх (от сондаж III от предходната година) е със следи от седимент вероятно отговаряш на пласт SIII-5. Следователно е представен евидентен среднопалеолитен елемент, още повече, че това е форма индикираща най-вероятно късните или финалните етапи на мустиерските индустрии познати в Козарника и датирани към първата половина на изотопен стадий 3.

Тази година открихме няколко евидентни костни артефакта сред които пандатив от резец на

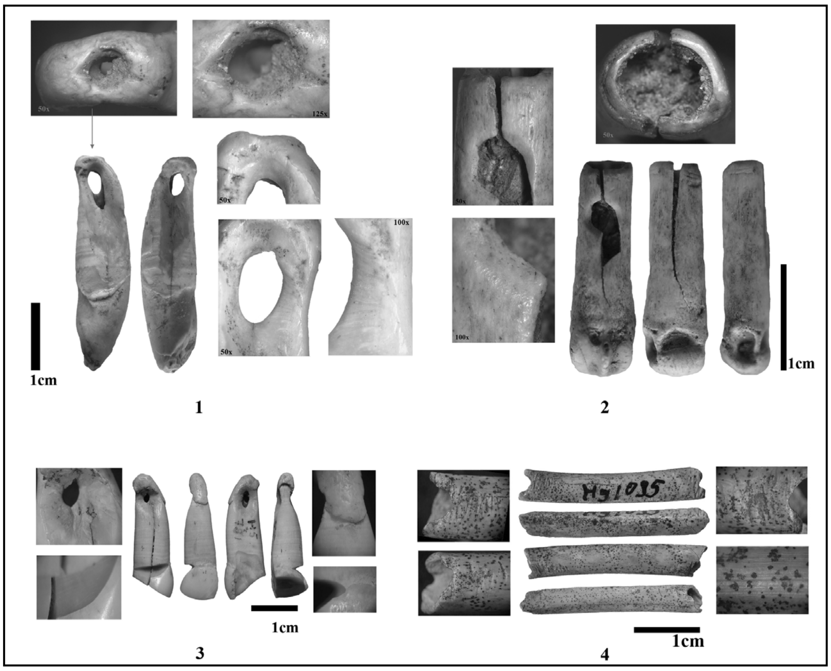

Обр. 2. Костни артефакти от Редака II, пласт SIV-4 (1-2) и Козарника, контактна зона VII/VI (3) и к.н. VII (4). 1, 3 – пандантиви от резци на говеда, 2 –отпадък от производството на тръбно мънисто, 4 – тръбно мънисто. Сн. А. Гуадели

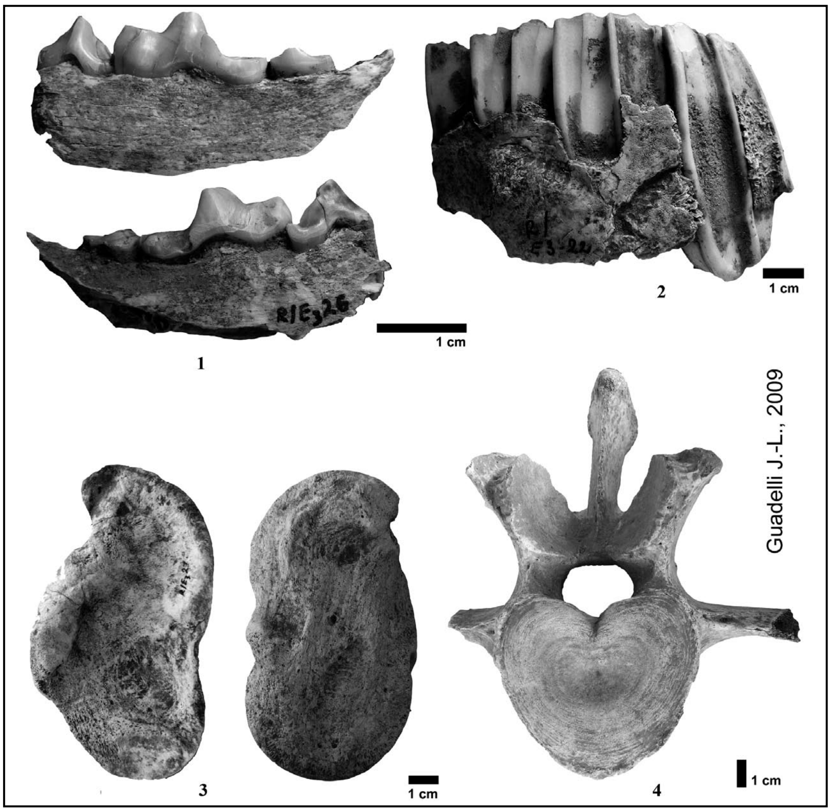

Обр. 3. Костни останки от късноплейстоценски бозайници от периода на прехода среден/късен палеолит, пласт SIV-4. 1– долна челюст от Vulpes vulpes, 2 – горна челюст от Capra caucasica, 3 – астрагал от Bison cf. priscus, 4 – прешлен от Bison cf. Priscus. Сн. Ж.-Л. Гуадели

говедо с отвор в корена (Обр. 2 *1*), изготвен чрез остъргване. Тази форма има близки паралели в Козарника, в контекста на контактната зона между к.н. VII и VI (Обр. 2 *3*). Интересно е наблюдението, че както и откритото предходната година шило, зъбът е със следи от преминаване през храносмилателния тракт на хиена. Това показва вече по-убедително, че част от изоставените от хищниците кости са били събирани, преработвани и използвани от хората, което говори за много близко във времето обитаване на пещерата от двата вида. Беше открит и отпадък вероятно от производството на тръбно мънисто (Обр. 2 *2*), носещ следи от рязане и опит за изготвяне на отвор. Подобни тръбни мъниста са познати от к.н. (културно ниво) VII в Козарника (Обр. 2 *4*). Останалите костни находки са по-малко диагностични - фрагмент със следи от серия удари, използван вероятно като чукалка и фрагмент с надлъжни негативи (Guadelli 2009b).

Костните находки от този и от предходния сезон ни дават основание да свържем пласт 4 от Редака II по-скоро с най-ранната фаза на култура Козарника (к.н. VII) (Guadelli et al. 2009).

Костните останки са 341 броя. Таксономичният състав на останките от едра фауна е сходен с установения през предходните сезони. В този участък костите със следи от хищници са по-малобройни, а тези с антропични следи са повече, което е характерно за перифериите на леговища на хиени (Foss et al. 1998). Само 27,55% от костните останки са определяеми, като сред тях тревопасните и хищниците са равно представени. Най-често останките от тревопасни са отнасяни към *Artiodactyla* и *Bovinae*, а определените до вид към *Capra* cf. *caucasica*, а сред хищниците основно *Vulpes vulpes* (Обр. 3). Интересно е да се отбележи наличието на *Rupicapra rupicapra*, който е слабо представен у нас (Guadelli, Fernandez 2009).

Данните от тази и от предходните години подкрепят интерпретацията на находището като леговище на хиени и лисици, посещавано и от хората. И в двата случая сред основната плячка са били диви говеда, кози и елени. Засега може да се предполагат поне два епизода на човешко присъствие (краткотрайни престои или посещения): поне един (а по всяка вероятност и повече) от края на средния палеолит и най-малко един, свързан с началото на късния палеолит в пласт 4. Посещенията на тези ловни групи, свързани с културните общности в Козарника датират от края на средния и началото на късния палеолит (50 000-30 000 BP).

Литература

Гуадели и др. 2009: А. Гуадели, И. Крумов, Н. Сираков, Ж.-Л. Гуадели, К. Ферие. Сондажно проучване в пещера Редака II: антропични следи от средния и късния палеолит в контекста на леговища на плейстоценски хищници. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 32-38.

Foss et al. 1998: P. Foss, J.-P. Brugal, J.-L. Guadelli, P. Michel, J.-F. Tournepiche. Les repaires d'hyènes des cavernes en Europe occidentale : présentation et comparaisons de quelques assemblages osseux. – In: Economie préhistorique: les comportements de subsistance au Paléolithique. XVIII Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes, Edition APDCA. Sophia Antipolos, 1998, 43-61.

Guadelli 2009a: A. Guadelli. Redaka II. Introduction. – In: Projet de recherche conjoint: „Les plus anciennes manifestations de la présence humaine en Bulgarie du Nord", Rapport MAE, J.-L.Guadelli, N. Sirakov et al., 2009, 77-84, fig. 68-81 (inédit).

Guadelli 2009b: A. Guadelli. Redaka II. L'industrie osseuse. – In : Projet de recherche conjoint : „Les plus anciennes manifestations de la présence humaine en Bulgarie du Nord", Rapport MAE, J.-L. Guadelli, N. Sirakov et al., 2009, 86-88, fig. 83-87 (inédit).

Guadelli et al. 2009: A. Guadelli, J.-L. Guadelli, N. Sirakov. Redaka II. Conclusion et perspectives. – In: Projet de recherche conjoint: „Les plus anciennes manifestations de la présence humaine en Bulgarie du Nord", Rapport MAE, J.-L. Guadelli, N. Sirakov et al., 2009, 97-98.

Guadelli, Fernandez 2009: J.-L. Guadelli, P. Fernandez. Redaka II. Paléontologie, archéozoologie. – In : Projet de recher che conjoint: „Les plus anciennes manifestations de la présence humaine en Bulgarie du Nord", Rapport MAE, J.-L. Guadelli, N. Sirakov et al., 2009, 84-85, fig. 82, tab. 15-16 (inédit).

Sirakov 2009: N. Sirakov. Redaka II. Les industries lithiques. – In: Projet de recherche conjoint: „Les plus anciennes manifestations de la présence humaine en Bulgarie du Nord", Rapport MAE, J.-L. Guadelli, N. Sirakov et al., 2009, 89-96, fig. 88-91 (inédit).

Sirakov 2007 et al.: N. Sirakov, T. Tsanova, S. Sirakova, S. Taneva, I. Kroumov, I. Dimitrova, M. Kovatcheva. Un nouveau faciès lamellaire du début de Paléolithique supérieur dans les Balkans.- In: J.-P. Rigaud (ed.) Le Gravettien: entites regionales d'une paleoculture europeenne. PALEO, 19, 2007, 131-144.

№3. СОНДАЖНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В СКАЛНИЯ ПЕЩЕРЕН КОМПЛЕКС АРКАТА, ИЗТОЧНИ РОДОПИ

Стефанка Иванова, Мария Гюрова, Цанко Цанков,
Васил Попов, Николай Спасов

През 2009 г. продължи проучването на скалния комплекс Арката, разположен на десния бряг на река Арда, в землището на село Орешари, община Крумовград (Иванова, Гюрова 2009, Ivanova, Gurova 2008) (Обр. 1). С цел завършване на набелязаните от миналия сезон задачи бяха предприети следните действия: продължаване проучването на сондажа в пещера/скален навес 8, основно зачистване и разширяване на големия иманярски изкоп в пещера 7 и разработване на нов малък сондаж в пещера 5, разположена в средната част на фалезата в източна посока.

Палеогеографски и геоморфоложки контекст

Районът се отличава с характерния за Източните Родопи хълмист до хълмисто-нископланински релеф. Околните терени са заети от горно и средноеоценски седиментни, седиментно-вулканогенни и теригенни скали. В огромна карбонатна леща на еоценския разрез на десния бряг на реката е разположено субхоризонталното пещерно образувание Арката. През късния плейстоцен теренът е бил подложен на интензивно листрично разломяване. В резултат на това разглежданият пещерен обект се издига с няколко десетки метра над съвременното ниво на река Арда, която през ранния и отчасти средния плейстоцен не е съществувала.

Сондажни проучвания и археологически разкопки

Пещера 5

Сондажът бе заложен в при входната част на малката пещера, с размери 2,50 м (условно С-Ю) на 2 м (И-З). Холоценският пласт (с дебелина до 20 см) предостави керамични фрагменти (с различима халколитна и бронзова традиция) и неизразителен малоброен ансамбъл от кремъчни артефакти без диагностични форми. Работата в дълбочина в плейстоценските наслаги продължи на площ с размери 1,5 на 2 м. Експлорацията беше силно затруднена поради специфичния характер на отложенията – масивен варовиков блокаж в различна степен на изветряне (блокове от 30 см до прахообразна фракция), които се оказаха напълно стерилни откъм находки. Разкопаването приключи на дълбочина 285 см от локалния репер (240 см от повърхността) с достигане на материковата основа.

Пещера 7

В пещерата бе разчистен голям иманярски изкоп и на негово място бе оформен сондаж с размери 3,50 х 3 м. В горната част на сондажа под съвременен прахообразен седимент се разкрива пласт с дебелина 20-40 см, от който произхождат находки (кремъчни артефакти, кости, силно фрагментирана керамика) от енеолитната и по-късни епохи. Под холоценските седименти (от дълбочина около 80 см R) до дъното се разкрива поредица от кватернерни седименти, съдържащи варовикови блокове с различни размери и прахообразен седимент от изветрели варовици. Намерените в тях артефакти се отнасят към къснопалеолитната епоха. Вероятно няколко отломъка от най-дълбоко разположените седименти имат среднопалеолитен характер. Работата бе преустановена при достигане на скалното дъно на дълбочина 3,50 м. Кремъчният ансамбъл наброява 62 артефакта: 7 къса със следи от тестване на суровината, 4 ядра за отломъци, 33 отломъка, 12 пластини, 5 отпадъка и само 1 оръдие – атипична стъргалка от отломък.

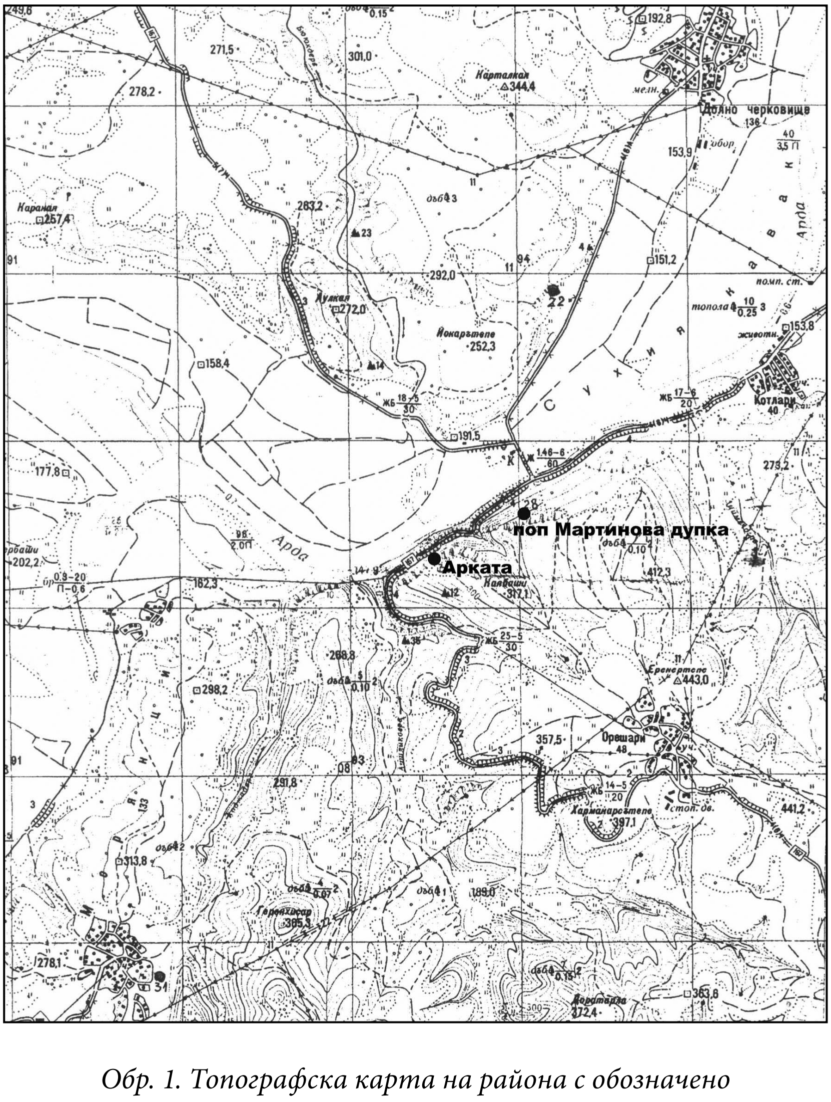

Обр. 1. Топографска карта на района с обозначено местоположение на скалния комплекс Арката и пещерата Поп Мартинова дупка

Пещера 8

В този сектор продължи проучването на оформения през 2008 г. сондаж. Сондажът беше разширен с 1 м в западна посока.

В разкопаваната площ, на дълбочина 2,50-3 м бе достигнато дъното на пещерата. Стратиграфската ситуация не се разграничава от тази в пещера 7. Кремъчният ансамбъл се състои от 138 артефакта с къснопалеолитен облик и преобладаване на местни родопски суровини – ясписи и халцедони. Неговата структура е следната: 1 къс от разбиване на халцедонова ядка, 2 ядра за пластини, 73 отломъка като почти половината са с размери между 5 и 7 см, 34 пластини – основно от едноплощадкови ядра, 28 аморфни фрагмента – отпадъци от производството. В ансамбъла липсват диагностични форми, но къснопалеолитният му (граветски) характер е определяем (Обр. 2-3). Изключително интересна находка бе намерена в долните пластове в южния профил на сондажа. Това е тръбна кост от белоглав лешояд със следи от интенционално отверстие, чиято цялост, за съжаление, е нарушена от съвременно счупване в процеса на разкопките.

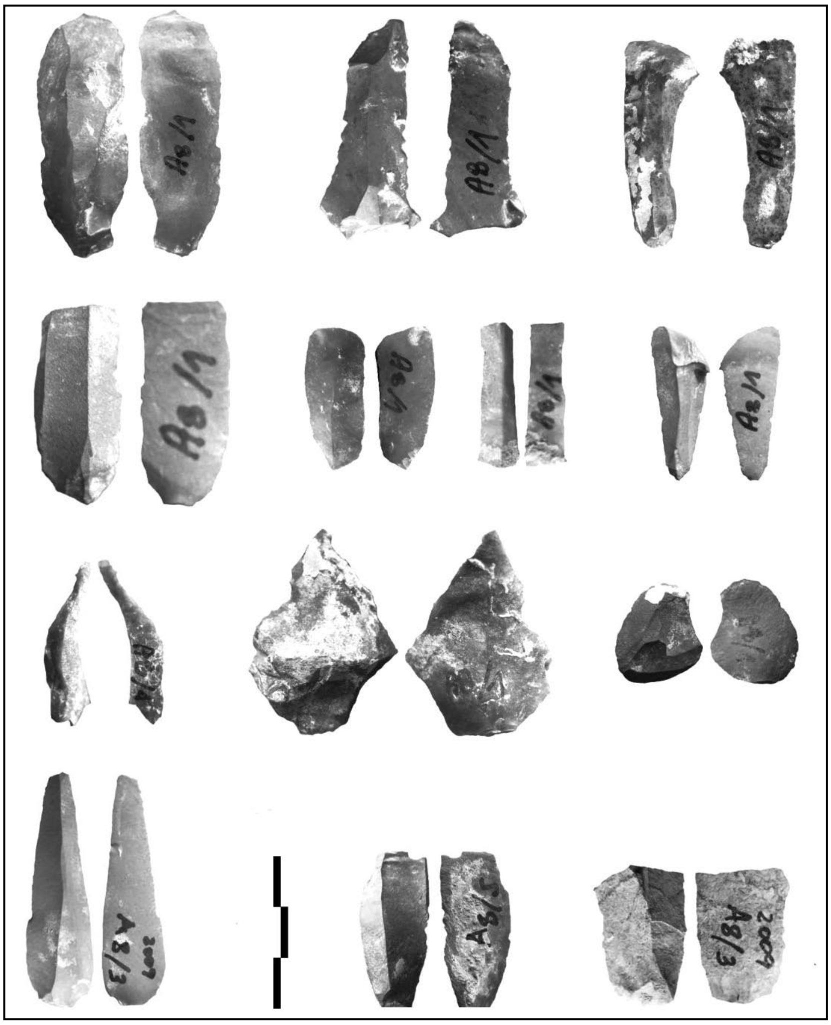

Обр. 2. Арката. Кремъчен ансамбъл от пещера 8, късен палеолит. Сн. С. Иванова

Фаунистичен анализ

В процеса на разкопките са взети седиментни проби от пещера 8. Пробите са промивани през сита с размери на отворите от 1 mm. Остатъкът е сортиран ръчно, при което са отделени всички костни фрагменти. В лабораторни условия определяемите останки от дребни бозайници (насекомоядни, прилепи и гризачи) са отделени и определени. Материалът не е обилен, но е достатъчен за да се направят предварителни заключения за относителната възраст на отложенията и палеоклиматичните условия. Пробите са хомогенни в стратиграфски аспект - т. е. няма забележими промени във фауната. Преобладава снежната полевка (*Chionomys nivalis*), смятана за индикатор на сравнително хладен климат (по-хладен от съвременния). Във фауната присъстват и степни видове - лалугер (*Spermophilus sp.*) и добруджански хомяк (*Mesocricetus newtoni*), както и кафявозъбка (*Sorex minutus*), голяма белозъбка (*Crocidura leucodon*), прилеп (*Myotis* sp.), сляпо куче (*Nannospalax* sp.), горски мишки (*Apodemus (Sylvaemus)* sp.), обикновена полевка (*Microtus* ex gr. *arvalis*) и др. Тези особености на фосилният ансамбъл, съставен от съвременни видове, но с различен от съвременния видов състав, показват, че най-вероятно той се отнася към късния плейстоцен, т. е. период 120 000-10 000 г. BP, към който контекстуално се отнасят и откритите кремъчни артефакти.

Трасологически анализ

Репрезентативна извадка от 42 артефакта беше подложена на трасологическо проучване[1], а именно: 18 пластини, 20 отломъка, 3 типологически оръдия – 2 ретуширани отломъка и 1 ретуширана пластина, както и артефакт от шиста. От тях само върху 8 изделия бяха идентифицирани следи от употреба. Рязане на месо/кожа е регистрирано върху 1 ретуширана пластини, 3 пластини без ретуш и 1 отломък. Други два отломъка са били използвани съответно – за остъргване на кост/рог и за продупчване на кожа. Последната функция е подпомогната/предопределена от естествено експониран връх на отломък със симетрично конвергентни ръбове. Изделието от шиста представлява плочковидна конкреция с леко овална форма като работните участъци са върху плоските стени по периметъра на изделието. Те са силно огладени, без видими останки от друга материя в микротопографията и най-вероятно са били използвани за стриване и омекотяване на кожи.

---

[1] Анализът е осъществен с микроскоп МБС 10 (x100), а за микрофотографиите е ползван дигитален микроскоп Kayence VHX-100k, Japan, с увеличения x50 и x100.

Обобщение

Пещерите в проучвания район са образувани след края на ранния плейстоцен и следователно раннопалеолитно заселване трябва да се търси на открито, върху старите плата на несъществуващи вече брейди долини. Това е задача, чието решаване предстои.

На този етап от познанието ни за пещерните обиталища от скалния комплекс Арката можем да заключим, че те са функционирали през периода на късния (и вероятно среден) палеолит. Пещерите са били активно използвани през ранните периоди на холоцена.

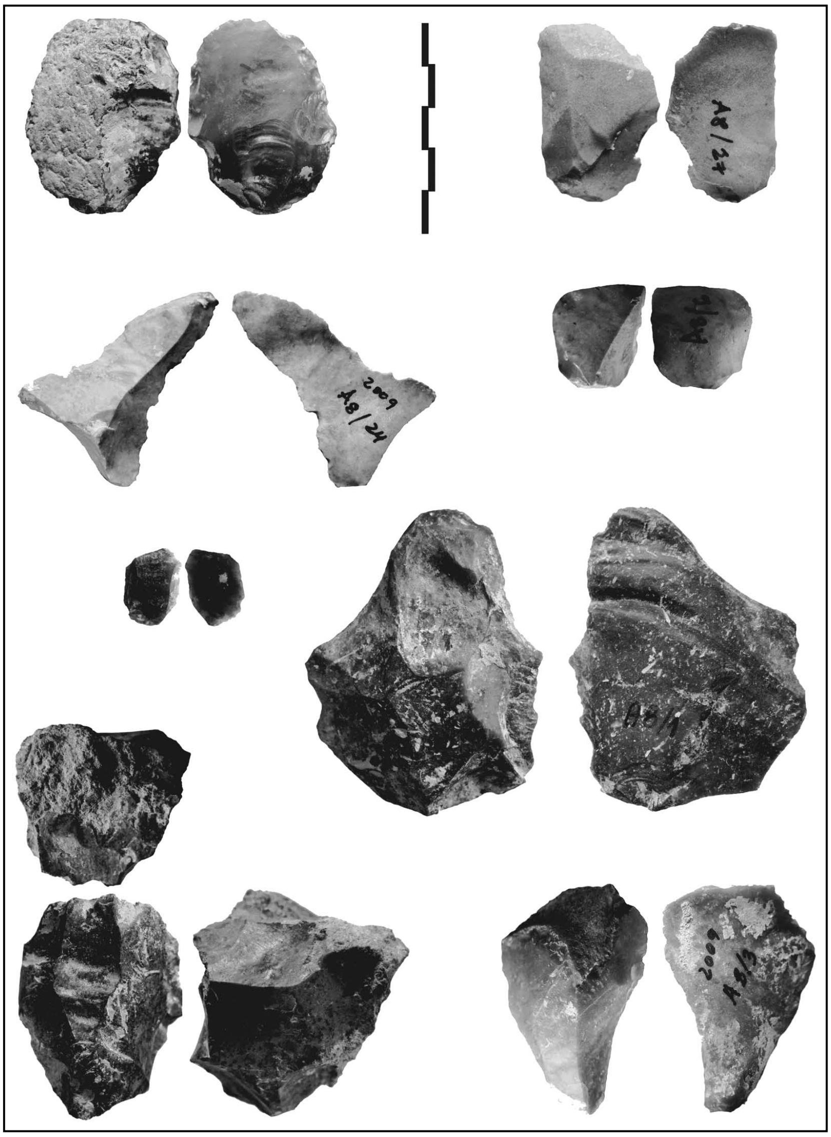

Обр. 3. Арката. Кремъчен ансамбъл от пещера 8, късен палеолит. Сн. С. Иванова

Литература

Иванова, Гюрова 2009: С. Иванова, М. Гюрова**.** Сондажно археологическо проучване в скалния навес Арката, Източни Родопи. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 36-40.

Gurova, Ivanova 2008: M. Gurova, S. Ivanova. The rock shelter of Arkata, Eastern Rhodopes: Preliminary archaeological report. - In: R. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova (eds.). Geoarchaeology and Archaeomineralogy. Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008 Sofia. Sofia, 2008, 22-28.

№4. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ ДЖУЛЮНИЦА – СМЪРДЕШ

Недко Еленски

Сондажните проучвания на раннонеолитното селище Джулюница – Смърдеш, Великотърновско се проведоха от 08.10.2009 г. до 11.12.2009 г. Те се финансираха от РИМ – Велико Търново. В проучванията участваха студенти от ВТУ ”Св. св. Кирил и Методий” и СУ ”Св. Климент Охридски”– Антон Атанасов, Стоянка Асенова, Йоана Паринова, Ралица Александрова, Боряна Люцканова, Калин Чакъров и Иван Суванджиев. В централната част на селището се заложи сондаж №21, с който се затвори един сектор с правоъгълна форма, в който попадат направените през предходни сезони сондажи 12, 13 и 18. Сондажът е ориентиран по посоките на света с размери приблизително 8 х 8 м и има квадратна форма със скосен северозападен ъгъл, който попада във вече проучения сондаж 13. Площта на сондажа е 61 кв.м.

След отнемането на орницата в сондажа се очертаха девет вкопани структури, отнасящи се към четири различни периода. Три от тях се датират в ранното средновековие. Яма №17 е разположена в северната част на сондажа и частично нарушава яма №16. Тя има овална форма и леко конично сечение, дъното и е равно. Размери на ямата: 1,90 м (С-Ю) на 1,65 м (И-З); дълбочина 1,70 м. В запълнителя се разкриха шест големи камъка и малко количество керамични фрагменти. Непосредствено над дъното се регистрира наситено с пепел тъмносиво петно с фина структура. Яма №23 е проучена частично и продължава в северния профил. Най-малката вкопана структура е яма №21А. Тя попада изцяло в яма №21. Малкото количество сравнително дребни керамични фрагменти, открити в запълнителя и, позволяват да бъде отнесена към периода 9-10 в.

Следващото хронологическо ниво от вкопани структури принадлежи към късната античност. Това са четири ями - №18, №20, №21 и №22, които имат пълно сходство в характеристиката на запълнителя. В запълнителя им рядко се разкрива силно фрагментира керамика. Те се датират в периода 4-5 в.

От ранножелязната епоха са разкрити три структури – две ями и един гроб. Яма №16 има неправилна кръгла форма. Запълнителят представлява силно пепелява пръст. В него се разкрива депозит от горели деструкции, керамични съдове – 4 бр., керамични прешлени – 5 бр. и животински кости. Част от керамиката е вторично горяла. Размери: 2,80 м (И-З) на 2,50 м (С-Ю); дълбочина 0,30-0,50 м. Материалът показва, че принадлежи към самото начало на ранножелязната епоха, в 11 в. пр. Хр.

Другата яма – №19 от този период, е запечатана в горната си част с депозит от горели деструкции и фрагменти от основа на пещ. В нея се разкри керамична чаша и бронзова игла. На дъното се достигна до пепелен пласт наситен с въгленчета, разпрашени мазилки и спечени камъчета. Размери: при отвора 1,90 на 2 м; при дъно 1,60 м; дълбочина 0,35-0,40 м. Тази яма е синхронна на яма №16. Тези ями имат характеристиката на структури, които са възникнали в резултат от ритуална дейност.

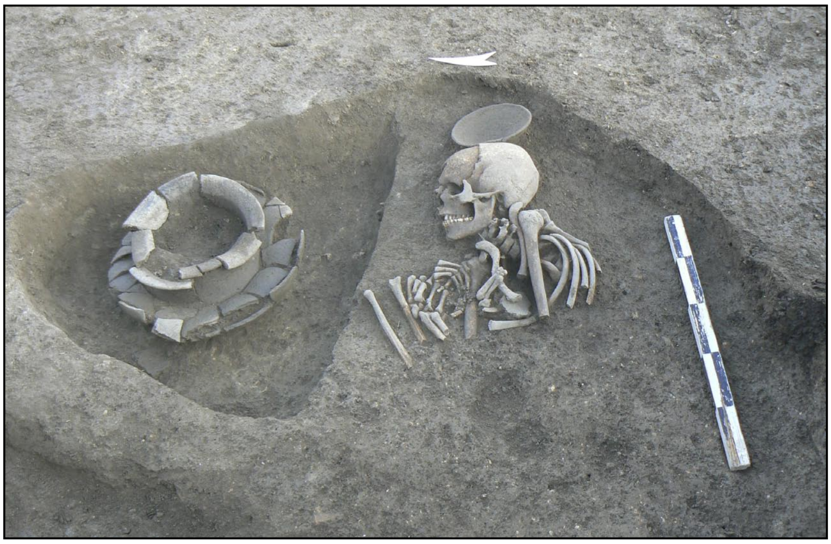

Обр. 1. Раннонеолитно селище Джулюница – Смърдеш. Гроб от началото на ранножелязната епоха

Гробът от ранножелязната епоха бе открит в близост до северозападния ъгъл на сондажа

(Обр. 1). Гробната яма вероятно има правоъгълна форма, но част от нея излиза извън рамките на сондажа. Западна и част е нарушена от късна яма. Запазените размери на гробната яма са: дължина – 1,36 м (С-Ю); ширина – 0,85 м (И-З); запазена дълбочина – 0,20 м. Скелетът лежи на дясната страна. Главата е в посока изток, а лицето гледа на север. Той е бил в свита позиция тип хокер. Липсват тазът, краката и лактите на ръцете. Дланите са събрани вероятно пред лицето. Само позицията на лявата длан може да се приеме за сигурна. За дясната ръка липсват фаланги и това прави несигурна нейната позиция. Над главата е положена паница върху столче, плътно е прилепна към теменната кост. Пред лицето има поставена урна с врязана украса, върху гърдите - наниз от мида денталиум. Освен тези,бяха открити още три допълнителни мъниста. Твърде вероятно е ямите да са свързани с поменалните обреди, вземайки под внимание позицията им спрямо гроба.

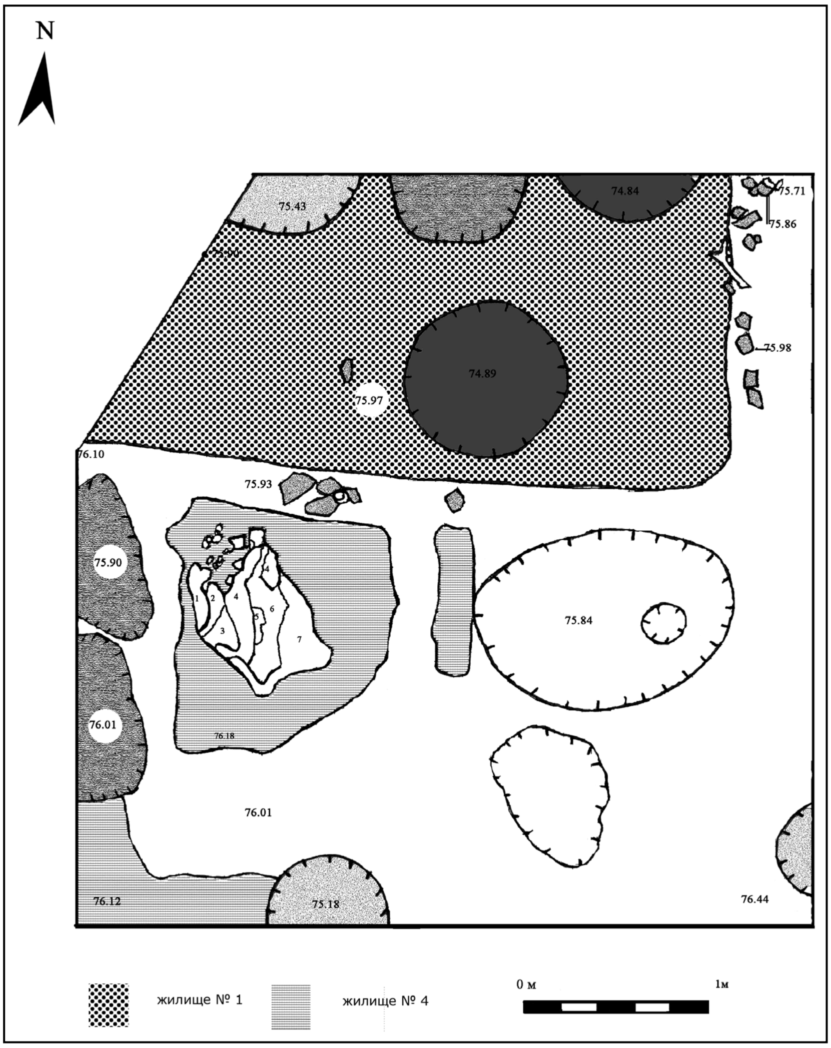

Обр. 2. Раннонеолитно селище Джулюница – Смърдеш. Жилища №1 и № 4 от пласта Джулюница – Смърдеш IV

В южната половина на сондажа на дълбочина 0,30 м се проучи къснонеолитно вкопаване. Голяма част от него се развива извън рамките на сондажа. Неговата функция на тоя етап е неясна. Размери: дължина 8 м; широчина 4,05 м; дълбочина 0,80 м. Най-вероятно това вкопаване трябва да отнесем към началото на късния неолит като се синхронизира с Караново III.

От 0,20 до 1,15 м се проучи пласта, който се отнася към фаза Джулюница-Смърдеш IV (Еленски 2006, 96-117). В него се регистрираха три хоризонта. От първи и втори хоризонт се довърши изследването на жилища №1, №2 и №4 (Обр. 2), проучени частично в сондажи 12, 13 и 18 през предходните сезони (Еленски 2006, 96-117; Еленски 2009, 41-44). Установиха се източната и южна основа на стените на жилища 1 и 2. Те са частично запазени, като са изградени от един ред плочести камъни с размери между 20-30 см. Източната основа има запазена дължината 2,70 м и ширина 0,30 м, а южната има дължина 0,75 м и ширина 0,40 м. Подът на жилищата представлява трамбована жълто-кафява стерилна глина, като дебелината му в жилище 2 варира от 0,10 м до 0,40 м. Установиха се причините, които са предизвикали разрушаването на по-ранното жилище (№2) и построяването му наново. Това са две големи хлътвания, които периодично са се слягали и са били запълвани с глина. Пропадането на южната стена, попадаща в хлътнатините, е предизвикало конструктивни проблеми и е наложило разрушаването на сградата и възстановяването и наново.

Жилище №4 от втори хоризонт е представено в този сондаж с пещ и части от подовото ниво. То има обща стена с жилище №2, която се явява северна за него.

Пещта на това жилище е била с правоъгълна или квадратна форма. Тя е претърпяла 8 преправки. Запазените и размери при основата са: дължина – 1,80 м (И-З); ширина – 1,53 м (С-Ю). Стените са с дебелина 20 см и са запазени на височина от 40 см (Обр. 3). Тези жилища принадлежат към финала на ранния не-

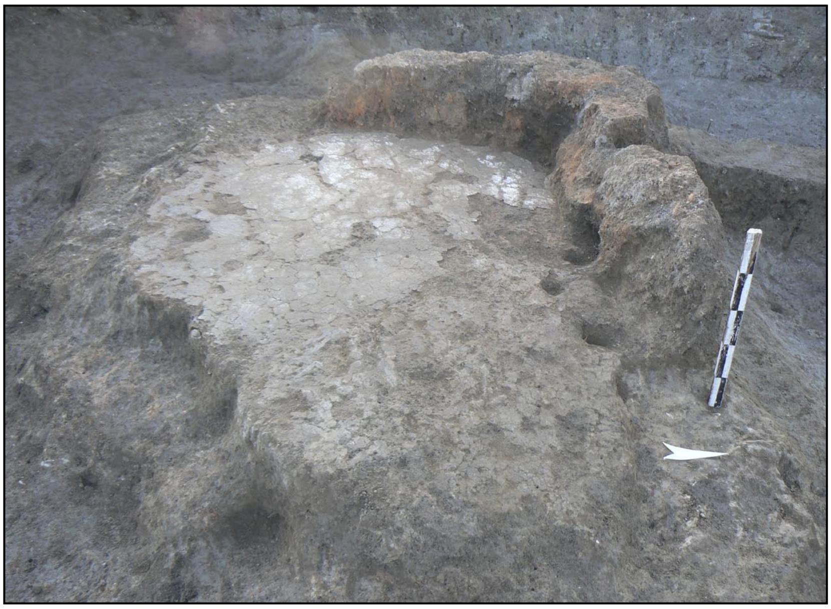

Обр. 3. Раннонеолитно селище Джулюница – Смърдеш. Пещ от жилище №4

олит или културата Овчарово-Самоводене (Еленски 2006, 96-117).

Третият хоризонт е регистриран на дълбочина 0,95-1,15 м и представлява пласт с тъмносив цвят и повишена плътност. В него се проучиха три вкопани структури. Тези ями са причината за пропадането на терена и на жилища 2 и 4. Запълнителят на ямите има сходни характеристики – 20-25 см бял пепелен пласт и голяма концентрация от кремъчни артефакти. В тях има обособена част, която осигурява подход към съответната яма. Това е пътека (яма №29), стъпало (яма №27) и площадка (яма №29А). Най-вероятно тези структури са свързани с производствена дейност – обработка на кремъчна суровина. Трети хоризонт също се отнася към раннонеолитната култура Овчарово-Самоводене.

Следващият пласт е от 1,15 до 1,25 м. Той е черно-кафяв, сбит, със силно повишена плътност и се отделя на бучки. Той заема само западната половина на сондажа и има ширина 3,80-4 м. Това е третия пласт на селището (Еленски 2006, 96-117). В него се появява керамика с бяла рисунка.

От 1,25 до 2,20 м се проучи кафяв пласт, който представлява втората фаза на раннонеолитното селището (Еленски 2006, 96-117). Той е свързан с най-ранната поява на бяла рисунка върху червено ангобирани съдове. Наситен е с артефакти – керамични фрагменти, рядко животински кости. В него се разкриват голямо количество находки – лабрети, костени оръдия, мъниста и др.

В края на разкопките бе достигнат най-ранния пласт на селището, чието проучване ще продължи през следващия сезон.

Литература

Еленски 2006: Н. Еленски. Сондажни проучвания на раннонеолитното селище Джулюница-Смърдеш, Великотърновско (предварително съобщение). – Археология, 2006, 1-4, 96-117.

Еленски 2009: Н. Еленски. Сондажни проучвания на раннонеолитното селище Джулюница – Смърдеш, Великотърновско. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 41-44.

№5. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ РАННОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ В М. ВАЛОГА (ДОЛНИТЕ ЛЪКИ), СЕЛО ОХОДЕН, ОБЩИНА ВРАЦА

Георги Ганецовски

Проучванията на раннонеолитното селище в Оходен-Валога се реализират за осма поредна година. Експедицията е проведена през периода 27.05-30.07.2009 г. Осъществяването и стана възможно благодарение на финансовата помощ на община Враца и подкрепата на Областна администрация Враца. Екипът е в състав: Георги Ганецовски от РИМ-Враца – ръководител на експедицията, д-р Радка Златева и Вивиана Митева. В началото на проучванията Петър Зидаров с екип от НБУ реализира-

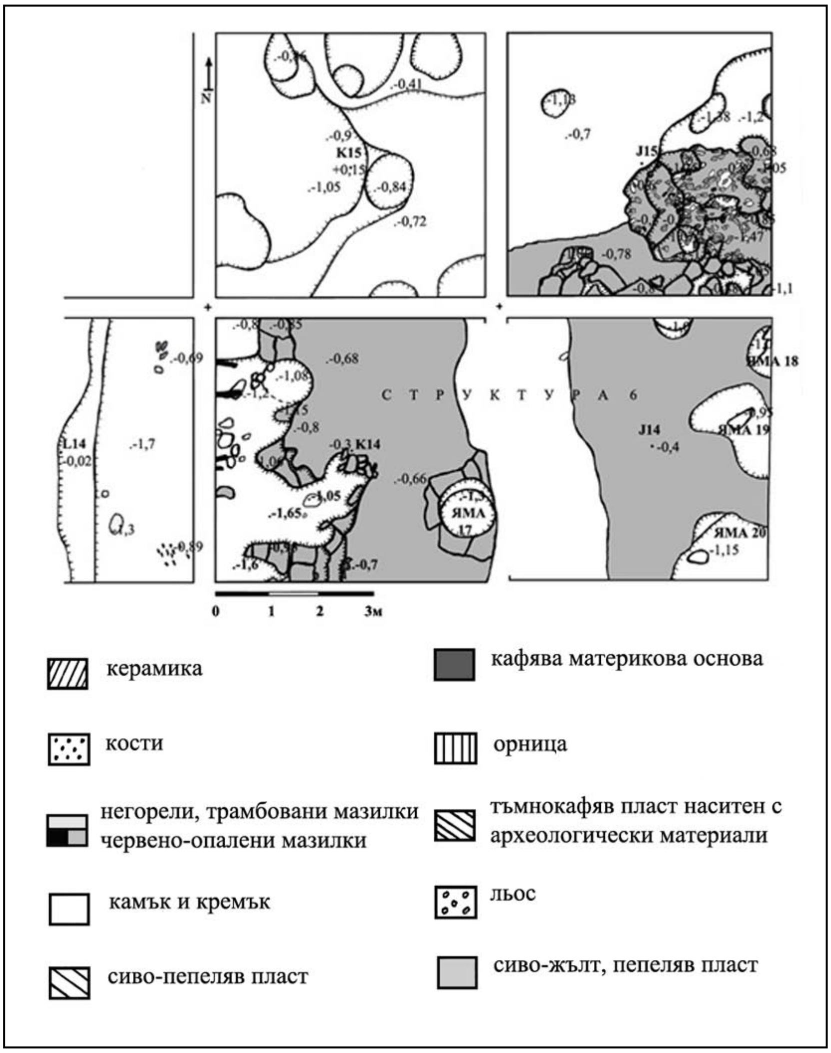

Обр. 1. Оходен, Врачанско. Структура 6 в квадрати K_{15}-K_{14}-J_{15}-J_{14}, общ план

ха геомагнитно заснемане на два големи сектора от обекта.[1]

Продължава разширяването на проучения участък в две направления и обособяването на два сектора разположени в югоизточната част на селището. Основните цели на проучванията са изясняване стратиграфията на обекта, добиване на нови данни за архитектурата и хронологията на вкопаните структури, както и получаване на по-пълна информация относно връзката между откритите през предходните години структури 1-5 (Ганецовски 2009а). Припомняме, че през 2007-2008 г. в обекта е установена хоризонтална стратиграфия и е констатиран по-късен етап от ранния неолит (Ганецовски 2008). Проучена е площ от 185 м^2.

Структури и съоръжения в сектор юг. Открита е поредната постройка (т.н. структура 6) с площ от 130 м^2 (Обр. 1-2). Нейното проучване започна през 2008 г. с разкопаването на яма 16, която представлява дълбоко вкопаване, подобно на ров, с посока С-Ю, разположено от западната страна на структурата. Откритите дъна с пръстеновидно столче, вертикални ”тубести” дръжки и бяло рисувани върху червена ангоба фрагменти, дават основание да отнесем яма 16 към първия етап от развитието на раннонеолитното селище.

Източно от ямата се попадна на добре запазена подова платформа, състояща се от изгнила дървена скара и дебела около 0,45 м негоряла, добре трамбована жълтеникава глинена замазка върху нея (Обр. 1-2). Платформата е поддържана от носещи колове. Проучени са дупките на осем кола, номерирани по поредността на разкриването им съответно от яма 17 до яма 24. Те имат неправилни или овални форми и размери вариращи от 0,60 до 0,90 м. Дълбочината им надвишава 1,30 м, като са проучени до материковата основа. На няколко места платформата се е срутила под напора на собствената си тежест, както и поради липса на плътна основа под нея. Овалните очертания на обрушилите се мазилки също указват наличие на масивна колова конструкция. При разкопаването на дупките от колове и на хлътванията е установен жълто-сив или жълто-кафеникав седимент със слаба плътност, наслоил се вероятно при продължително водонанасяне. Това добре личи и при вертикалните разрези на структурата (Обр. 3). В този пласт лежат многобройни варовикови камъни и разложени остатъци от подовата платформа. Слабата плътност на седимента под платформата предоставя добри условия за трайно установяване на язовци. Съдейки по констатираните многобройни дупки от язовци в южния сектор на обекта, можем да предположим, че след изоставянето на селището, тук е възникнала голяма колония на този вид хищник. Това обяснява и многобройните кости (включително черепи) на язовци открити през 2008 г. (Ганецовски 2009).

---

[1] Проучването е реализирано по проект „Неолитни и халколитни селища: нови археометрични изследвания”, финансиран от фонд „Научни изследвания” на Министерство на образованието, младежта и науката.

Основавайки се на тези данни, на близостта на структурата до коритото на река Скът и на откритите върху платформата кремъчни находки, можем да предположим, че става въпрос за голяма наколна сграда или платформа, в която е извършвана преработка и търговия на кремъчна суровина.

Керамиката от структура 6 е идентична с тази от структура 4 открита през 2007 г. в северозападната част на проучения участък (Ганецовски 2007). Разграничават се три технологични групи: червеноангобирана, кафявоангобирана и неангобирана. Открити са единични фрагменти украсени с порцеланов тип боя върху червена ангоба и релефна пъпка тип „медальон". Срещат се нокътни вдлъбвания или ямички, разположени върху устието на съда и релефен орнамент с нокътно импресо налепен върху стените на съда. В някои случаи стените са украсени с декоративна двуцветна барботина.

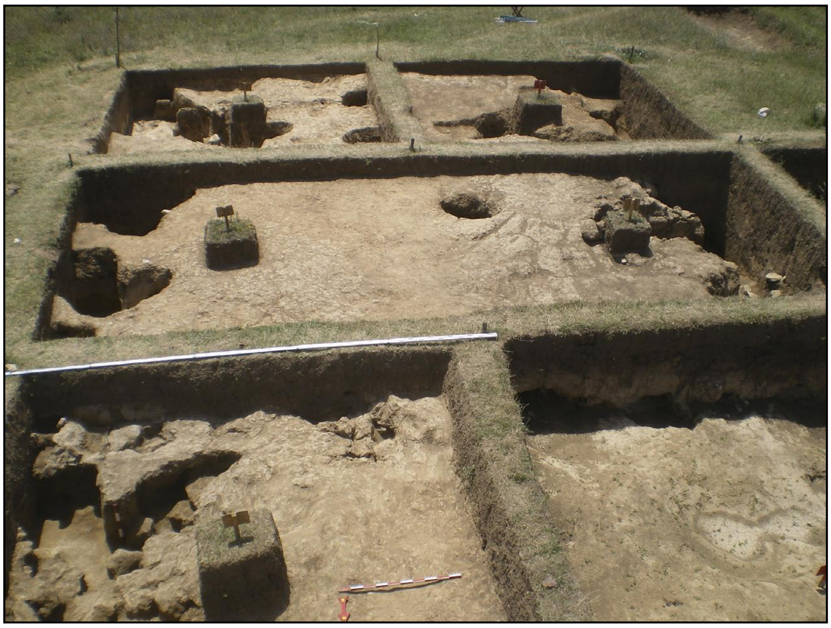

Обр. 2. Оходен, Врачанско. Сектор юг, структура 6, трамбована глинена платформа и дупки от колове

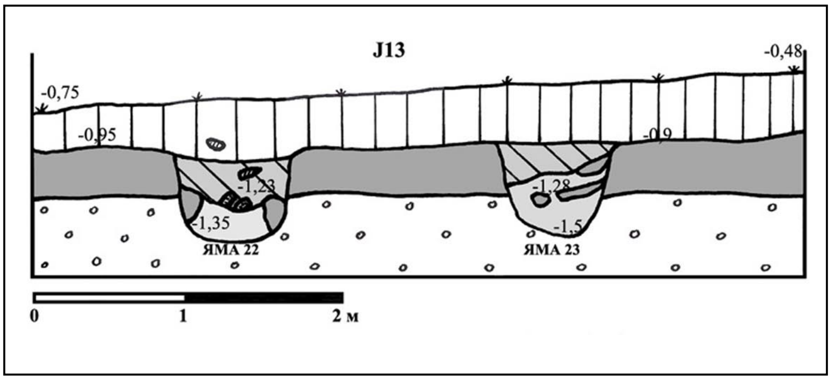

Обр. 3. Оходен, Врачанско. Структура 6 с ями 22 и 23, западен разрез на квадрат J_{13}

Керамиката от структура 6 се вписва в основните характеристики на керамичния комплекс от края на „монохромния етап на ранния неолит" (Тодорова, Вайсов 1993). Тази констатация се основава на многобройните паралели, които откриваме в керамичните комплекси на селищата Дивостин и Доня Браневина в Сърбия (Karmanski 1979). От казаното до тук можем да заключим, че структура 6 се отнася към първия етап от развитието на селището – Оходен I, датиращ към финалната фаза на култура Протостарчево (Lazarovici 1979, Ганецовски 2009, Ганецовски 2009а).

Освен многобройните кремъчни артефакти като ретуширани пластини, пластини за сърп, свредели и стъргала, изработени от местна и вносна кремъчна суровина, в структурата са намерени още зооморфни керамични фигурки, части от култови олтарчета, каменни чукалки, длета и тесли.

Структури и съоръжения в сектор изток. Структура 7. Тя е разположена на около 2,50 м източно от откритияпрез 2008 г. гроб 3. Разкопани са западната и централна части на структурата, които попадат в очертанията на проучвания сектор. Структура 7 има овална форма с размери 2,70 х 2,30 м. Дебелината на културния пласт варира от 0,40 до 0,65 м. Той е наситен с археологически материали разположени в тъмнокафява пръст, запълваща вкопаната част на структурата. Констатирана е голяма концентрация на кремъчни артефакти, керамични фрагменти, животински кости вероятно от говедо, въглени и червено-опалени мазилки. Структурата има денивелация с посока запад-изток. Вкопаната и част лежи на дълбочина 0,65 м спрямо древния терен.

Керамиката е идентична с тази от структура 5. В керамичния комплекс на структура 7 преобладават елементи, характерни за по-късен етап на ранния неолит, отнасящ се към раннонеолитната култура Старчево II (Garašanin 1979). Това са съдове с черна, излъскана повърхност, поставени на високи столчета и фрагменти с черна украса, нанесена върху червена ангоба. Посочените данни указват, че тази структура принадлежи към втория етап от развитието на раннонеолитното селище – Оходен II (Ганецовски 2009). Това, което отличава структура 7 е наличието на фрагменти с набождания, украсени с бяла рисунка, както и керамика орнаментирана с релефна украса, т.н. „медальон".

Колективни находки на кремъчни артефакти. На две места в проучения сектор в участъците на структура 4 и яма 12 са открити плитки овални ями, вдълбани в льоса с депонирани в тях кремъчни ядра, неретуширани и ретуширани отломъци с големи размери, отцепени от един валун. Ямите имат овална форма с размери 0,40 х 0,50 м. Изглежда, че кремъчните материали в тях са депонирани по определен ред.

Обработката на кремъчните материали от Оходен-Валога е извършена от д-р Радка Златева-Узунова. През работния сезон на 2009 г., от обекта са добити общо 639 кремъчни артефакта. На територията проучвана през 2009 г. доминира групата на дебитажа – отломъци, типологически оръдия и ядра. Трябва да се отбележи, че при ситуацията разкрита в кв. К16, може да се говори за колективна находка. В нейния състав влизат ядра в начална и напреднала фаза на експлоатация, отломъци със значителни размери – повечето свързани с подготовката и поправката на ядра, както и ретуширани форми изготвени от отломъци. Може да се предположи, че става дума за обособено работно място, свързано с обработката на кремъчни изделия.

В изследвания сектор нараства броя на оръдията от различни типове, изготвени от пластини с правилна геометрична форма. Появяват се и ретуширани форми от отломъци със значителни размери. По-често се срещат оръдия с ретуширани вдлъбнатини и такива при които последните са нанасяни на един, или и двата странични ръба на изделия от различни типове. Наблюдава се и оформяне на две и повече ретуширани вдлъбнатини по протежение на един работен ръб. Друг нов момент е присъствието на типични пробои и свредели изработени от пластини. Традиционно високият процент, с който са застъпени подтиповете на стъргалките, се запазва. В типологическата структура нараства броя на ретушираните пластини и оръдията с напречно затъпяване. Срещат се и изделия обработени с резцова техника.

Литература

Ганецовски 2007: Г. Ганецовски. Нови данни за ранния неолит в Северозападна България. – In: H. Todorova et al. (eds.). The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. In the Steps of James Harvey Gaul. Sofia, 2, 2007, 147-164.

Ганецовски 2008: Г. Ганецовски. Археологически разкопки на раннонеолитното селище в м. Валога (Долните Лъки) край село Оходен. – В: Археологичски открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 32-33.

Ганецовски 2009: Г. Ганецовски. Археологически разкопки на раннонеолитно селище в м. Валога (Долните Лъки) край с. Оходен, община Враца. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 44-49.

Ганецовски 2009а: Г. Ганецовски. Оходен – селище от ранния неолит (разкопки 2002-2006 г). София, 2009.

Тодорова, Вайсов 1993: Х. Тодорова, И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. София, 1993.

Garašanin 1979: M. Garašanin. Centalnobalkanska zona. – In: Praistoria jugoslavenskih zemalia. Saraevo, 1979, 79-212.

Karmanski 1979: S. Karmanski. Donja Branjevina. Odžaci, 1979.

Lazarovici 1979: G. Lazarovici. Neoliticul Banatului. Clus-Napoca, 1979.

№6. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА НЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ В С. БЕРСИН, ОБЩИНА КЮСТЕНДИЛ

Веселина Вандова

През лятото на 2009 г. продължиха археологическите проучвания на неолитното селище, регистрирано при теренни обхождания през 2006 г. в с. Берсин, община Кюстендил (Вандова, Спасов 2007, 596-597). Те бяха реализирани от екип на Регионален исторически музей Кюстендил в състав: н.с. В. Вандова – научен ръководител, н.с. Р. Спасов – заместник ръководител, Р. Стоянова – художник. В разкопките взеха участие инж. А. Димитров (Съюз на архитектите - Кюстендил) и А. Борисова (бакалавър, СУ „Св. Климент Охридски”). Финансирането е осигурено от Община Кюстендил и РИМ – Кюстендил. Проучванията имат за цел уточняване на вертикалната стратиграфия и прецизиране на датировката на обекта, както и доразкриване на неолитното жилище, частично проучено през 2007 г. (Вандова 2007, 103-104).

Изследвана е площ от около 70 $м^2$, разположена в непосредствена близост и западно от направения през 2007 г. Сондаж №2 (Вандова 2008, 43). Тъй като неолитното селище попада в плътно застроена зона в границите на съвременното населено място, проучванията се провеждат в частен парцел, намиращ се на ул. Вола.

Изследваният терен включва три квадрата - А1, В1 и С1, означени от запад на изток. Квадрати А1 и В1 имат размери 4,70 м (И-З) х 5,00 м (С-Ю). Формата и размерите на квадрат С1 са продиктувани от свободното пространство в югоизточния ъгъл на парцела. Квадрати В1 и С1 са разширени в процеса на проучването с цел изследване върху по-голяма площ на разкритите структури.

Културният пласт не е изчерпан до стерилна основа. Културните напластявания са изследвани на дълбочина до 1,00/1,30 м от повърхността на съвременния терен. На дълбочина до 0,60-0,70 м (в квадрат А1 до 0,90 м) пластът съдържа материали от различни епохи, включително фрагменти от керамични съдове и находки от ранния, късния неолит и ранния халколит. Изследвани са няколко вкопавани структури, сред които три жилища от средновековната епоха.

Жилище №1 се ситуира в кв. С1. В южна посока преминава извън границите на проучваната площ, поради което планът му не може да бъде установен.

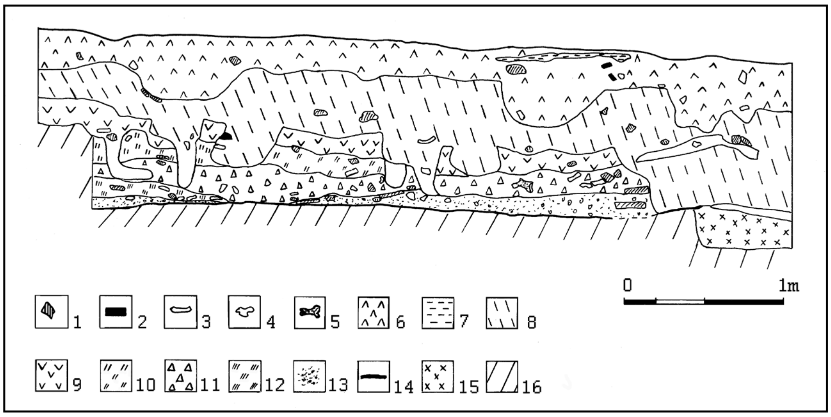

Обр. 1. Берсин, Кюстендилско. Северен профил на квадрат А1. Легенда: 1 - камък, 2 - фрагмент от строителна керамика, 3 - фрагмент от керамичен съд, 4 – мазилка, 5 – кост, 6 – хумус, 7 - жълтеникава глина, 8 - кафява до тъмнокафява пръст, 9 - сива (с кафяви петна) рохкава пръст, 10 - жълто-зеленикава сбита пръст, 11 - сива, силно сбита пръст, 12 - зеленикава сбита пръст, 13 – пясък, 14 - трамбовано ниво, 15 - тъмносива сбита пръст, 16 - непроучена площ. Рис. Р. Стоянова

Проучването на Жилище №1, което заема по-голямата част на квадрат С1, доведе до забавяне на темповете на теренна работа в тази зона на обекта (с оглед на сложната стратиграфска ситуация тук). Поради тази причина не беше изследвано ранонеолитното жилище, частично разкрито при сондажните разкопки през 2007 г.

Жилище №2 отстои на около 3,50 м западно от Жилище №1. Обхваща югоизточния ъгъл кв. А1 и югозападната четвърт кв. В1. В южна посока преминава извън границите на изследвания терен.

Жилище №3 се ситуира в югоизточната част на кв. В1. В южна и източна посока преминава извън рамките на проучваната площ.

Културният пласт от неолитната епоха е изследван в квадрати А1 и В1. Проучена е част от

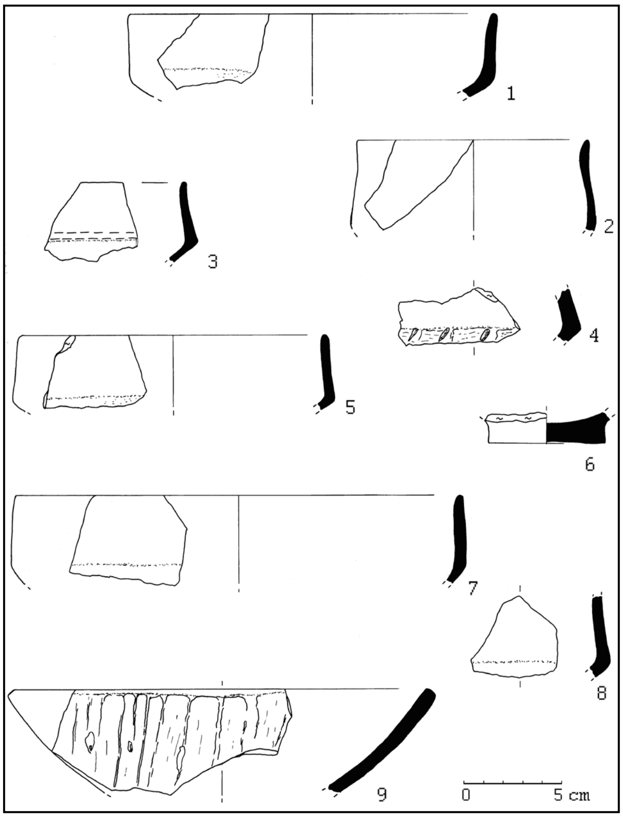

Обр. 2. Берсин, Кюстендилско. Фрагменти от керамични съдове със сиво-черна излъскана повърхност: 3, 4, 9 – слой със сив цвят и ниска плътност, 1-2, 5-7 – сива, силно сбита пръст, 8 – зеленикава сбита пръст. Късен неолит

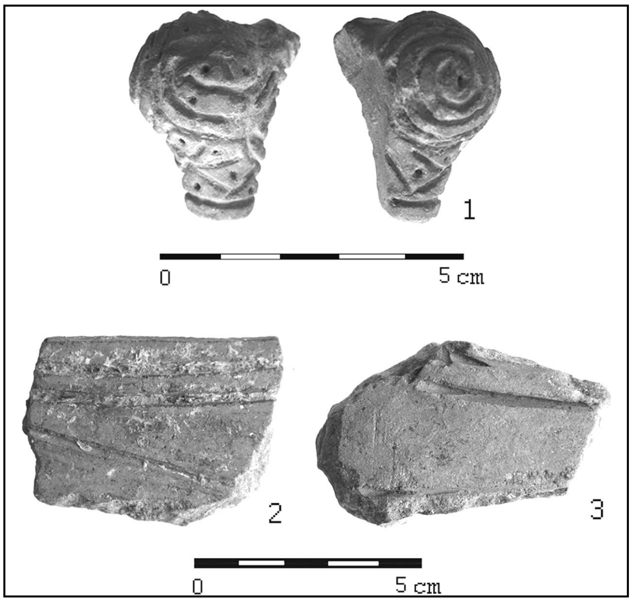

Обр. 3. Берсин, Кюстендилско: 1 – фрагмент от керамична антропоморфна фигура, 2-3 – фрагменти от керамични съдове с врязана украса. Ранен халколит. Сн. Л. Желязков

него с дебелина от 0,30 до 0,50 м. В западната част на кв. А1 в него се установяват пет слоя, а в източната се проследяват само три от тях (Обр. 1). Най-късният слой има сив цвят и ниска плътност. Дебелината му е достига 0,10-0,15 м. Проследява се върху цялата площ на квадрата, а също и в квадрат В1. Следващият слой, който се установява и в двата квадрата, съдържа сива, силно сбита пръст. Има дебелина от 0,10 до 0,25 м. В североизточната част на кв. А1 при изследването му беше разкрит участък с плътно разположени дребни камъни, фрагменти от съдове, отделни животински кости. В тази зона пръстта е изключително сбита.

В дълбочина следва пласт пясък с дебелина до 0,20 м. Той се проследява само в квадрат А1 (в кв. В1 подобен пласт не беше констатиран).

В западната половина на квадрат А1 се установяват още два пласта, които имат жълто-зеленикав цвят и плътна структура.

Описаните слоеве съдържат къснонеолитни материали. Представени са фрагменти от фини керамични съдове - основно паници и купи, със сиво-черна излъскана повърхност (Обр. 2). Купите имат цилиндрично-конична или слабо изразена биконична форма, понякога с конкавна горна част. Преломите са предимно неудебелени. В отделни случаи са добре изразени, с оформен остър ръб, но слабо удебелени. Повечето от купите не са украсени. Неголям брой съдове имат канелюрна украса, която най-често се състои от една хоризонтална канелюра над прелома. Върху външната повърхност на паниците понякога са нанесени провлачвания от пръсти, започващи от устието. В някои случаи между устийния ръб и провлачванията от пръсти е оформена излъскана ивица.

В квадрат В1 под пласта сива, сбита пръст, на дълбочина ок. 1,00/1,20 м се достигна слой, съдържащ фрагменти от раннонеолитни съдове с ангобирана повърхност и тъмно рисувана украса. Цялостното му изследване предстои.

При проучванията са намерени голямо количество находки: каменни и костени оръдия на труда, антропоморфна и зооморфна пластика, фрагменти от култови масички и пр. (обр. 3 *1*).

Литература

Вандова 2007: В. Вандова. Неолитно селище в Берсин, Кюстендилско: разкопки през 2007 г. – Археология, 2007, 1-4, 102-114.

Вандова 2008: В. Вандова. Сондажни археологически проучвания на неолитното селище в с. Берсин, община Кюстендил. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 42-46.

Вандова, Спасов 2007: В. Вандова, Р. Спасов. Теренни обхождания в Кюстендилската котловина през 2006 г. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007 г., 594-597.

№7. РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ ПРИ С. ИЛИНДЕНЦИ, М. МАСОВЕЦ

Малгожата Гребска-Кулова, Илия Кулов

Археологическите проучвания на раннонеолитното селище при с. Илинденци, м. Масовец проведени през 2009 г. са финансирани от Фонд «Научни изследвания» по програма ”Рила” за двустранно сътрудничество между България и Франция.

Целта на проучванията е доизчерпване на културния пласт в структура 39 – траншеята ориентирана изток-запад, минаваща по средата на кв. А4. Още през 2007 г. в по-голямата част на квадрата се стигна до материка и остана за доизчерпване структура 39. До западния профил продължават да излизат средно големи и чакълести камъни, и керамични фрагменти между тях. Пръста между камъните и керамиката е доста сбита и сива. След сваляне на 0,15 м от този пълнеж се появи материковата скала (Обр. 1).

Оказа се, че структура 39 е вкопана на 0,60 м в материковата скала. Дъното й има ширина 1,70 м в западната част и се стеснява до около 1 м в източната. То е почти хоризонтално, с лек наклон в западна посока. Ширината на траншеята в горната част варира от 2,20 м до западния профил и 1 м до източния профил. Южната стена е почти вертикалана, докато северната стена е значително по-полегата. Траншеята е много по-добре оформена в западната част, където стените са ориентирани изток-запад и са успоредни,

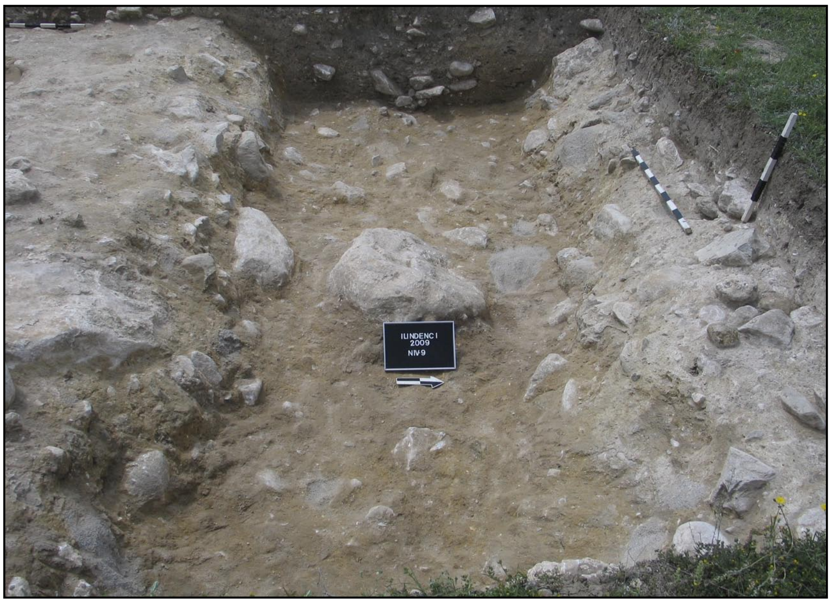

Обр. 1. Илинденци, м. Масовец. Сектор А4 след изчерпване на културния пласт

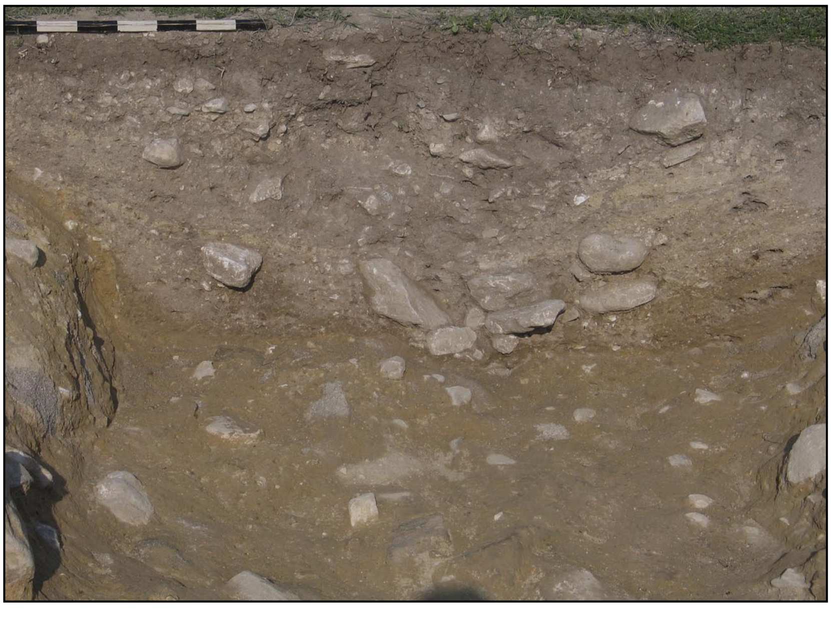

Обр. 2. Илинденци, м. Масовец. Западен профил. Подови замазки

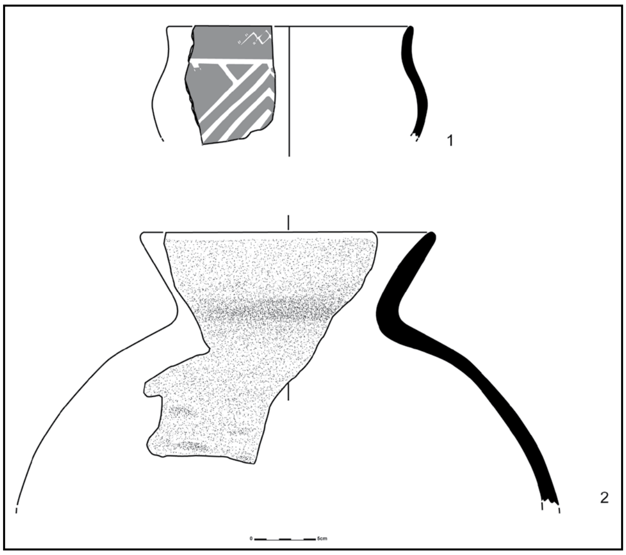

Обр. 3. Илинденци, м. Масовец. Керамика от дъното на траншеята

докато от мястото където се намира скалния блок тя се стеснява, леко завива в ЮИ посока и стените на са толко добре оформени.

В западния профил много добре личи пълнежа на траншеята (Обр. 2). Той се състои от четири пласта от жълтеникава глина с дебелина от 4 см разделени помежду си с пластове сива, компактна пръст, на места с чакълести камъни. Всички пластове са наклонени към средата на траншеята. В централната част те са прекьснати от друг пълнеж от камъни с различни размери и кафява, рохкава пръст помежду им. Това е естествена вада, която е нарушила траншеята и частично е унищожила фините пластове.

Наблюденията от по-ранните години показват, че в СЗ част на квадрата попаднахме на следи от къща. Фините напластявания в З профил отразяват подови замазки, направени от жълтеникава глина, докато най-късния под е направен от бяла глина. Общо могат да се определят 4 подови замазки от жълта глина (по-рани) и една (най-късната) от бяла глина. Къщата е ориентирана по посоките на света. Точните и размери не могат да се опредлят, защото е разкрит само ЮИ ъгъл. Южната част на къщата е вкопана на ок. 0,60 м в материковата скала. По-големите камъни, намерени успоредно до южната стена може би са имали укрепваща функция, както и ивицата камъни в северна посока, Чакълестите камъни и фрагментите керамика, добре фиксирани в сива сбита пръст, са служили вероятно за подравняване на площта преди покриване с нова подова замазка.

Намерени са няколко фрагмента керамика, предимно от един съд с доста големи размери, с добре изразена фуниевидна шия, и няколко фрагмента с бялорисувана украса (Обр. 3).

Раннонеолитното селище при с. Илинденци, Масовец е от втората половина на ранния неолит и показва много тесни връзки по отношение на керамичния материал и начина на построяване на къщите с двете по-късни фази на раннонеолитното селище Ковачево Ic и Id.

Литература

Гребска-Кулова 2008: М. Гребска-Кулова. Раннонеолитната култура в долината на Средна Струма, Югозападна България. – В: М. Гюрова (ред.). Праисторически проучвания в България: новите предизвикателства. София, 2008, 56-65.

№8. РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ ПРИ С. БРЕЖАНИ – РАВЕН

Малгожата Гребска-Кулова, Илия Кулов

В периода от 1 до 30 юли 2009 г. бяха извършени археологическите проучвания на раннонеолитното селище край с. Брежани, м. Равен. Финансирането е по проект ”Неолитизацията в долината на река Струма (Югозападна България)” по Програма ”РИЛА” 2009-2010 г. на ФНИ за двустранно сътрудничество между България и Франция.

Раннонеолитното селище се намира на 1 км югоизточно от центъра на селото. Разположено е в северните части на Пирин, върху висока тераса на левия бряг на Брежанска река. На около 5 км западно от него започва Кресненското дефиле на Струма. Селището има площ от около 13 дка, а надморската височина е 612 м.

Направени са 2 сондажа разположени на 60 м разстояние един от друг. В двата сондажа културният пласт е изцяло изчерпан до материка.

Сондаж 1.

Има размери 5 х 5 м, в последствие ограничен до 2 х 5 м. Той е заложен в западната част на терасата. Дебелината на културния пласт достига до 1,80 м. След сваляне на орницата се появиха големи фрагменти мазилки. Те оформят компактен пласт, който покрива почти цялата източна половина на квадрата. Голяма част от тях са много добре запазени и имат вид на компактни плочи. В северо-западната и юго-източната периферия, плочите приключват рязко и най-вероятно очертават ЮЗ ъгъл на къща ориентирана в посока СИ/ЮЗ (Обр. 1). Дебелината на мазилките е около 0,25 м. При вдигане на плочите се установи наличие само на отпечатъци от цепени колове. Този метод на построяване е зарегистриран в раннонеолитното селище Българчево I. В западната част на квадрата също е разкрита концентрация от силно опожарени мазилки, които очертават рушевините от втората къща. Под плочите има пласт от наситено черна пръст с дебелина 0,10-0,13 м, с голямо количество овъглено дърво в нея. Под нея на няколко места се разкриха фини пластове от жълтеникава глина с дебелина 2 см, разделени от пластове сива пръст наситена с овъглено дърво и дребни мазилки. Върху една от жълтите нивелации (подово ниво) се разкри голяма концентрация от керамични фрагменти, от които са възстановени 8 почти цели съда. На 1,80 м дълбочина в северната част на сондажа се стигна до материка, докато в южната част на изкопа има вкопаване с дълбочината 0,40 м.

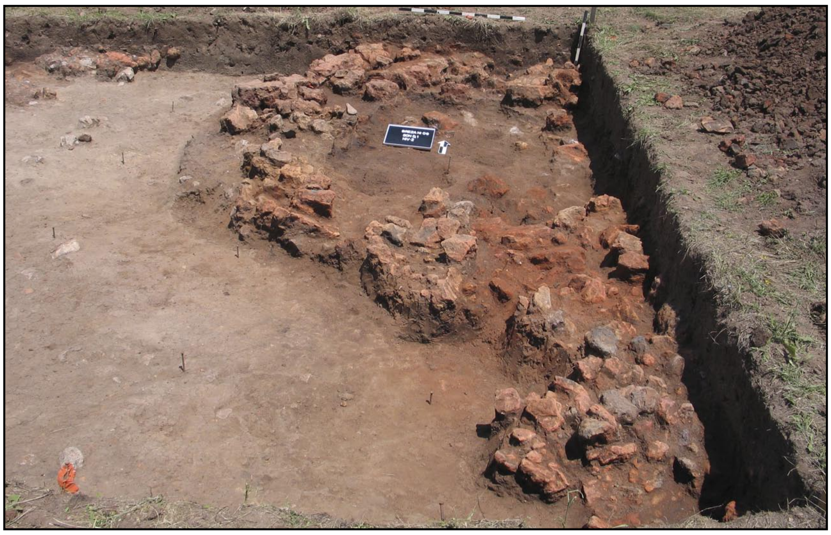

Обр. 1. Брежани, м. Равен. Сондаж 1. Мазилки от опожарен хоризонт

Керамиката, открита в сондаж 1,се характеризира с присъствие на бяла рисунка и биконични форми, характерни за групата Гълъбник и незначителен брой фрагменти характерни за Югозападния вариант на култура Караново I (Обр. 2). Намерен е един съд с три стени и украса от широки издълбани ленти оформящи меандровиден орнамент. Съдове с подобна украса се срещат през втората половина на ранния неолит в долината на Струма, Горна Марица (Раки-

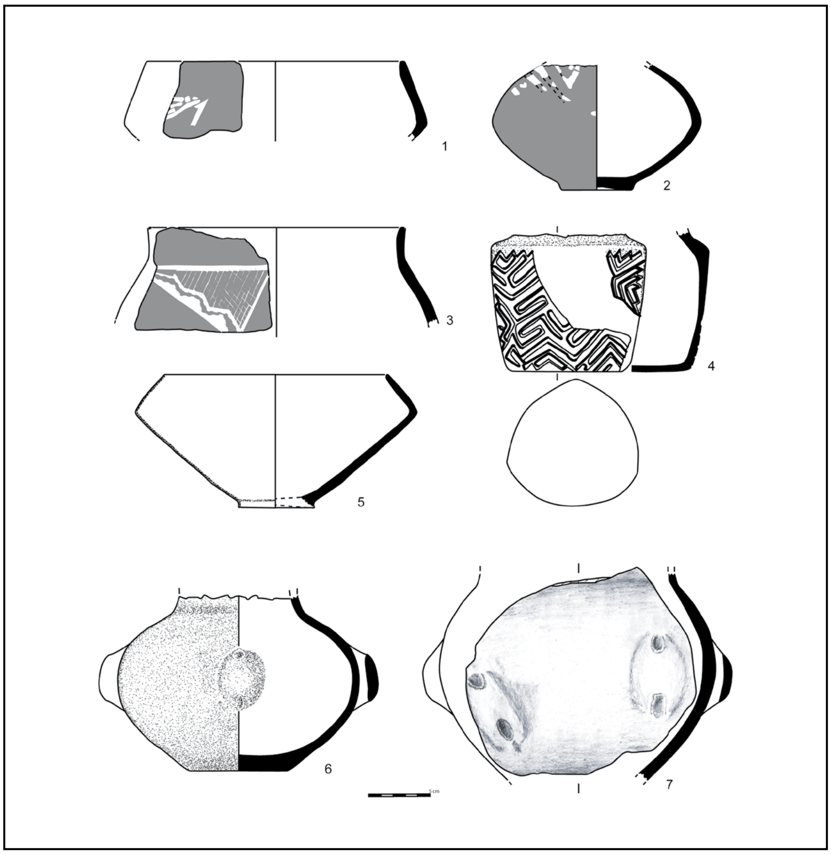

Обр. 2. Брежани, м. Равен. Сондаж 1. Керамика

тово) и Вардар (Маджари), но за първи път се среща тристенна форма. Освен рисуваната се среща още пластичната украса (лента с ямички, спирала, израстъци) и в значително в по-малка степен канелюра.

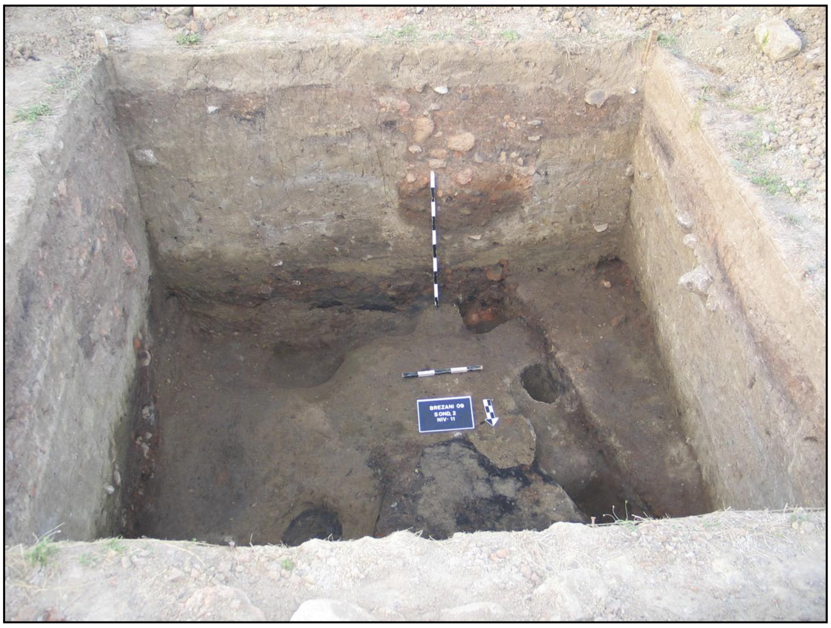

Обр. 3. Брежани, м. Равен. Сондаж 2. Южен профил

Сондаж 2

Сондаж 2 е с размери 3 x 3 м и е ориентиран точно по посоки на света. В този сондаж културният пласт стига до 2,20 м, а при вкопаните структури до 2,80 м. Тук са установени два опожарени хоризонта (Обр. 3). По-късен, който отговаря на този открит в сондаж 1 и по-ранен разкрит на дълбочината 1,80-2,20 м. Между тях има пласт от около 1 м с хоризонтални сиви напластявания с дебелина около 0,15 м. Те са слабо наситени с археологически материал. По-ранният опожарен хоризонт също се характеризира с големи пространства покрити с мазилки и наситено черна пръст. Западната граница на този пласт очертава линия с посока СЗ/ЮИ. В последствие се оказа, че тук минава траншея шиока 0,30 м и няколко дупки от колове в нея. Към този пласт принадлежат множество дупки от колове. Някой от тях са поставени във фундиращи траншеи с ширина 0,30 м, ориентирани ЮИ/СЗ или И/З. За този хоризонт е характерна традиционната за Балканите архитектура с колове, плет и кал.

Керамиката от горния хоризонт в сондаж 2 е сходна с тази от сондаж 1, докато в долния е доста по-разнообразна по отношение на мотивите (Обр. 4). Освен типичните за група Гълъбник форми и мотиви, се срещат и типични за ранните пластове в Ковачево (точки под устийния ръб и излъскана украса), както и за Югозападния вариант на култура Караново I. Специално внимание заслужава украсата от канелюри. Те са коси, вертикални, вълнообразни или във вид на плетеница.

В двата сондажа се забелязва популярност на прости биконични форми и триделни или четириделни столчета.

Намерени са около 30 находки, като значителна част от тях са керамични съдове. Освен това са намерени една триъгълна култова масичка украсена със шахматен орнамент, два идола с плосък торс. Най-голям интерес представляват пръстените от шиста с диаметър между 8 и10 см, намерени само в сондаж 1.

Този материал трябва да се отнесе към късната фаза на ранния неолит. Той провокира много въпроси относно характера на културната принадлежност на това селище. Дали това е най-южното селище от културната група Гълъбник и каква връзка има то с Югозападния вариант на култура Караново I, представен най-добре в долината на Места и Горна Марица (Ракитово)?

Литература

Гребска-Кулова 2008: М. Гребска-Кулова. Раннонеолитната култура в долината на Средна Струма, Югозападна България. – В: М. Гюрова (ред.) Праисторически проучвания в България: новите предизвикателства. София, 2008, 56-65.

Grebska-Kulowa 1998: M. Grebska-Kulowa. Le Néolithique Ancien dans la Moyenne Vallée de la Struma (Strymon), Bulgarie Sud-Occidentale. – In: M. Otte (ed.). Préhistoire d’Anatolie. Genèse de deux mondes. EURAL 85. Liège, 1998, 143-158.

№9. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА РАННОНЕОЛИТНИЯ ОБЕКТ ЯБЪЛКОВО

Красимир Лещаков

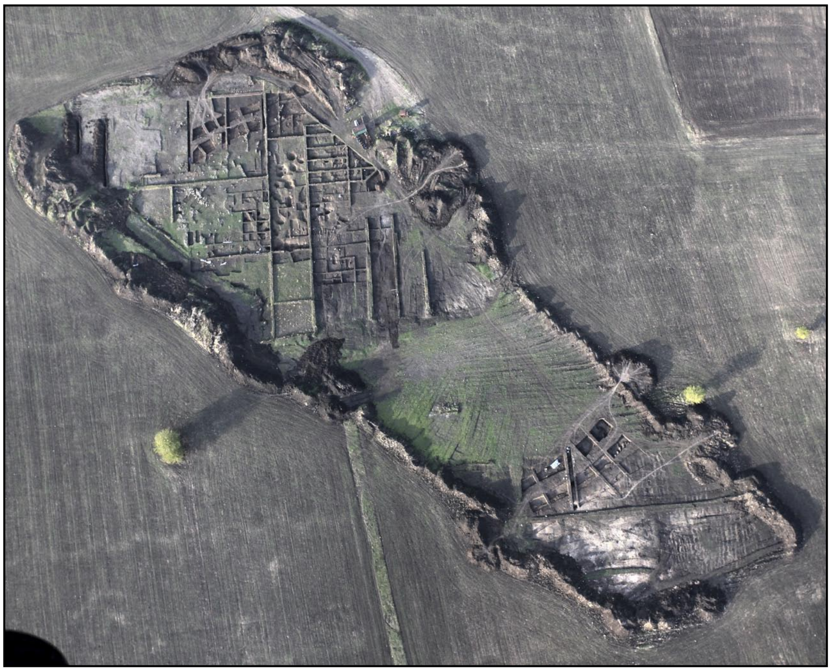

Обр. 1. Ябълково. Поглед от въздуха

Разкопките се проведоха от юни до ноември 2009. Финансирането бе осигурено от Национална агенция "Пътна инфраструктура". В екипа бяха включени ас. Н. Тодорова, докторантите В. Петрова, Г. Кацаров и И. Илиев, както и студенти от СУ "Св. Климент Охридски". С палеоботаническите изследвания бе ангажирана д-р Ц. Попова; кремъчни артефакти – д-р Р. Златева; гео-проспекция инж. Н. Тонков, антропология д-р С. Алпасан-Роденберг; остеология – ст.н.с. д-р Н. Спасов, художник – А. Зоев, геодезия и 3-d реконструкция – Л. Алов, геология – доц. д-р Ф. Мачев и д-р Л. Клайн. Работниците бяха от Димитровград, Ябълково, Крум и др. Обща площ на проучванията – над 15 дка, на места културният пласт е изчерпан напълно (Обр. 1).

1. Жилища

Частично бе проучено едно наземно жилище. Разполага се в югозападната част на разкопките, има разкрита площ над 50 кв. м. Установена е със сигурност западната половина. Най-вероятно е било правоъгълно, ориентирано с дългата си ос в посока СИ-ЮЗ. Изградено в традиционната за обекта глинобитна техника, със стени, чиито основи са били укрепени с камъни. В западната част на обекта, там където бяха разчистени каменни основи на жилища, бяха направени траншеи, пресичащи каменните струпвания, с цел изясняване на микростратиграфската ситуация. Проучванията не са завършени и е рано да бъдат направени обобщения.

2. Вкопани структури и ями

Продължи проучването на вкопаните структури в централната и източната част на обекта. Вследствие на напредналия етап и на натрупаните данни бе направено разграничение, съобразно с техните характерни особености:

1. Структури с дупки от колове, разположени покрай очертанията (границите) на вкопаване. В тази група влиза само една структура, но тя е едно много характерна. Могат да се обособят няколко помещения, които позволяват да се мисли, че е имало етаж, разположен частично под нивото на терена. Най-вероятно във височина е имало и втори етаж, съдейки по големите колони, чиито легла бяха регистрирани в стерилната основа. Съоръжението, най-вероятно голямо жилище, попада частично в подлежащата на разкопки площ и не бе разкопано напълно (кв. QR27-28).

2. Широки вкопани структури, почти винаги придружени от хромелни камъни в горната част на пълнежа си или на нивото, от което са вкопани, напр. в M21-M22-N21-N22. Може да се предположи, че те представляват подземните части на жилища, частично разположени над нивото на терена.

3. Дълбоки цилиндрични или конусовидни ями, групирани по няколко, които обикновено следват под дъната на вкопаните структури от вид 2. Най-вероятно са правени с цел за съхраняване

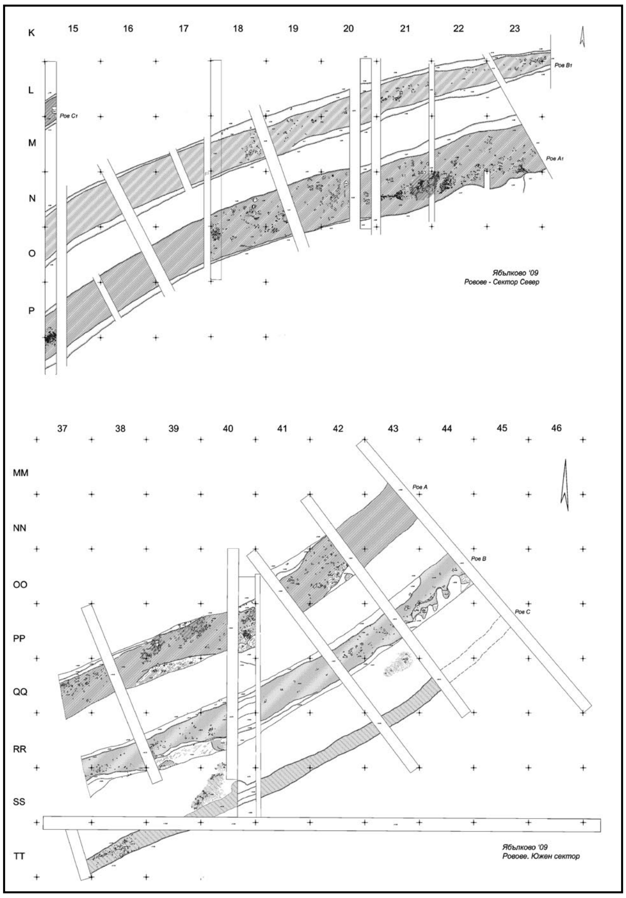

Обр. 2. Ябълково. Ровове в северната и южната периферия на селището

на хранителни продукти, нещо като „зимници".

4. Единични цилиндрични или конусовидни ями, вероятно използвани за извличане на строителен материал.

5. Вкопавания с издължена неправилна форма и малка дълбочина, свързани обикновено едно с друго или имащи обща посока. По принцип те следват наклона на терена и обикалят вкопаните структури от предхождащите ги групи. Може да се предположи, че те са играели ролята на отводнителни канавки.

3. Ровове

В процеса на разкопките бе установено, че селището е оградено от три концентрични рова (Обр. 2). Те бяха проследени с геофизическа апаратура в южната и източната част на обекта, а в северната – локализирани в контролни траншеи.

3.1. Южни Ровове

Ров А – проследен е на дълж. ок. 39-40 м. Достигната дълб. до 1,95 м. Шир. до 5,20 м. V-образен профил, остро дъно. Пълнителят е на пластове, съдържащи керамика, малки ломени и речни камъни, кости от животни и т.н. Примесен е с въглени и пепел, понякога с голяма концентрация. Сравнително малко находки, но доста фрагменти от съдове, вкл. и питоси. На места има сигурни данни за облицовка на стените с ломени камъни, набити в стерилната глина – Сектор 2.

Ров В – проследен е на дълж. ок. 40 м. Дълб. – 2,95 от нивото на засичане, без да е достигната стерилната основа. V-образен профил, заравнено дъно. Ширина при нивото на регистриране – от 2,50–2,60 м до към 5 м, на места с неправилни очертания. Стените са облицовани – в отделни участъци на дъното или в пълнежа са нападали големи ломени камъни. Пълнителят е на пластове, състои се от различна по структура и цвят пръст, примесена с керамични фрагменти, камъни – ломени малки и речни, кости от животни и т.н. На места има въглени в голяма концентрация. Особеност – отделни черупки от охлюви. От рова произхождат доста находки, но по-малко от тези в ров С.

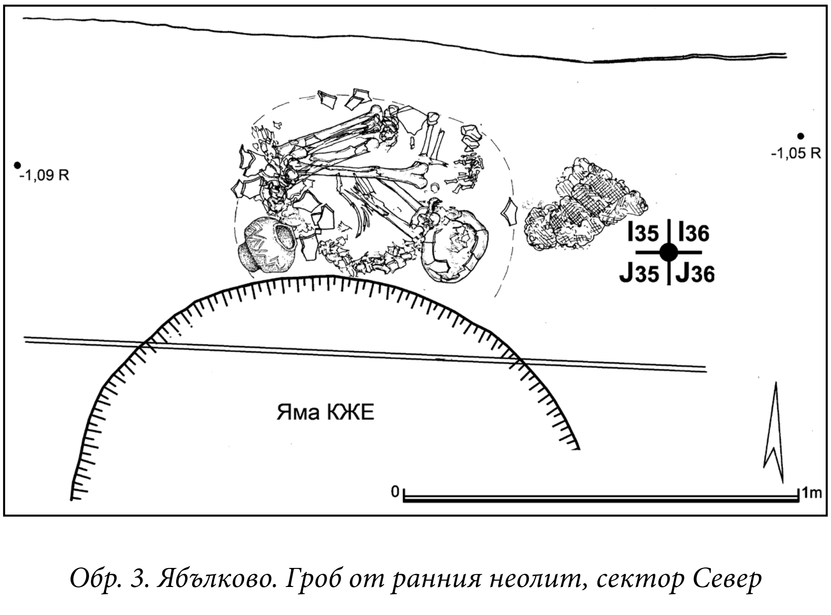

Обр. 3. Ябълково. Гроб от ранния неолит, сектор Север

Ров С – проследен е на дълж. ок 45 м. V-образен профил, заравнено дъно. Ширина от 1 м до 1,30-1,50 м, на места неправилни очертания. Има данни за допълнителни вкопавания-анекси към него, но не са проучени. Пълнителят е на пластове, съдържащи керамика, камъни – ломени малки и речни, кости от животни и т.н. На места – въглени в голяма концентрация. Особеност – огромно количество охлюви, концентрирани в сравнително малко пространство – вероятно надхвърлят няколко хиляди. В рова са намерени доста находки, вкл. цели профили на съдове, крачета на триподи, каменна тесла и др.

3.2. Северни ровове

Трите концентрични рова съответстват на рововете в южната периферия на селището. Данни за размерите имаме само за ров А1 и В1, тъй като ров С1 е документиран само в една траншея и не е проследен в дължина.

Ров А1 е проследен на дълж. 46 м, а ров В1 – 48 м. Ширина: ров А1 – 5,50 м максимална; ров В1 – 4 м максимална; ров С1 – 2,30 м максимална. Дълбочина в траншеите: ров А1 – достигната 2,20 м, без стерилна основа; ров В1 – достигната 2,50 м, без стерилина основа.

4. Гроб 3 в Сектор Север

В кв. I/J 35 бе запазена непроучена ивица с шир. 0,60 м по трасето на ел. кабел. Вследствие ерозията, пръстта се е свлякла и разкрила почти напълно запазен глинен съд (*ОФ-V-804).* На ок. 0,50 м от съда бяха разкрити кости от човешки череп. Скелетът, който е в силно свита позиция, заема площ с размери 0,60 м И-З и ширина 0,40 м С-Ю. Сигурни очертания на гробна яма не могат да се установят. Границите могат да се предположат по керамичните фрагменти, дребни ломени и няколко речни камъка, които изглеждат са умишлено подредени по нейната периферия. Костите са в анатомичен порядък. Ориентацията е И-З, с глава на Изток. Позиция – силно свит хокер надясно, с лице на север. Костите са с различна степен на запазеност. Черепът е фрагментиран на място. Видими нарушения има и по другите кости. Съдът, споменат по-горе, е бил непосредствено до или над тазовите кости, вероятно положен като инвентар в гроба. В южната и юго-западната част на гробното съоръжение са разкрити няколко фрагмента от един съд. В ЮЗ част на гроба, частично върху костите са разкрити фрагменти от съд (дълбока паница?). При съпоставяне на плана на гроба с данните от по-ранните проучвания в този участък, става ясно, че гробната яма е разположена или непосредствено до или под деструкции от стени на раннонеолитно жилище с огнище, частично запазено и проучено в кв. I-J_{35-36} през 2005-2006 г. Заради по-късни нарушения не може да се прецени дали гробът попада в неговите граници или е в непосредствена близост.

Керамиката и малките находки, добити при разкопките, се отнасят към ранния неолит (Обр. 3). През 2010 г. спасителните проучвания ще продължат.

№10. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА РИТУАЛНИ КОМПЛЕКСИ ОТ КЪСНОНЕОЛИТНАТА, РАННОЖЕЛЯЗНАТА, КЪСНОЖЕЛЯЗНАТА И РИМСКАТА ЕПОХА ПРИ С. СЪРНЕВО, РАДНЕВСКО (ОБЕКТ 5, ЛОТ 2, АМ ТРАКИЯ, КМ 226+600 - КМ 226+850)

Крум Бъчваров, Милена Тонкова, Петър Лещаков, Петър Калчев, Пламен Караилиев, Цветана Попова, Мария Гюрова, Петър Зидаров, Катлин Максуини, Марлена Янева

Обектът е разположен на първата надзаливна тераса на десния бряг на р. Азмака, на около 2 км северозападно от с. Пшеничево, и обхваща площ около 11 дка (дължина 250 м и средна ширина 44 м). В геоморфоложко отношение попада върху ниска акумулативна равнина непосредствено южно от Сърнена гора, с ориентация изток-запад. Изградена е от чакъли, гравий, пясъци и глини със състав, близък до състава на пролувиалния шлейф по склоновете на Сърнена гора. Пролувиалните отложения се състоят от полигенни късове от местни скали – варовици, мергели, пясъчници, туфи и тефроидни скали от андезитов тип с къснокредна възраст и по-малко късове от триаски и юрски варовици и пясъчници, и палеозойски гранитоиди и метаморфити. На юг от обекта се разкриват седиментни скали с неогенска възраст, отнесени към Гледачевската свита (глини, пясъци, пясъчници и варовици в горната част). Културните останки се откриват в почвен профил, развит върху холоценските алувиални седименти на р. Азмака.

Вторият сезон (за геофизическото и сондажно проучване на обекта през 2008 г. вж. Тонкова

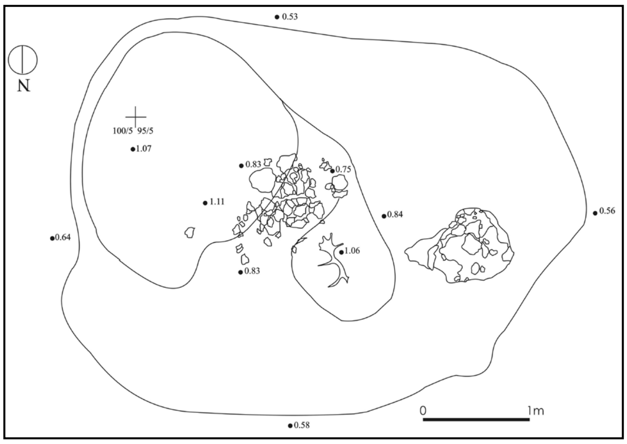

Обр. 1. Сърнево, Радневско. Негативна структура с огнище и депозит от еленов рог. Късен неолит, период Караново III-IV

Обр. 2. Сърнево, Радневско. Негативна структура с депозит от черепни фрагменти на 2 малки деца и рога от тур. Късен неолит, период Караново III-IV

и др. 2009) от спасителното археологическо проучване беше проведен през периода април-август 2009 г. Беше разкрита и изчерпана до стерилна основа площ от около 5 дка. Беше установено, че орницата е с дебелина около 0,25 м. Под нея следва тъмнокафяв до сиво-черен пласт (пласт 1), съдържащ разрушени останки от късния неолит, ранножелязната, къснoжелязната и римската епоха, със средна дебелина 0,50 м. Най-долният, кафяв пласт (пласт 2) е с дебелина 0,15-0,20 м и се отнася към късния неолит.

Тъй като пласт 1 е унищожен при селскостопанска обработка, археологически структури са регистрирани само в пласт 2, в който – и в стерилната основа под него – са вкопани. Проучени са 44 негативни структури от късния неолит, 28 от късната желязна и 3 от римската епоха.

Праисторическите структури се отнасят към втората фаза на късния неолит в Тракия, периода Караново III-IV. Човешко присъствие е регистрирано и през втората фаза на ранната желязна епоха. Структурите и материалите от къснoжелязната епоха датират от началото на V до втората четвърт на III в. пр. Хр. Структурите и материалите от римската епоха се отнасят към III и IV в.

Късен неолит. Проучените 44 негативни структури могат условно да се категоризират в 4 групи. Най-многобройни са големите структури с 1 депозит. Те имат неправилна овална (15 структури с размери от 3,00 x 1,46 м до 6,10 x 4,60 м и дълбочина 0,20-1,05 м), четириъгълна (4 структури с размери от 2,20 x 2,30 м до 4,85 x 4,10 м и дълбочина 0,40-1,15 м) или кръгла (2 структури с диаметър 3,30-3,75 м и дълбочина 0,45-0,50 м) форма. Големите структури с повече от 1 депозит (7 структури) имат сложна съставна или неправилна овална форма, размери от 3,60 x 2,05 до 17,00 x 6,50 м и дълбочина 0,15-1,07 м. Регистрирани са и 2 големи структури с огнище, които имат неправилна овална или четириъгълна форма, размери 4,95 x 3,10 м и 4,45 x 3,60 м и дълбочина до 0,54 м (Обр. 1).

Структурите от тези групи се характеризират с няколко задължителни елемента: относително ”големи” размери (дължина до 17,00 м), наличие на фрагменти от хромел, обикновено в най-горните нива на запълнителя, но често и като част от самия депозит, рога от животни, обикновено от говеда (включително тур), по-рядко от елен, депозити, съдържащи главно фрагментирани керамични съдове и/или животински кости и късове от стени на опожарени постройки, изпълняващи функцията на своеобразна „запечатка” на депозитите във вкопаните структури.

Последната категория негативни структури може да се определи като ”малки” (14 структури). Те имат кръгла, овална или четириъгълна форма, размери 0,82-2,88 м и дълбочина 0,20-1,25 м.

Една от големите негативни структури представлява вкопаване с неправилна овална форма, полегати стени, размери 6,10 x 4,60 м и дълбочина 0,15-0,27 м (Обр. 2).

Приблизително в средата на структурата е разположено вътрешно вкопаване, повтарящо очертанията на външното, с размери 3,50 x 2,25 м и максимална дълбочина от дъното на външното вкопаване 0,81 м. Стените му са почти отвесни, дъното е неравно. В центъра на източната му стена е оформено стъпало (0,90 x 0,70 м; северната му част е унищожена от къснoжелязна камбановидна яма) от трамбована жълта стерилна глина с височина 15-30 см, което лежи върху петсантиметров пласт от пепел и въгленчета. Върху стените и дъното на вътрешното вкопаване са запазени следи от обмазване с белезникава стерилна глина.

Вътрешното вкопаване е ”запечатано” с пласт от деструкции от горели постройки, фрагменти от керамични съдове, фрагмент от хромел, единични животински кости, фрагмент от каменна брадвичка, рог от говедо.

Депозитът във вътрешното вкопаване е ситуиран главно до западната и южната/югоизточната му стена, като горното му ниво се издига на около 10 см над нивото на стъпалото, върху което не са открити културни останки.

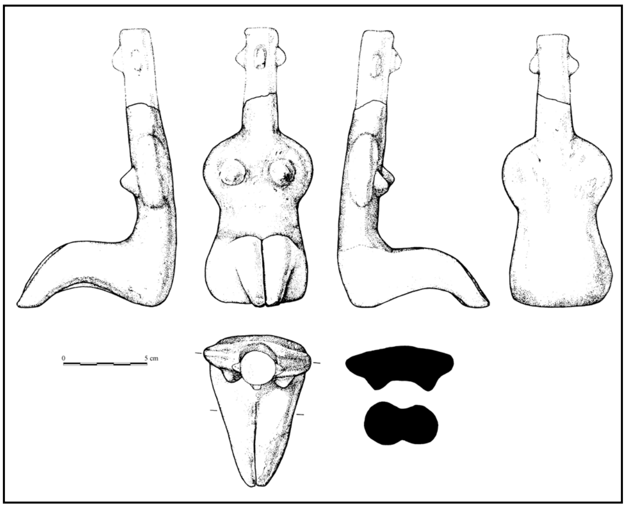

Обр. 3. Сърнево, Радневско. Седяща женска керамична фигура. Късен неолит, период Караново III-IV

Покрай западната стена на вкопаването са депонирани два големи фрагмента от черепи на деца съответно на 3-4 (юг: почти цяла фронтална кост) и 5-7 (север: част от лява страна на окципитална кост и съседните части на лявата париетална кост) години, положени на около 40 см един от друг и покрити с въгленчета. На юг и под южния фрагмент лежи част от лява бедрена кост (femur: проксималните 2/3) на възрастен мъж. На дълбочина около 20 см под черепните фрагменти са депонирани 2 рога от тур.

Покрай южната стена на вкопаването, непосредствено на югозапад от стъпалото, е проучен депозит, състоящ се от част от артикулиран гръбначен стълб на говедо с 5 прешлена, части от две подбедрици със ставната ябълка, фрагмент от хромел, фрагменти от керамични съдове.

Керамичният комплекс на негативните структури е типичен за периода Караново III-IV в Тракия и включва паници с прегънато устие, конични и полусферични паници, разлати паници с удебелен отвътре устиен ръб върху четири цилиндрични крачета, гърневидни, бъчвовидни и биконични купи, вани, гърнета, кани с вертикални дръжки с гъбовидни израстъци, конични, цилиндрични и сферични чаши. Украсата е главно канелюрна и импресо, по-рядко врязана. Отличителни характеристики на комплекса са високите кухи столчета, често с 4 симетрично разположени овални отвора, както и дръжките, срещащи се върху вани и паници с прегънато устие.

Ансамбълът от фигурна пластика е представен само от антропоморфни керамични фигури, типични за които са седящите женски статуетки с плоско дисковидно тяло, цилиндрична глава и отделно моделирани крака (Обр. 3).

Кремъчният ансамбъл от обекта се състои от около 300 артефакта дебитаж и 55 типологически оръдия. Типологическият репертоар включва 7 категории оръдия: 18 пластини с ретуш, 16 стъргалки (върху отломъци и скъсени пластини), 7 пластини с напречно затъпяване, 4 трапеци, 3 пробои/свредели, 2 отломъка с ретуш и 5 фрагмента от оръдия. За къснонеолитните кремъчни ансамбли в Тракия са диагностични скъсените стъргалки и трепеците. Не е изненадващо и спорадичното ретардиращо присъствие на ‘formal tools’, типични за раннонеолитните култури Караново I-II.

Колекцията от обработени кости и рога се състои от 63 артефакта. Характерен е изключително високият процент находки, фрагментирани още в миналото до такава степен, че могат да бъдат определени като негодни за поправка и по-нататъшна употреба. Това се отнася както за оръдията, така и за категорията на „накитите”, сред които особено широко са представени находките, представляващи незавършени и изоставени заготовки или отпадъци от тяхната изработка. Делът на добре съхранените и функционални находки в двете категории не надвишава 1/5 или по-малко от 20% от общия брой.

Археоботаничният анализ установява присъствие на 3 вида пшеници: еднозърнеста, двузърнеста и мека/сбита. В пробите и във фрагменти от стени на горели постройки е регистрирано и наличие на просо. В посевите също участва ечемикът в голозърнест вид, а от бобовите – уров и леща. Контекстуалният анализ от структурите дава възможност за формулиране на две хипотези, които ще бъдат доразвити и проверени през следващия сезон на проучване: 1) деформацията и фрактурирането на зърната показва в по-голяма степен наличие на отпадъчни дейности, свързани с етапите от обработката на зърното и 2) умишлено депозиране на зърна, които предварително са изгаряни и след това са депозирани в структурите.

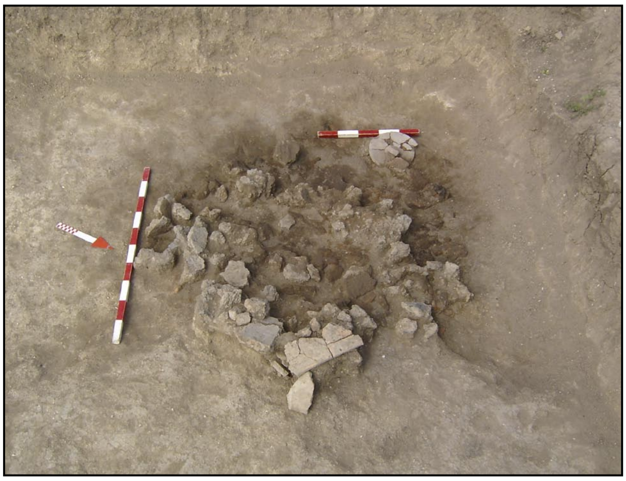

Обр. 4. Сърнево, Радневско. Структура 59 с андирон и капак in situ. Класическа епоха

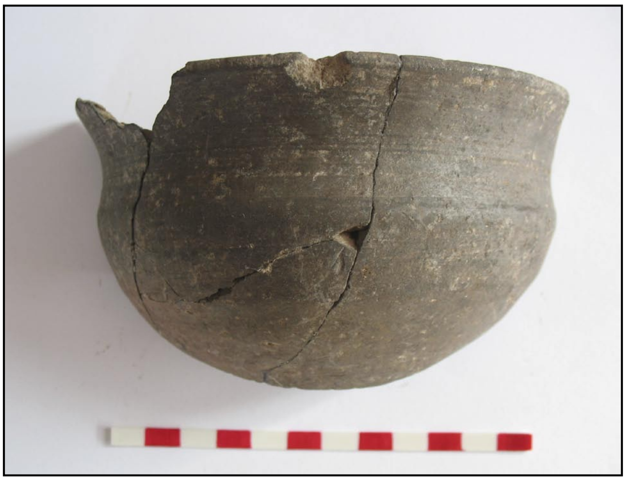

Обр. 5. Сърнево, Радневско. Чаша с S-овиден профил от структура 13В. Класическа епоха

Ранножелязна епоха. В нарушения от по-късни намеси горен пласт на обекта бяха открити фрагменти от керамични съдове с характерни за втората фаза на ранножелязната епоха форма и украса от плътни букели, врязани и отпечатани орнаменти. Един цял амфоровиден съд с черна излъскана повърхност и четири дръжки беше проучен в съседство с аналогичен съд, документиран през 2008 г. Наземни или вкопани структури от това време не са открити.

Късножелязна епоха. Проучените 29 вкопани структури от тази епоха са разположени в централната и източната част на обекта, т.е в близкия до реката участък на незаливната тераса. Ямите са с крушовидна, камбановидна, бъчвовидна, пресеченоконична и друга форма. Някои от тях са с диаметър на отвора 0,90-1,00 м, но при повечето диаметърът попада в диапазона 1,50-1,60 м. Малък брой вкопани структури са с особено големи размери – диаметър на отвора от 2,00 до 3,20 м. Дълбочината варира от 0,60 до 1,80 м. Обикновено в запълнителя присъстват въгленчета, следи от огнища, преотложени в ямите. Само в няколко случая е регистрирано опалване или горене на място в ямата. В отделни ями са открити запечатки, които отбелязват многостепенност на извършваните действия. В ямите са документирани различни депозити. Интерес представляват няколко структури с животински скелетни останки. Те са два вида: а) артикулирани части от скелети (структура 30, крака от чифтокопитно животно и останки от куче; структура 43, крака и череп на чифтокопитно животно) и б) отделни кости и фрагменти от керамични съдове. В няколко структури са открити цели или фрагменти от правени на място или преносими андирони. В структура 59 са открити останки от андирон и капак, вероятно елементи от едно и също съоръжение (Обр. 4).

Най-многобройни са фрагментите от керамични съдове. В повечето ями са открити фрагменти от амфорна тара, а в някои – и от питоси. Трапезната керамика е представена от многобройни фрагменти от монохромни съдове, главно трапезни амфори, кратеровидни съдове, кани и чаши. Повечето са със сив цвят, но има и такива с характерна блестяща черна ангоба. Срещат се кани и много често чаши с S-овиден профил. Кратеровидните съдове са представени с един цял съд. Във всички структури присъстват хранилищни и кухненски съдове, изработени на ръка.

Голям интерес представляват две пресичащи се структури (51А и 51В) с депозити от керамични съдове, тежест за стан, главнярник и множество фрагменти от гръцки амфори. Сред тях е горна част от тънкостенна амфора с фина червено-кафява ангоба с печат-гема върху едната дръжка. Печатът е с релефно изображение на фигура на мъж, прав, гол, в движение надясно със свита дясна ръка, подпираща се на тояга. Нанесен е с гема или метален пръстен с врязано изображение (инталио). Луксозните амфори от този тип са специални изделия, единични образци, за които се смята, че са поръчвани по специални поводи от самия клиент. Присъствието им в Тракия е изключително рядко и свидетелства за друг вид контакти, извън търговските, между местните траки и гръцките им съседи.

По-голямата част от откритите в ямите фрагменти са от съдове от класическата епоха, от нейната ранна и късна фаза. Най-характерни за тази епоха са каните и чашите с S-овиден профил (Обр. 5). Кратеровидният съд от структура 13В е характерен за развитието на тази форма през IV в. пр. Хр.

Към това време засега отнасяме и гръцката амфора с печат-гема. Долната хронологическа граница на човешко присъствие на обекта през късножелязната епоха е определена от открита в нарушения горен пласт монета с портрет на Севт III от типа ”Севт; конник”, както и от фрагмент от чернофирнисов кантарос с West slope украса, който датира от началото на III в. пр. Хр.

По своите характеристики, проучваният ямен комплекс може да се определи като поле с ритуални ями. Носи морфологичните, а оттук и функционалните характеристики на ямните светилища от V – началото на III в. пр. Хр. от поречието на Марица (Tonkova 2003).

Римска епоха. Няколко вида вкопани структури от римската епоха бяха документирани в централния сектор на обекта. Гроб на млада жена беше проучен в южната част на сервитутната зона. Погребана е чрез трупополагане в изпънатата позиция по гръб с глава на юг (Обр. 6). Гробната яма е овална, с по-висока южна част, спускаща се под наклон в северна посока, където преминава в дълбочина в кръгла яма. Скелетът е в необичайна позиция: денивелацията между черепа и хоризонтираната долна част на тялото е 0,45 м. На място бяха открити накити – бронзова верижка от типа „халка в халка" на шията, железен пръстен на лявата ръка и сребърна гривна на десния глезен. При лявото ходило бяха открити множество железни цинти от сандал (обувка). Гривната е най-важният датиращ елемент. Тя е затворена, с разминаващи се успоредно краища, увити върху тялото. Този тип има дълъг живот – от II-I в. пр. Хр. до III в. Датирана е в III в. въз основа на пръстен с аналогична форма, открит в рова от това време в северната част на обекта.

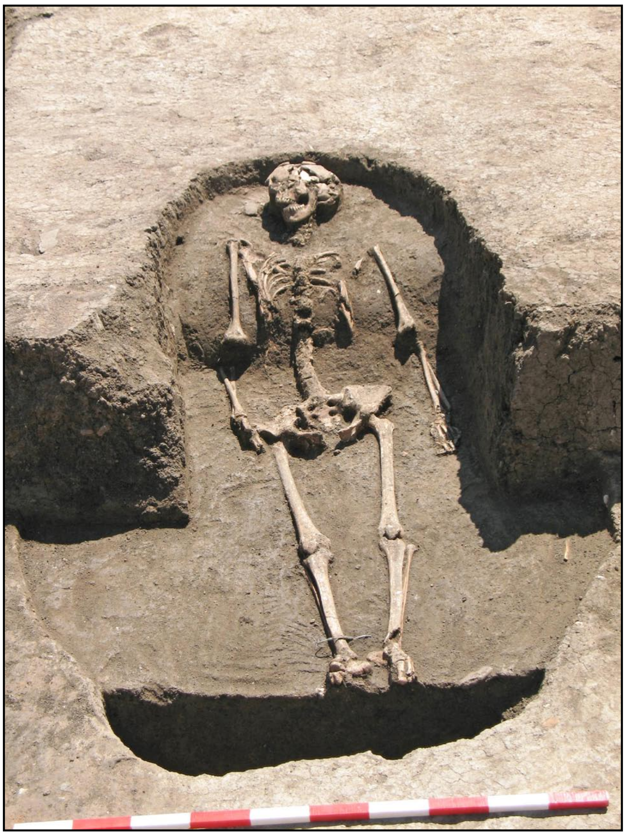

Обр. 6. Сърнево, Радневско. Гроб на жена с накити. Римска епоха (вероятно III в.)

Ровът оформя неправилна дъга с дължина около 30 м от юг и продължава на север извън сервитутната зона. Стените му слабо се стесняват към заравнено дъно. Ширината на рова в централната част е 5,40 м, при североизточния край – 7,20 м, при северозападния край – 8,08 м. Средната дълбочина е 0,50 м. В централната южна част на структурата бяха открити артикулирани скелети на кон и куче. Керамичният материал е представен от кухненска, трапезна и транспортна римска керамика, местно производство. Съдовете датират във от втората половина на III в. по аналогия с образци от Августа Траяна и вила „Армира"[1]. В същия сектор на рова бяха открити бронзов пръстен и бронзова монета, които потвърждават отнасянето на комплекса към втората половина на III в.

След изчерпване на запълнителя на рова са документирани 2 ями от римската епоха, съдържащи малък брой фрагменти от керамични съдове. Сред тях е характерно устие от паница с аналогии в некропола на Августа Траяна от средата на III в. На обекта е открита бронзова монета на Константин I Велики и други монети от IV в.

Литература

Тонкова и др. 2009: М. Тонкова, И. Караджинов, Н. Тонков. Геофизични проучвания и сондажни археологически разкопки на обект от къснонеолитната, ранножелязната и късножелязната епоха при с. Сърнево, община Раднево (АМ „Тракия", ЛОТ 2, обект №5 км 226+600 – км 226+850). – В: Археологически открития и разкопки за 2008 г. София, 2009, 162-165.

Tonkova 2003: M. Tonkova. Late iron Age pit-sanctuaries in Thrace: The contribution of the studies at Gledacevo. – Thracia 15, 479-505.

---

[1] Анализ на Мария Камишева (РИМ Стара Загора) и Пламена Бакалова (АМ „Марица-Изток").

№11. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ КРАЙ С. ЕЗЕРО, НОВОЗАГОРСКО, ОБЕКТ 3, КМ 244+900 – 245+300, ЛОТ 3 ПО ТРАСЕТО НА АМ ТРАКИЯ

Иван Сотиров, Татяна Стефанова, Йордан Гатев,
Цветана Попова, Мария Гюрова

Спасителните археологически проучвания на обект 3, км 244+900 – 245+300, ЛОТ 3 по трасето на АМ Тракия през 2009 г. представляват част от пълното проучване на обекта в рамките на очертания сервитут и са продължение на сондажните проучвания, проведени върху регистрирания участък през 2007 г. от И. Сотиров и Й. Гатев.

Обект 3 се намира в м. Дрянова могила, отстояща на 3,5 км от с. Езеро, Новозагорско, непосредствено на североизток от пътя между селата Езеро и Радево. Местността представлява възвишение с диаметър ок. 400 м, разположено на левия бряг на р. Кайрашка, което доминира над околния равнинен терен, а обекта заема най-високата и източната част на това възвишение.

Съгласно ОВОС, извършен по трасето на АМ Тракия, от км 244+900 до км 245+300 е регистриран археологически обект (№3) от периода на късната античност и османския период. През 2007 година И. Сотиров и Й. Гатев провеждат сондажни проучвания върху регистрирания участък. Заложени са 16 сондажа. В сондажи 1-7 не са открити археологически структури, а само фрагменти от керамични съдове от късната античност и османския период и участъкът от км 244+900 до 245+200 е освободен за строителство. В сондажи 11 и 15 са установени структури, керамика и находки от времето на късния неолит.

В периода 24.04-15.06.2009 г. екип от НАИМ-БАН, състоящ се от И. Сотиров (научен ръководител), Т. Стефанова и Й. Гатев (заместник-ръководители) проведе спасително археологическо проучване на участъка от км 245+270 до км 245+330, в който са разположени регистрираните през 2007 г. къснонеолитни структури. В теренната работа взеха участие А. Манев и С. Горянова (НАИМ-БАН). В екипа участват още инж. А. Каменаров – геодезическо заснемане, Ц. Попова (НАИМ-БАН) – археоботанични анализи, М. Гюрова (НАИМ-БАН) – обработка на кремъчната колекция, Е. Анастасова (НАИМ-БАН) – обработка на оръдията от камък, Н. Спасов (НПМ-БАН) и Н. Илиев – археозоологични анализи, П. Димитров и Г. Иванов (НАИМ-БАН) – компютърна обработка, С. Нейкова (НАИМ-БАН) – реставрация и консервация. Финансирането е осигурено от НАПИ по договор с НАИМ-БАН. Разкопките бяха прекратени поради изчерпване на наличните финансови средства, без да бъде завършено археологическото проучване на обекта в рамките на очертания сервитут на магистралата.

Проучванията през 2009 г. започнаха с отнемане на пласта орница със земекопна техника върху част от предвидения за проучване участък. Положената план-квадратна мрежа, с квадрати с размери 5 х 5 м бе ориентирана по оста на магистралата и обхвана 2000 кв. м. Основният нивелачен репер за обекта е на 160,00 м н. в.

След свалянето на пласта орница със сиво-кафяв цвят и деб. 0,30-0,40 м (пласт I), изчерпването на пластовете продължи в дълбочина в 47 квадрата и имаше за цел проучването на къснонеолитните структури. Под орницата бе установен пласт сбита пръст с кафяв цвят и деб. 0,25-0,35 м (пласт II). И двата гореописани пласта са изключително слабо наситени с археологически материали. Наред с къснонеолитните керамични фрагменти има единични фрагменти от керамични съдове от късноантичния и османски период. Срещат се и отделни животински кости, много малки по размер, фрагменти от опожарена стенна мазилка, както и малки и средни по размер камъни. След изчерпване на кафявия пласт бе достигнато нивото на стерилната основа, което се състои от белезникава глина с включения от светлокафява глина и варовикови късчета (пласт III). На границата между пласт II и III се очертават структурите от късния неолит – ров, ями, каменни струпвания и плитка траншея с дупки от колове.

Основната структура представлява ров, част от който попада в очертанията на сервитута. Съоръжението е вкопано в стерилната основа. В кв. 9, 17, 18, 26, 34, 43, 52, 60 и 61 то е с посока изток-запад, а в кв. 69 и 70 завива на юг. Общата проучена дължина до момента е ок. 50 м. Средната ширина при нивото на вкопаване е 1,30-1,70 м, а на отделни места достига до 2,20 м. Сечението му е трапецовидно, дъното – равно, с шир. 0,50-0,70 м, а склоновете – сравнително стръмни, добре огладени, а на места – стъпаловидно оформени. В рова бе установено прекъсване (вход?) с шир. 3,50 м. Запълнителят на рова се състои от светлосива, силно сбита глинеста пръст, обилно примесена с керамични фрагменти, фрагменти горяла стенна мазилка, отделни фрагменти от замазка на пещ/огнище, животински кости, дребни ломени камъни и керамични фрагменти. Керамичните фрагменти са по-многобройни в горните нива на запълнителя, а в дълбочина броят им намалява. В запълнителя се откриват голямо количество керамични ”жетони”, кремъчни артефакти, цели и фрагментирани сечива от огладен камък (брадви, тесли, чукалки), някои от които са толкова обезличени, че е трудно да бъдат идентифицирани, фрагменти от хромелни камъни, както и малобройни находки от кост. Ровът вероятно очертава кръг или овал и излиза извън рамките на предвидената за проучване площ.

В рамките на проучваната площ бяха регистрирани шест ями, пет от които вътре и една – извън заградената от рова територия. В три от ямите запълнителят е подобен на гореописания.

Разчистени са 2 струпвания от дребни и средни по размер ломени камъни (каменни площадки?), с размери 0,60 x 0,70 м, около едната от които е констатирано наличието на множество дупки от колове с диаметър 4-6 см. Връзката на тези съоръжение с останалите структури подлежи на изясняване. Те също попадат вътре в територията, заградена от рова.

На 3,50-4 м южно от южния ръб на рова е установена плитка траншея със слабо трапецовидно напречно сечение, равно дъно и посока изток-запад. Тя е вкопана в стерилната основа, ширината ѝ при нивото на вкопаване е 0,40-0,50 м и също има слабо дъговидна форма, като дъгата ѝ следва тази на рова. Проучен е сегмент от траншеята с дължина ок. 14,5 м. След изчерпване на запълнителя ѝ, състоящ се от сива, силно сбита глинеста пръст, на дъното бяха открити 8 дупки от дървени колове и стълбове с диаметър от 8 до 27 см и дълбочина от 3 до 23 см. Плитката траншея също се намира ”вътре” по отношение на рова и в нея също е регистрирано прекъсване (вход?) с ширина ок. 2 м, подобно на това на рова. Изглежда плитката траншея дублира формата на рова и загражда част от площта, оградена от него.

Предварителният оглед на кремъчните артефакти показва наличие на традиционната за късния неолит микролитизация на оръдията и разкри най-общо облик, характерен на къснонеолитните ансамбли от Тракия: наличие на стъргалки със скъсени пропорции (главно върху отломъцi), 3 геометрични микролита, пластини с ретуш. Сред дебитажа има и обилно количество отпадъци, но засега не са регистрирани артефакти, свидетелстващи за начално и местно производство на сечива. Сред суровините преобладават тези от Родопите, кремък от Избегли и в минимално количество висококачествени кремъци от Лудогорието. Срещат се и елементи от сърпове тип Караново.

Археоботаничните останки от Дрянова могила са изключително бедни. Флотираната пръст от ямите и запълнителя на рова показва присъствие на единични зърна от културни житни, леща и овъглена дървесина от бор. В отухлените стенни мазилки бяха установени отпечатъци от еднозърнеста пшеница, ечемик, просо, овсига и ръж като просото доминира. В плитката траншея и част от ямите бе открита овъглена дървесина от дъб, която е най-масово употребявана за различни стопански цели. Констатираните плевели – лепка, пипериче и сладка трева – са типични за храсталаците и тревистите места, имат широк екологичен диапазон, срещат се в различни естествени фитоценози и са чести заплевители на житата. Проведените изследвания на този етап трудно биха доказали присъствие на посеви на конкретното място по времето на съществуване на изследваните структури.

Обр. 1. Фрагмент от женска керамична фигурка. Сн. К. Георгиев

Керамика и находки се откриват само в запълнителя на описаните съоръжения – ров, ями и плитка траншея. Основните категории съдове са конични паници, паници с прегънат ръб на устието, биконични и гърневидни купи, гърнета със заоблено-биконично тяло и ниска, средно висока или висока шия и капаци. Съдовете са с кафява, сивочерна или черна повърхност, много рядко излъскана. Техниките на украса са представени от канелюри, набождания, врязани линии, инкрустация с бяло вещество, ямички, насечки, ”отпечатъци от нокът” и щампована украса или техни комбинации. Установени са няколко дръжки с израстъци, някои от които зооморфни, както и антропоморфно оформена дръжка на капак. Сред находките липсват триподи, а пластиката е представена само от един фрагмент от женска фигурка, който е открит в орницата (обр. 1). Посочените характеристики на керамичния комплекс отнасят съществуването на всички проучени до този момент структури към времето на къснонеолитната култура Караново IV.

№12. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОНЕОЛИТЕН ОБЕКТ №21, ЛОТ 3, АМ ТРАКИЯ (КМ 275+250-276+100) ПРИ С. ХАДЖИДИМИТРОВО, ОБЩИНА ЯМБОЛ

Виктория Петрова

Археологическите проучвания на обект 21, ЛОТ 3, АМ Тракия се проведоха през периода 23.04.-14.08.2009 г. под ръководството на н.с. д-р Виктория Петрова (НАИМ-БАН) и Стефан Бакърджиев (РИМ Ямбол). В екипа участваха: Маргарита Люнчева (докторант, НАИМ-БАН), Вивиан Митева (докторант, НБУ), Анета Ивковска (Македония), Любо Фиданоски (Македония), Тодор Дяков (магистър, ВТУ), Галина Самичкова (магистър, ВТУ), Адриана Божкова (СУ), Петя Пенкова (НАИМ-БАН) и студентите от НБУ: Кръстан Митов, Мирослав Анчев, Елица Димитрова, Любомир Тодоров, Камен Давидков, Павел Попов, Кристина Янакиева, Александра Качакова. Научен консултант е проф. Васил Николов.

Къснонеолитният обект Хаджидимитрово се намира на 13 км северозападно от гр. Ямбол, до с. Хаджидимитрово и се разполага в южната част на Сливенската котловина, върху първа надзаливна тераса на южния бряг на р. Тунджа, като разстоянието по права линия до реката е около 5 км.

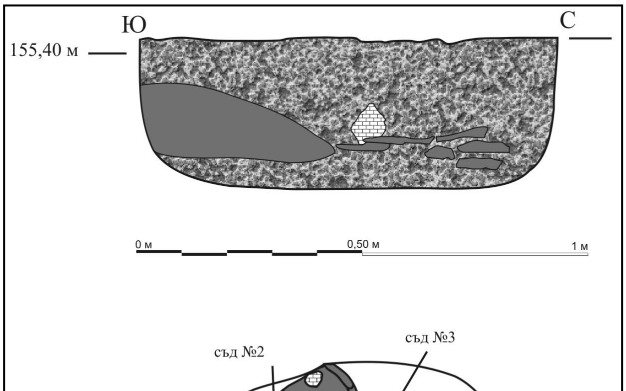

Обр. 1. Къснонеолитен обект Хаджидимитрово, Ямболско. Яма 31

През 2008 г. са предприети сондажни проучвания, които през 2009 г. са разширени върху цялата площ. Проучени са над 100 вкопани в стерилната основа структури. Според техните основни характеристики като размер, форма и начин на запълване, те са класифицирани в четири основни типа.

Първият тип вкопани структури са интерпретирани като ями и имат диаметър от 0,80 до 1,15 м. Формата им е почти цилиндрична, но се срещат и ями, чиято долна част е слабо разширена. Стените им са вертикални, а дъното е равно или слабо заоблено. При 4 структури е регистрирано обмазване на долната част на стените с тънък пласт сиво-зеленикава глина. В ямите са полагани хоризонтални пластове, състоящи се от пепел, фрагментирани или цели керамични съдове, хромелни камъни, както и разпръснати керамични фрагменти и животински кости (Обр. 1). Горните части на този тип ями често са запълвани с масивни стенни мазилки, сред които понякога се срещат хромелни камъни.

Вторият тип вкопани структури, също интерпретирани като ями имат неправилни, овални форми с полегати стени и неравно дъно. Размерите им варират от 1,30 до 4 м. Запълвани са с кафява пръст, примесена с миниатюрни мазилки, бели конкреции, въгленчета, в която са разкривани малко и дребни керамични фрагменти и животински кости (Обр. 2). В този вид ями често се намират хромелни камъни, както и животински рога или черепи, разположени на около 0,20-0,25 м над дъното.

Вкопаните структури от третия тип, отново интерпретирани като ями имат неправилни овални форми с полегати стени и неравно дъно, в което понякога са очертавани по-малки вкопавания. Размерите им варират от 2 до 6 м, а дълбочината достига до 1 м. Характерен елемент са стъпаловидните отстъпи, направени в стените им, като при част от ямите е обособена по-плитка, стъпаловидна част с дълбочина до 0,40 м и по-дълбока част, чиято дълбочина достига до 1 м (Обр. 3).

Тези структури се характеризират с 3 или 4 етапа на запълване на дълбоките им части, представящи пепеливи пластове или прослойки, фрагментирани керамични съдове, едри керамични фрагменти, животински черепи, хромелни камъни, мазилки, нива от масивни мазилки, замазки от пещи и фрагменти от глинобитни съоръжения. И тук се срещат случаи, в които ямата е покривана със струпване от масивни мазилки и непечени тежести за стан.

Четвъртият вид вкопани структури представляват една или няколко ями, запълнени със сиво-кафява пръст, примесена с миниатюрни мазилки и въгленчета. Те са покрити от сиво-бял, пепелив пласт с максимална дебелина до 1,50 м, който съдържа много голямо количество едри керамични фрагменти и животински кости, сред които се срещат рога и черепи. На този етап от проучванията ги обозначаваме като комплекси. До момента са проучени 4 подобни структури, обособени като комплекси A, B, C, D. Разстоянието между тях е от 20 до 30 м. Те обхващат площ от 20 до 400 кв. м. Сред тях най-голям, но все още не окончателно проучен, е комплекс D. Състои се от едно голямо вкопаване с неправилна, сравнително заоблена форма, полегати стени и неравно дъно, вкопано в стерилната основа на 0,30 м дълбочина в периферията и 1,14 м в центъра. По периферията и в центъра му са направени по-малки ями, които са запълнени със сиво-кафява пръст, примесена с въгленчета, миниатюрни мазилки, много животински кости и едри керамични фрагменти. Сред тях най-голяма и богата е яма 85, която не е допроучена, но до този момент в нея е разкрито струпване от едри керамични фрагменти и животински кости. Целият комплекс D е запълнен със светлосив пепелив пласт, който покрива ямите. Дебелината му в периферията е 0,45 м, а в центъра достига до 1,50 м. Примесен е с много мазилки и въгленчета. Керамиката от този пласт е в огромно количество и включва едри керамични фрагменти, цели профили и по-рядко цели керамични съдове. Сред находките преобладават и най-добре запазени са костните сечива и фрагмен-

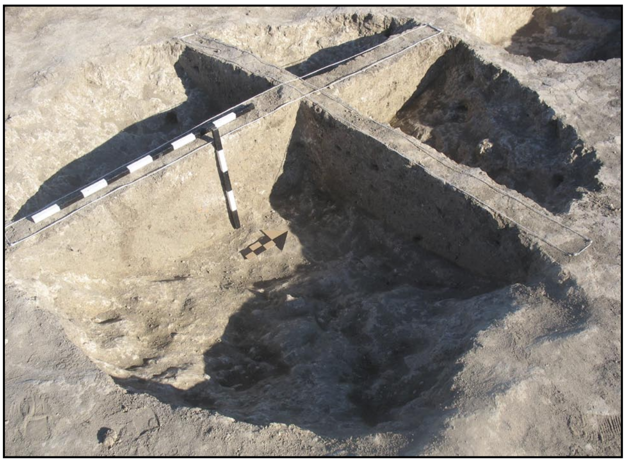

Обр. 2. Къснонеолитен обект Хаджидимитрово, Ямболско. Яма 30

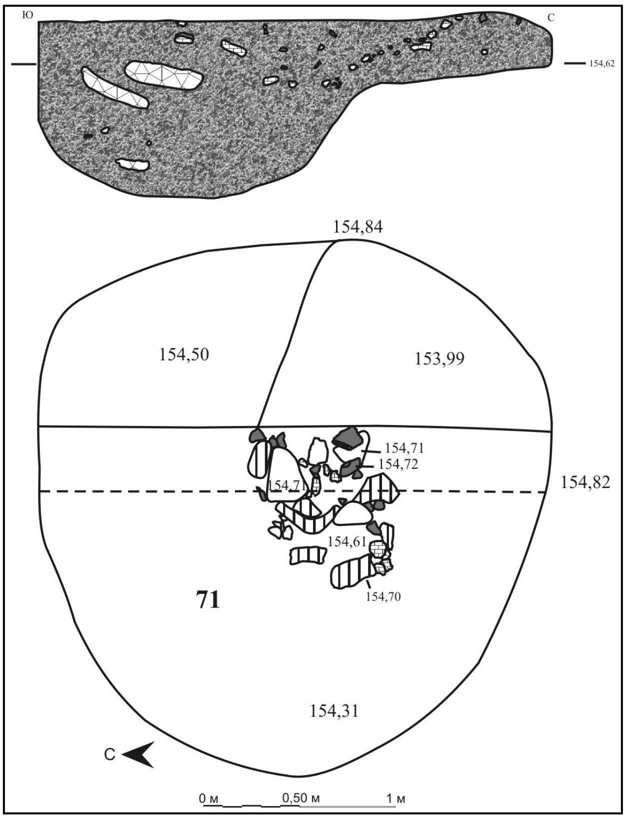

Обр. 3. Къснонеолитен обект Хаджидимитрово, Ямболско. Яма 71

тите от антропоморфни и зооморфни фигурки.

В керамичните комплекси на проучените ями преобладават съдовете със сиво-черна повърхност. Рядко срещани са и керамични фрагменти, чиято вътрешна повърхност е покрита с червена ангоба. Основните форми са представени предимно от паници с прегънато устие, паници с обърнатоконична форма, често с удебелен отвътре устиен ръб, биконични купи, кани с висока шия и биконично тяло, снабдени с по една вертикална дръжка с палецовиден или слабо издут израстък, както и дисковидните капаци. Характерен белег е наличието на разнообразна канелюрна украса, разполагана както върху външните приустийни и вътрешните повърхности на паниците и биконичните купи, така и върху шията и долната част, а често и върху дръжките на каните. С богата врязана украса, инкрустирана с бяло вещество, типична за култура Караново IV са орнаментирани повърхностите на конични паници. Често срещани са комбинациите от канелюрна и набодена украса или канелюрна украса и нокътно импресо. Сред находките най-добре представени са костните сечива, както и фрагментите от антропоморфни и зооморфни фигурки, култови масички и прешлени за вретено.

Кремъчният ансамбъл, изследван от ст.н.с. Николай Сираков (НАИМ-БАН) и Станимира Танева (НАИМ-БАН) представя ясно изразена тенденция към микролитизация. Технологически, това е отразено в значителна серия ядра за пластинки, но и за по-леки пластини и едри пластинки. При дебитажа на тези ядра е използвана, както натискова техника, така и директна техника с органична чукалка. Целта на тези методи и техники на дебитаж е получаване на три размерни класа продукти: микропластинки (1,5-3,0 см), пластинки (2-5 см) и по-едри, широки пластинки (3-6 см). Сред ретушираните форми преобладават стъргалките от отломъци, които са предимно къси, полукръгли, понякога кръгли, дребни, до микростъргалки. Интерес представлява и една серия пробои, сред които и свредели, както и един микропробой, в съчетание с микростъргалка. По-голямата част от пластинковите продукти е преработвана в геометрични микролити: трапеци (предимно правоъгълни), рядко триъгълници, както и неретуширани елементи за съставни сечива.

№13. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ БУДЖАКА, СОЗОПОЛ

Петър Лещаков, Галина Самичкова

През 2009 г. беше реализиран четвърти поред сезон от проучванията на къснонеолитното селище Буджака. Археологическите разкопки бяха съсредоточени в два имота – УПИ 8044 и УПИ 8035, намиращи се в западната и източната част на праисторическия обект. Те се извършиха в периода април-май 2009 г. Научен ръководител на проучванията – Петър Лещаков (НАИМ-БАН), заместник-ръководител – Галина Самичкова. Участие в разкопките взе и Димитър Недев (АМ Созопол).

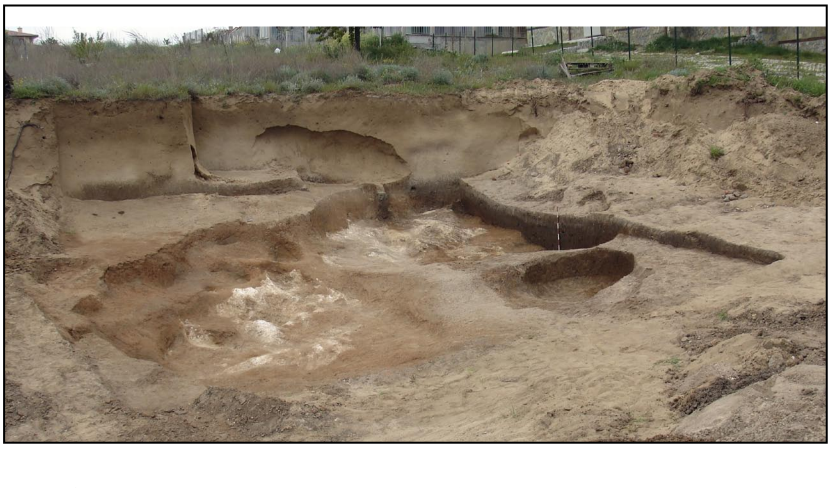
Обр. 1. Къснонеолитно селище Буджака, Созопол. УПИ 8035. Вкопана структура – общ план. Сн. П. Лещаков

УПИ 8035

В УПИ 8035 продължи проучването на регистрираната през 2008 г. яма 1 (Обр. 1). Непосредствено до източната граница, достигната през миналата година, беше заложен нов сондаж с размери 8,60 (север-юг) х 2,40 м (изток-запад). Проучена беше площ от 20,5 м^2. В цялата проучена зона беше регистриран сив глинест пласт с дебелина до 0,20 м, който запечатва ямата. В него се открива много малко количество археологически материали. След изчерпването му в някои части беше достигната стерилна основа и се очертаха границите на две по-малки вкопавания, южното обозначено като яма 1А, а северното – 1В.

Яма 1А е с елипсовидна форма и размери 1,60 х 1,80 м. Дъното ѝ е достигнато на дълбочината 0,70 м от запазената повърхност. Запълнителят представлява кафява глинеста, рохкава пръст, примесена с пепел и въгленчета. В него беше регистрирана средно висока концентрация на фрагменти от керамични съдове, парчета отухлена стенна мазилка, животински кости и няколко оръдия от кремък и кост. На дълбочина 0,40 м беше разкрито компактно петно от преотложени парчета от основа на пещ.

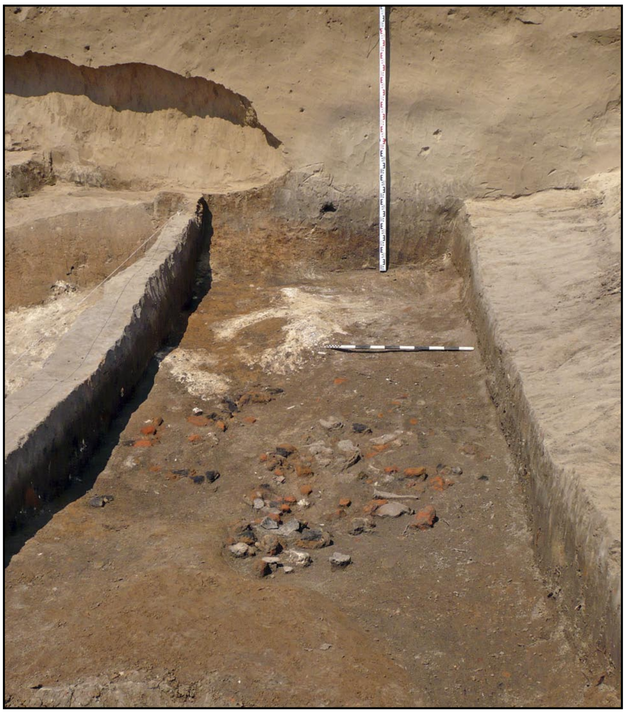

Обр. 2. Късонеолитно селище Буджака, Созопол. УПИ 8035. Вкопана структура. Яма 1Б – ниво от керамични фрагменти, отухлени парчета стенна мазилка и животински кости. Сн. П. Лещаков

Яма 1В е разположена в северната половина на проучвания участък. Тя е с размери 5,60 (север-юг) х 2,20 м (изток-запад) и неправилна елипсовидна форма; източната ѝ част попада извън рамките на сондажа. Дълбочината ѝ в централната част е 0,85 м. Запълнителят е кафява глинеста пръст с ниска плътност, в която се регистрира висока концентрация на дребни въглени, парчета отухлена стенна мазилка, фрагменти от керамични съдове и животински кости. На дълбочина 0,45-0,50 м беше разкрито компактно петно от едри парчета стенна мазилка, животински кости и фрагменти от керамични съдове (Обр. 2). Голяма част от парчета мазилка имат запазена лицева повърхност и отпечатъци от пръчки с дебелина до 2 см.

Откритите керамични съдове са сравнително зле запазени. Среща се канелюрна, набодена, барботинна и рядко рисувана украса. Близки паралели се откриват в най-късните нива на Ашаъ Пънар в Източна Тракия (Parzinger, Schwarzberg 2005). Керамичният комплекс се отнася към финала на късния неолит.

Проучването на яма 1 през 2009 г. не успя да изясни окончателно формата и етапите на вкопаването ѝ. Установи се, че ямата представлява система от няколко различни вкопавания, запечатани от сивия глинест пласт. Част от нея в северна и североизточна посока попада извън проучения участък и цялостното ѝ изчерпване ще бъде цел на разкопките през следващия сезон.

УПИ 8044

Поради строителни намерения на инвеститора се наложи проучването на УПИ 8044. Имотът е разположен непосредствено от северната страна на стария път за Созопол. На запад граничи с проучения през 2008 г. УПИ 8040, а на север – с вътрешна улица и УПИ 8142/8143, проучен през 2007 г.

Участъкът има издължена триъгълна форма и площ ок. 600 м^2. Теренът е с ясно изразена денивелация в западна и южна посока.

Върху по-голямата част от проучвания сектор с машина бяха отстранени насипът и пластът пясък. Заложен беше сондаж с неправилна четириъгълна форма, обусловена от границите на имота и конфигурацията на терена, с ориентация изток-запад по дългата си страна и размери 19,50 х 9,50 м. Проучената площ е ок. 170 м^2.

След отнемането на пясъчния пласт бяха регистрирани и проучени четиринайсет траншеи (Обр. 3), вкопани в глинестия пласт. Дължината им варира от 2,30 до 9,60 м, а ширината – от 0,50 до 0,80 м. Те са разположени успоредно една на друга през 0,50-0,70 м. Ориентацията им е приблизително изток-запад. Вкопани са на дълбочина от 0,10 до 0,30 м в глинестата основа. Запълнителят им се състои от фин жълтеникав пясък, в който на места се регистрират петна от глинеста пръст. В него се откриват преотложени археологически материали – основно фрагменти от керамични съдове с ниска концентрация, попаднали при запълването на траншеите. Те се отнасят главно към късния класи-

Обр. 3. Къснонеолитно селище Буджака, Созопол. УПИ 8044. Ниво с антични траншеи – поглед от изток. Сн. П. Лещаков

чески и елинистическия период. Малка част от керамичния материал може да се отнесе към периода II-IV в. сл. Хр., което определя възможната долна граница на функциониране на тези структури. Те са сходни с проучените в съседните имоти и засега се интерпретират като останки от засяване на селскостопански насаждения (лозя).

След проучването на античните структури, в по-голяма част от разкопаната площ беше достигната стерилната глинеста основа. Единствено покрай западния профил на сондажа, в ивица с широчина 3-4 м (изток-запад) беше регистриран тънък глинест пласт (5-10 см), в който се открива ниска концентрация на дребни отухлени парчета от стенна мазилка и няколко къснонеолитни фрагмента от керамични съдове.

В централната част на тази ивица бяха проучени две ями с малки размери (до 1,60 м) и елипсовидна форма. Те са плитко вкопани (до 0,40 м). Запълнени са със червеникавокафява глинеста пръст, примесена с дребни парчета мазилка. В запълнителя им не бяха открити керамични фрагменти, но стратиграфската им позиция позволява да се отнесат към неолитното селище. Могат да се интерпретират като стопански структури.

Липсата на праисторически пласт в тази зона и откритите само две структури ни позволяват да заключим, че западната граница на УПИ 8044 попада в периферията на неолитното селище и то не се развива върху по-високите части на склона. С проучването на този имот и няколкото съседни, разкопани през 2007-2008 г., беше изяснен териториалният обхват на праисторическото селище в североизточна, източна и югоизточна посока.

Литература

Лещаков 2009: П. Лещаков. Спасителни археологически разкопки на къснонеолитно селище Буджака, Созопол. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 71-74.

Parzinger, Schwarzberg 2005: H. Parzinger, H. Schwarzberg. Aşağı Pınar II. Die mittel- und spätneolithische Keramik. Archäologie in Eurasien 18, Studien im Thrakien-Marmara-Raum 2. Mainz, 2005.

№14. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПРАИСТОРИЧЕСКИ ОБЕКТ В М. АКЛАДИ ЧЕИРИ, ЧЕРНОМОРЕЦ

Петър Лещаков, Мирослав Класнаков

Праисторическият обект Аклади чеири беше открит случайно през пролетта на 2008 г. Част от него е нарушена при строителството на ваканционно селище. Започналите в края на 2008 г. спасителни проучвания (Лещаков и др. 2009, 74-77) продължиха през периода февруари-май 2009 г. Те бяха изцяло финансирани от фирма Стар Мил ООД.

Обектът е разположен в северозападната част на Созополския залив, върху слабо наклонена на изток тераса с надморска височина 1-4 м. Той отстои на 2,35 км югоизточно от Черноморец и на около 250 м западно от съвременния морски бряг.

Проучванията бяха ръководени от П. Лещаков (НАИМ-БАН) и М. Класнаков (РИМ-Бургас). В екипа участваха Д. Недев (АМ-Созопол), Г. Самичкова, Р. Александрова, М. Лючева и С. Асенова. Допълнителни изследвания бяха направени от: н.с. д-р П. Пенкова (НАИМ-БАН) и Г. Илиев (РИМ-Ямбол) – консервация, реставрация и анализи, ст. н.с. д-р Н. Спасов (ПНМ-БАН) и Н. Илиев – археозоология, д-р Е. Маринова – археоботаника, д-р К. Максуини (Единбургски университет) – биоархеология, д-р Р. Златева – кремъчни артефакти и суровини, И. Хаджипетков – огладени каменни оръдия.

Изцяло проучени бяха два сектора с обща площ ок. 1800 м^2 и неправилна форма, съобразена с построената вече подковообразна сграда. Западният сектор, чието проучване започна през 2008 г., обхваща външното пространство около дъгата на сградата, предназначено за строителството на паркинг, а източният – западната половина на вътрешния двор, предназначена за изграждане на басейн.

Беше установено, че обектът е многослоен и съдържа структури от различни праисторически епохи (представени отдолу-нагоре).

Късноенеолитен пласт и структури

Най-ранните материали от обекта се отнасят към късния неолит и са синхронни с периода Караново III-IV в Тракия. Културният пласт от тази епоха е с дебелина 0,30-0,40 м. В него са регистрирани повече от четирийсет ями със значителни размери, чиято дълбочина в повечето случаи е над 1 м. Формата им е елипсовидна или неправилна. Отличава се една група ями, запълнени с прослойки от пепел, въглени, горели деструкции и пръст. В техния запълнител е открит голям брой цели и фрагментирани керамични съдове, оръдия от камък, кремък и кост, керамични антропоморфни изображения, накити и животински кости. В източния сектор беше проучено голямо вкопаване с неправилна форма (с площ над 80 м^2), чиято горна повърхност е покрита от пепелен пласт с дебелина 2-5 см. То представлява сложна система от голям брой по-малки ями, достигащи дълбочина 1,20-1,30 м. В запълнителя му се открива огромно количество археологически материал, сходен с този в другите вкопавания. Повторяемостта на редица елементи в запълнителя на ямите, липсата дупки от колове и други данни предполагат ритуалния характер на тези структури.

През 2009 г. в новопроучените части на обекта не бяха регистрирани пласт и структури от финала на късния неолит (синхронен с Караново IV).

Халколитен пласт и структури

От халколитния период са регистрирани пласт с дебелина 0,20-0,30 м, отнасящ се към ранния халколит, и голям брой вкопани структури (от ранния и късния халколит). Ямите имат правилна овална или кръгла форма и дълбочина до 1,50 м. В тях се откриват депонирани археологически материали – главно фрагментирани керамични съдове и по-малък брой находки.

Интерес представлява откритата раннохалколитна шахта (яма 50А). Тя е с диаметър 1,30 м и сравнително правилни вертикални стени. По-голяма част от нея попада под сегашното надморско ниво (Обр. 1). Проучена беше до дълбочина 5,40 м, без да бъде достигнато дъното й. В долната й част бяха открити над двеста парчета добре запазено дърво, които са едни от най-ранните известни от Балканския полуостров. Представени са видо-

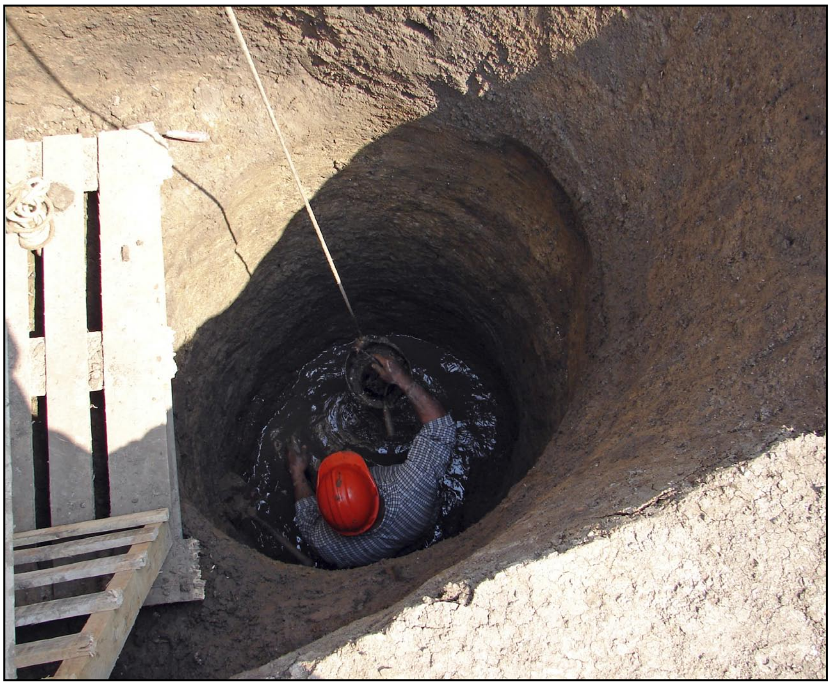

Обр. 1. Праисторически обект в м. Акладн чеири, Черноморец. Яма 50А. Праисторически кладенец от началото на V хил. ВС. Сн. П. Лещаков

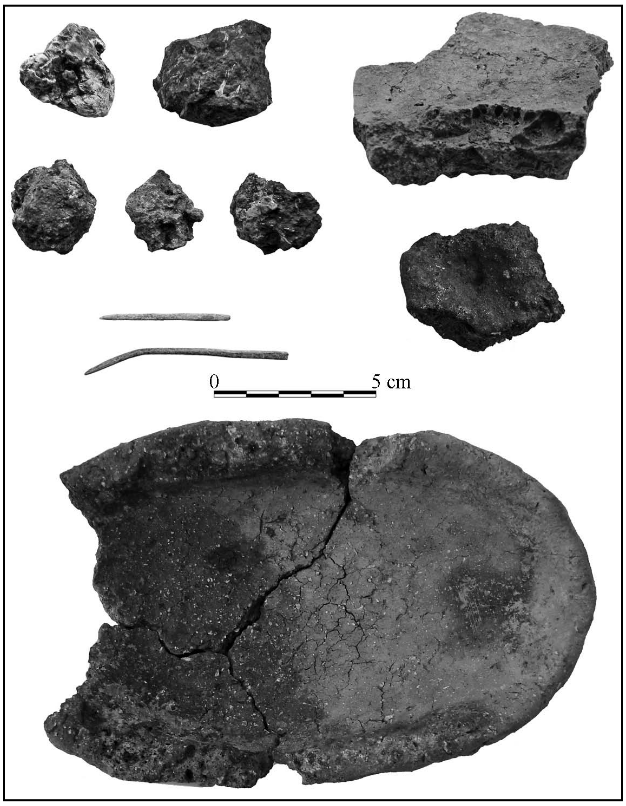

Обр. 2. Праисторически обект в м. Аклади чеири, Черноморец. Останки от рудодобив и производство на мед: парчета медна руда, шлака, медни шила и керамична пота – V хил. ВС. Сн. П. Лещаков

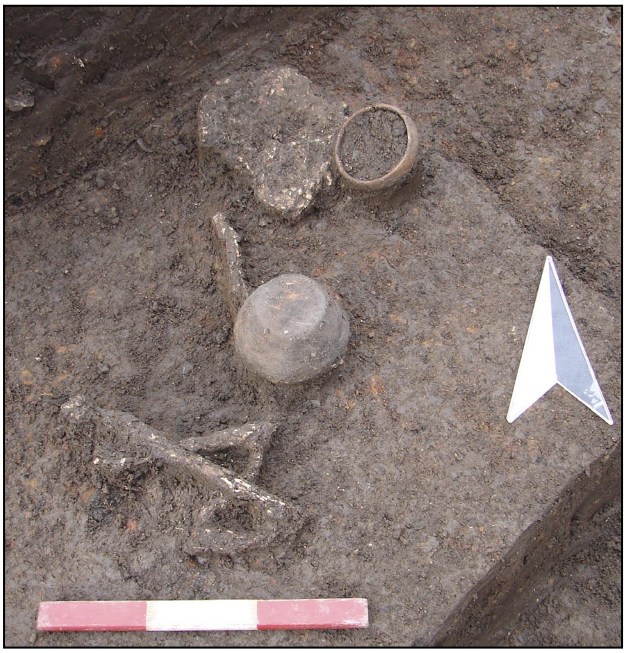

Обр. 3. Праисторически обект в м. Аклади чеири, Черноморец. Гроб 5 – IV хил. ВС. Сн. П. Лещаков

вете дъб, явор/ясен, дрян и др.[1] Върху част от тях има ясни следи от обработка. Наличието на голямо количество керамика и животински кости (сред които и рога от тур) в запълнителя на шахтата ни кара да смятаме, че тя не е изпълнявала единствено функцията на кладенец за питейна вода, а може да бъде свързана с религиозната система на праисторическото общество.

При проучването на обекта бяха открити материали, свидетелстващи за появата и разпространението на металургията през V хил. пр. Хр. в черноморската зона. На много места в халколитния пласт и в някои вкопани структури, отнасящи се към него, бяха открити парчета медна руда и шлака (Обр. 2). Тези данни потвърждават предположенията за изключително древната експлоатация на полиметалните рудни залежи в Медни рид. Откритата керамична пота и две медни шила (едното в сигурен контекст, датиращ от ранния халколит) свидетелстват за усвояването на процесите топене и леене, характеризиращи високото ниво на металургични познания през халколита.

Гробове от IV хил. ВС

В разкопаната зона бяха проучени два нови праисторически гроба, разположени близо един до друг в североизточния край на западния сектор.

Гроб №4 е зле запазен. Гробната яма не е разграничена. Останките лежат на дълбочина 0,45 м. На място са открити долната част на гръбнака, тазовите кости, част от бедрените и подбедриците. Тялото е положено в позиция хокер по гръб или надясно, с ориентация север-юг. Гробен инвентар липсва. Според остеологичното изследване погребаният индивид е възрастен, вероятно от женски пол[2].

Гроб №5 принадлежи на 6-7 годишно дете (Обр. 3). Гробна яма не беше разграничена. Тялото е положено в позиция хокер наляво с ориентация североизток-югозапад. Костите са зле запазени. До скелетните останки бяха открити два съда – единият пред лицето, стоящ върху дъното си, а вторият върху лакътната кост, обърнат с дъното нагоре. Съдовете нямат точни паралели и не позволяват изясняването на относителната хронология на гроба.

През 2010 г. беше датирана (AMS ^{14}C) кост от гроб №1, проучен през 2008 г. и отнесен към РБЕ (Лещаков и др. 2009, 75). Получената дата попада в първата половина на IV хил. пр. Хр.[3] Сходната стратиграфска позиция и аналогичните особености на погребалния обред, регистрирани в трите гроба, позволяват тяхното датиране в този слабо проучен период.

---

[1] Определянето на дървесния материал е направено от д-р Е. Маринова.

[2] Скелетните останки са изследвани от д-р К. Максуини.

[3] Благодаря на д-р *З. Цирцои (CHPC)* за датирането на пробата.

Раннобронзови структури

Откритите материали от този период са оскъдни. Освен намерените през 2008 г. няколко фрагмента от раннобронзови керамични съдове в хумусния пласт, досега липсваха структури, отнасящи се към периода. През настоящия сезон беше регистрирана една частично запазена яма с овална форма и дълбочина 0,50 м. Източната й част е засегната от съвременен канал за кабели. В долната част на запълнителя бяха открити един цял и няколко частично запазени керамични съда, керамичен прешлен, част от керамичен предмет с дъговидна форма, оръдие от еленов рог, няколко кремъчни оръдия и малък брой животински кости, сред които цял череп на куче. Богатата депонировка позволява интерпретирането на ямата като ритуална. На базата на откритата керамика тя може да се отнесе съм третата фаза на РБЕ.

Съвременни гробове

В северозападната част на западния сектор бяха разкрити два рецентни гроба. Погребаните индивиди са положени в изпъната позиция по гръб, с ориентация северозапад-югоизток. Първият гроб (№2) е вкопан на дълбочина 0,50 м от съвременната повърхност. Ямата е слабо разграничима. Югоизточната й част, включително скелета, са нарушени от съвременен канал за кабели. В гръдната област на скелета беше открито метално копче, а друго подобно, вероятно принадлежащо на погребания, беше намерено в съвременния канал.

Вторият гроб (№3) е с подобна на първия ориентация и правоъгълна яма вкопана на дълбочина 1,60 м. В запълнителя на ямата бяха открити ок. 10 пирона, вероятно от ковчег. Върху скелета бяха открити 11 метални и 4 костени копчета, както и три бронзови закопчалки. По част от копчетата са запазени ширити. Вероятно всички открити предмети са част от военна униформа. След почистването на копчетата, по задната им страна се проявиха зле запазени надписи на английски език. Засега предполагаме, че гробовете са от XIX в. и принадлежат на офицер и войник от британската армия.

Изключително интересните резултати от разкопките на обекта Аклади чеири и неговата дълга стратиграфска последователност му придават важно значение за изучаването на късната праистория в района на българското южно черноморско крайбрежие и хвърлят светлина върху културното развитие и контакти на региона през периода VI-III хил. пр. Хр.

Литература

Лещаков и др. 2009: П. Лещаков, М. Класнаков, Д. Недев. Спасителни археологически разкопки на праисторически обект в м. Аклади чеири, село Черноморец. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 74-77.

№15. СОНДАЖНИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА БУРГАС

Мирослав Класнаков, Галина Самичкова, Мария Гюрова

Разкопките са финансирани от община Бургас и проведени в периода 01.06.-30.06. 2009 г. Научен ръководител М. Класнаков (РИМ-Бургас), научен консултант В. Николов (НАИМ-БАН). В теренната работа участваха Г. Самичкова и А. Чохаджиев (РИМ-В. Търново), а при обработка на материалите – М. Гюрова (НАИМ-БАН) – кремъчен ансамбъл, Н. Спасов и Н. Илиев (НПМ-БАН) – археозоология, Ф. Мачев (СУ „Св. Климент Охридски") – макро- и микроскопски анализ на суровини от камък, Г. Илиев (РИМ-Ямбол) и И. Арабаджиев (РИМ-Бургас) – реставрация на керамика, Ц. Илева (РИМ-Бургас) – компютърна документация.

Използвана е план-квадратната мрежа, положена през 2008 г. Площта на могилата е разделена на квадрати с размери 5 х 5 м, означени с голяма буква от латинската азбука и арабска цифра. Север-юг – A, B, C и т.н., запад-изток – 1, 2, 3 и т.н. Всички дълбочини са измервани от централния репер (ЦР) – 12 м н. в.

Основна цел през 2009 г. бе: 1. достигане до стерилна основа и изясняване на стратиграфията; 2.

разширяване на сондаж 1 (от 2008 г.) за документиране границите на Жилище 1/2.

Инвентирани са 270 находки: камък 49, кремък 88, кост 38, рог 3, мида 1, Spondylus 2, керамика 88 и охра 1.

Стерилната основа е достигната на площ от 8,5 м^2 в Кв. N8-9 на дълб. 3,30-3,40 м. Къснонеолитният пласт има деб. 0,40-0,60 м и в тази част започва от дълб. 2,80 м, като следва денивелацията на могилата. Концентрацията на археологически материал е много ниска. Открити са цилиндрични крачета, дръжки с „гъбовиден" израстък, паници с удебелен отвътре устиен ръб, украсен с врязвания, фини или много широки канелюри, дисковиден капак с дъговидна дръжка, фрагменти от култови масички с украса от квадратни или правоъгълни набождания. От дълб. 3,40 м до 3,80 м е регистрирана яма с диам. около 0,70 м. Керамиката и находките от пласта са синхронни с периоди Караново III-IV и вероятно IV в Тракия. Видима стратиграфска граница между тях не е установена.

По повърхността на могилата и в орницата са открити дребни фрагменти керамика и находки от късния халколит. Украсата е релефна и рисувана с графит. Регистрирани са ями (вкопавания) с кръгла и неопределяема форма. Материалите в тях са смесени – от ранния и предимно от късния халколит. На този етап приемаме, че това са късни нарушения от съвременността.

Добре представени са напластяванията от ранния халколит.

Жилище 4 (от 2008 г., ранен халколит). Проучената част е разположена в Кв. M9-N9. Дължина (заедно с частта от 2008 г.) 6,8/7,0 м (С-Ю), ширина (И-З) в С част 1,65 м, в южната част 1,80 м. Установени са западната граница със 7 дупки от колове – диам. 8/10-16/20 см и северната граница с 1 дупка от кол – диам. 10/14 см. Обща дебелина на деструкциите и пода 0,80-1,00 м в зависимост от денивелацията. В деструкциите се проследяват два пласта – горен с оранжевочервен цвят (на буци) и долен с бежовожълт до зеленикав цвят (разпрашен). Подът е с жълто-зелен до черно-кафяв цвят и фина структура, слабо трамбован и неравен – деб. 8-10 см. От западната страна е регистрирана траншея с шир. 0,35/0,40 м, в която са разположени дупките от колове. В помещенията е имало и свободно стоящи колове, замазани към пода, изграждащи носещата конструкция на покрива. Жилището е било леко вкопано в околния терен, като се разграничават С и Ю част. По всички останки има следи от пожар.

Жилище 1/2 (от 2008 г., ранен халколит). Проучената част е разположена в Кв. J7-9, K7-9, L7-9. Дължина 10,75 м (С-Ю), ширина 7,7 м (И-З). Установени са западната граница с 8 дупки от колове – диам. 10/12-18/20 см и южната - с 10 дупки от колове – диам. 10/22 см. Обща дебелина на деструкциите и пода 0,50-0,70 м в зависимост от денивелацията. В северната част деструкциите са с бежовожълт до светлочервен цвят, фини (разпрашени), а в южната са с оранжевочервен до сиво-кафяв цвят, компактни (на буци). Подът е с бежово-жълт до сиво-черен цвят и фина структура, слабо трамбован и неравен – деб. 6-8 см. В северната част е изграден върху деструкции от Жилище 3. Част от дупките от колове на западната стена също са вкопани в деструкциите на Жилище 3. По всички останки има следи от пожар.

Жилище 6 (от 2009 г., среден халколит). Проучената част е разположена в Кв. J7-K7-L7. Дължина 10,5/10,6 м (С-Ю), шир. 1,6/1,8 м (И-З). В крайните северни и южни части са регистрирани по-късни нарушения. Жилището продължава в западна, а вероятно и в северна и южна посока. Установена източната граница с 3 дупки от колове – диам. 18/20 см. Общата дебелина на деструкциите и пода е 0,50-0,60 м в зависимост от денивелацията. Регистрирани са части от пещта и хромелното съоръжение. Размери на установената част от пещта: 0,65 м (И-З) x 0,65 м (С-Ю). Тя вероятно има подковообразна форма и отвор на запад или север. Подложката е от деструкции, замазката - с деб. 3,5 см. Хромелното съоръжение е разположено на 2 м северно от пещта, оформено с глинобитен перваз. В него са открити два долни хромелни камъка. Деструкциите на жилището са фини (разпрашени), с бежово-жълт до светлочервен цвят. Само в южната част, около пещта и хромелното съоръжение, те са компактни (на буци), с оранжево-червен до сиво-кафяв цвят. Подът е с бежово-жълт до сиво-черен цвят и фина структура, слабо трамбован и неравен – деб. 5-6 см, изграден върху деструкции от Жилище 1/2. Две от дупките от колове са вкопани в деструкциите на Жилище 1/2 и Жилище 3. В основата един кол е укрепен с ломени камъни. По всички останки има следи от пожар.

Керамиката от ранния и средния халколит включва гърнета, купи, паници, кани, лилиевидни съдове с и без столче, антропоморфни съдове, хранилища. Украсата е релефна (врязана, издраскана, набодена, щампована, ленти и пъпки, шах-мат и др.), рисувана (с бяла и червена боя, рядко с графит) и инкрустирана (с бяло и червено). Болшинството от капаците са с антропоморфни черти (Обр. 1), покрити с врязана и инкрустирана (с бяло) украса. Изцяло запазените съдове, капаци и целите форми

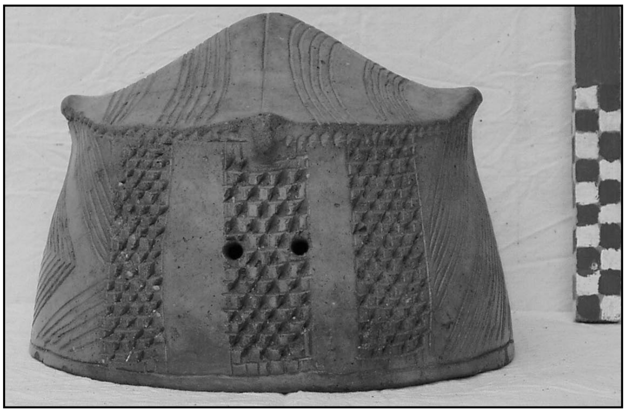

Обр. 1. Селищна могила Бургас. Керамичен антропоморфен капак – Жилище 1/2, ранен халколит. Сн. М. Класнаков

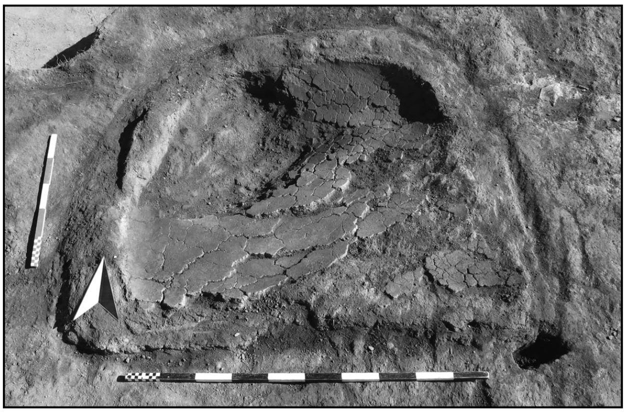

Обр. 2. Селищна могила Бургас. Пещ в Кв. К7-К8. Сн. М. Класнаков

са над 35 бр.

В Кв. К7-8 е регистрирана пещ с подковообразна форма и отвор на юг е една замазка с деб. 3,5-3,8 см (Обр. 2). Размери: 1,46 м (И-З) х 1,25 м (С-Ю). Пещта не може да се свърже с нито едно от установените до момента жилища.

На 55 м западно от ЦР (извън могилата) е заложен сондаж с размери 2 х 2 м. Съвременната повърхност е на дълб. 2,90 м от ЦР. Достигната дълб. 4,35 м, без да е достигната стерилна основа. Концентрацията на материали е много ниска. До дълб. 3,70 м те са смесени – от съвременността, античността и праисторията. Надолу керамиката е само от късния неолит и халколита. Вероятно това е периферията на къснонеолитния обект и селищата от халколита.

Кремъчният ансамбъл е хомогенен и принадлежащ към халколитния технокомплекс. Изключения представляват 2 стъргалки със скъсени пропорции и пластина с билатерален ретуш от балкански флинт (от репертоара на ранно неолитните ансамбли Караново I-II, с ретардираща употреба до Караново III и III-IV). Техно-типологическите групи включват: типологически оръдия 45, пластини 18, отломъци 6, фрагменти 13, други 6. В типологическия регистър са представени ретуширани пластини 17, пластините с напречно затъпяване 2, стъргалки 11, лющници 7, резци 2 и останали единични оръдия. Изделията с диагностични утилизационни следи са 20. Сред оръдията доминират пластини, използвани като елементи от сърп (Обр. 3 *2, 3*). Застъпени са и операциите остъргване на кожи и рязане на растения, обработка на кост, месо, дърво и керамика (Обр. 3 *1, 4-6*). Суровините за направата на сечивата са същите като през предходния сезон.

Определени са 5 вида домашни животни: говедо, овца, коза, домашна свиня, куче и 5 вида диви бозайници: благороден елен, лопатар, сърна,

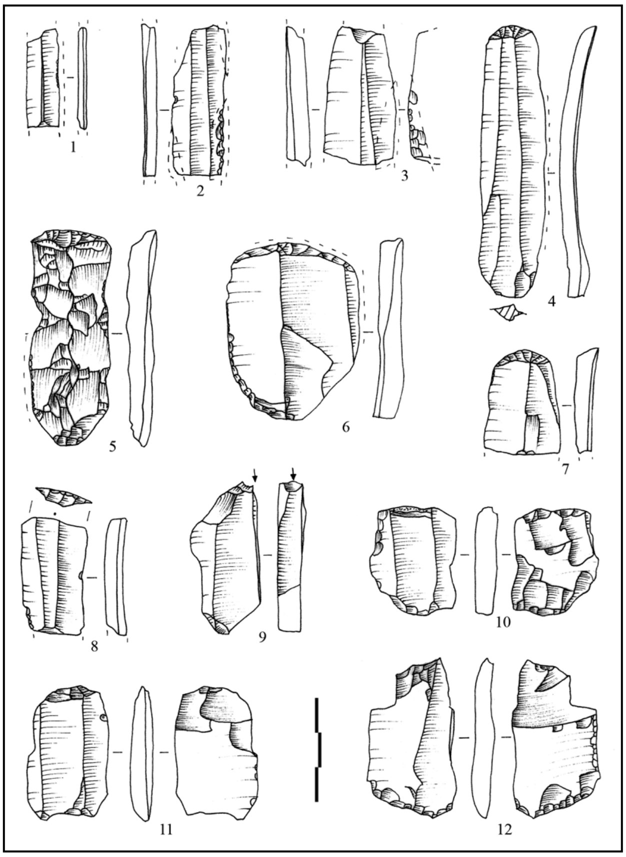

Обр. 3. Селищна могила Бургас. Типологически оръдия и пластини от пласта: стъргалки (4-7), пластина с напречно затъпяване (8), пластини с ретуш (2-3), лющници (10-12), резец (9) пластина без ретуш (1). Маркирани са участъците със следи от износване. Рис. М. Гюрова

дива свиня, заек. Регистрирани са и кости от диви птици. Съотношението между диви и домашни бозайници е 15% към 85% в полза на домашните (по минимален брой индивиди).

Основният пласт на могилата се отнася към култура Сава, като някои характеристики на керамичния комплекс намират аналогии в съседните синхронни праисторически култури.

№16. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КОЗАРЕВА МОГИЛА, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. КАБЛЕШКОВО, ОБЩИНА ПОМОРИЕ

Петя Георгиева

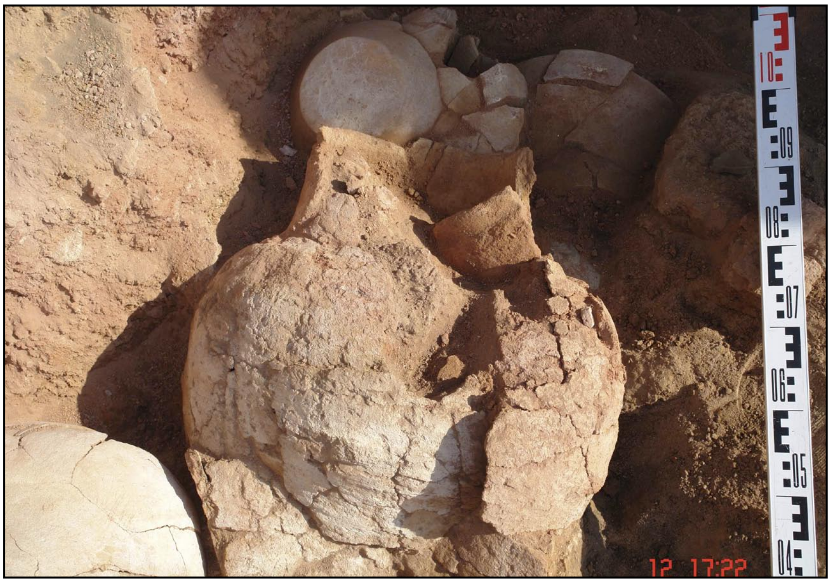

Обр. 1. Козарева могила, Каблешково. Съдове от горелия хоризонт, на преден план един недовършен

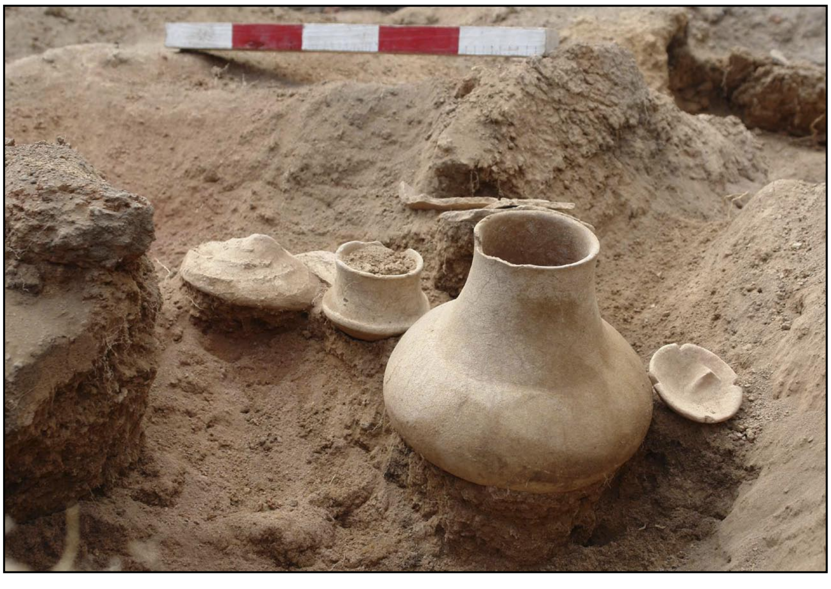

Обр. 2. Козарева могила, Каблешково. Изцяло запазени съдове от горелия късноенеолитен хоризонт

Разкопките на селищна могила Козарева могила се проведоха през месеците юли и август с участието на студенти от бакалавърската и магистърската степен на специалност археология на СУ „Св. Кл. Охридски”. Работи се в северната половина на могилата в рамките на шест пл. квадрата. В четири от тях - 1/2, 1/3, 4/15 и 4/29 се работеше най-вече в достигнатия през предишните години I-ви горял късноенеолитен хоризонт. Продължи работата по разчистването и вдигането на горелите деструкции, съдовете и другите находки, които се намират сред тях, а също и на нарушаващите горелите деструкции по-късни ями. В пл. кв. 4/15 и 4/29 горелият хоризонт е дебел 0,40-0,60 м. На достигнатия етап на разкопаване в основата му лежи натрошен на големи парчета, глинен под, дебел около 0,20 м. На места се вижда, че лежи върху дървени гредички, но в повечето случаи няма следи от носеща конструкция. Парчетата от глинения под лежат хоризонтално или наклонени на различни посоки, което дава основание да се допусне, че възможно това да е втори етаж или обмазан таван, който се е опекъл при пожара и е паднал почти цял, или че е лежал върху дебела дървена платформа, при изгарянето на която различните парчета са хлътнали на различни посоки. Над този под имаше сравнително малко находки.

В пл. кв. 1/2, 1/3 продължи проучването на същия хоризонт. Установи се, че в този участък горелите деструкции са на по-ниско ниво - около 60 см разлика. В южния профил на квадрата тази разлика се вижда като наклон. За съжаление, участъка, в който е прехода между двете нива е разрушен от голям по-късен изкоп, запълнен с пръст и камъни. Дебелината на горелите деструкции в този участък е по-голяма и различна на различните места. Деструкциите от горели дебели стени рядко лежат хоризонтално. Повечето са косо паднали и ограждат овали. В основата им няма твърд опален под, а натрупване от пепел, под която има глинест пласт. На повечето места подът не бе достигнат. От този участък бяха извадени двадесетина, в различна степен фрагментирани, съда. Сред тях интерес представлява един голям съд - висок около 80 см, който е бил в процес на изработване по време на пожара (Обр. 1).

Той е бил грубо моделиран и повърхността му не е била огладена и шликована. Стените му са дебели и силно напукани. Вътре в този съд бяха намерени няколко дъна за други съдове, няколко обли речни камъка, вероятно за изчукване на формата и силно деформирано от пожара костено оръдие.

При свалянето на реброто между пл. кв. 1/2, 1/3 и 4/15 и 4/29, на две места в него, непосредствено над горната част на деструкциите на горелия хоризонт се попадна на цели негорели съдове от късния енеолит. Не бе установено подово ниво, с което могат да бъдат свързани. Такива съдове - малки биконични чашки, бяха намерени и на други места на същото ниво. Те лежат в сиво-кафява пръст, в която има малко ситно натрошени горели деструкции от стени. Това ниво, което следва стратиграфски горелия хоризонт бе наречено късноенеолитен хоризонт IA. То не се засича навсякъде.

В пл. кв. 1/16 и 1/17 проучването започна от сваляне на чима. В горния 30-40 см пласт материалите са от елинистическата епоха, ранната бронзова епоха и късния енеолит. В този участък за първи път се попадна на запазена на сравнително по-голяма площ опалена подова обмазка от бронзовата епоха. На места тя е пробита от ями. Материалите над този под също бяха разбъркани - най-много от бронзовата епоха, по-малко от елинистическа и най-малко от енеолита. Неразрушеният участък под този горял под даде възможност да се проучи хиатуса и късноенеолитен хоризонт IA. Непосредствено под пода следва кафяв хумусен пласт без находки. На места той продължава до горелите деструкции от късния енеолит, а на едно място в него се достигна до две големи паници и един дълбок съд, поставени близо един до друг. Съдовете са били поставени цели и са счупени по-късно при прокопаването на една от ямите. До тях имаше малко животински кости.Също като при предишните находки, на това ниво не се проследява под. Съдовете са с лошо качество - стените на паниците са неравномерно дебели, което не се среща при този тип съдове от горелия хоризонт. Възможно е хоризонт IA да се е образувал при кратко обитаване на селището и затова следите от него да са малко. Възможно е също тези съдове да са поставяни с ритуална цел, тъй като начина по който ги намираме - на групи по няколко, напомня гробен инвентар.

В северната част на този участък в пл. кв. 1/17 на приблизително същата дълбочина се достигна до деструкциите на горелия хоризонт. В горната им част се попадна на голямо украсено с врязвания и червена и бяла боя хранилище и купчинка от съвсем цели съдчета, които лежаха в песъклив пласт (Обр. 2).

№17. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ТЕЛ ПРОВАДИЯ-СОЛНИЦАТА

Васил Николов, Виктория Петрова, Крум Бъчваров, Петър Лещаков, Николай Христов, Елка Анастасова, Маргарита Люнчева, Стоян Трифонов, Десислава Такорова, Камен Бояджиев, Мирослава Доткова

Халколитен производствен комплекс

В района североизточно от селищната могилата започна проучването на регистрирания през 2008 г. халколитен производствен комплекс (Николов и др. 2009). На площ от ок. 2 дка с машини е премахнат насип с дебелина до 1 м.

Проучена е източната, по-голяма част, на една от производствените ями, използвана за изваряване на разсол през късния халколит; впоследствие запълнена с материалите от почистването на

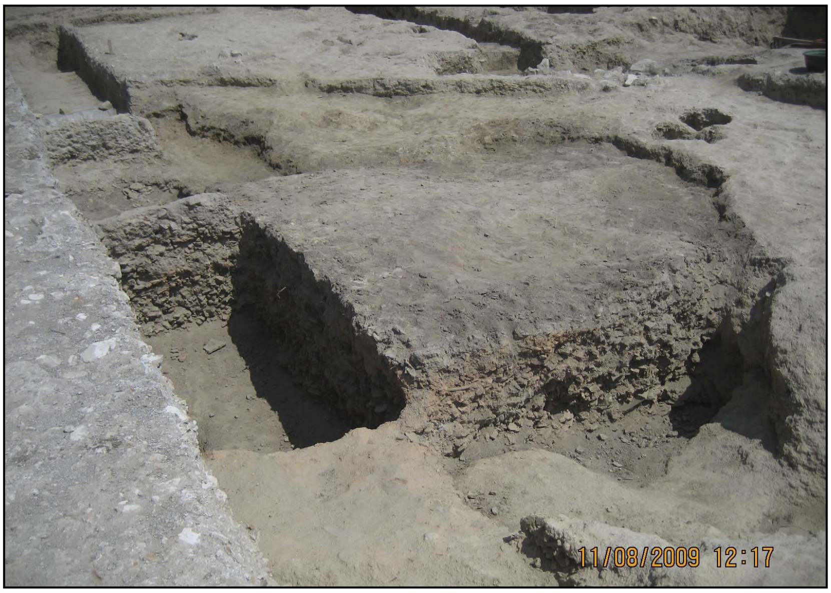

Обр. 1. Провадия-Солницата. Халколитен производствен комплекс. Структура 1 в начален етап на проучване. Начало на късния халколит

съседна производствена яма. Т. нар. структура 1 има неправилна, приблизително овална форма, в северната си част се стеснява и издължава (Обр. 1). Дължината й е около 10,50 м по оста север-юг, а максималната ширина – 5 м. Максималната дълбочина на съоръжението е 1,85 м, от която около 1 м в стерилната основа. В югоизточната му част е разчистен входен ”улей” с посока югоизток-северозапад. Разкритата част от него е с ширина 3,80 м и дължина 5,20 м.

В запълнителя на структура 1 са разграничени пет пласта.

Най-долният – пласт 5, е плътен жълто-червен глинест пласт с малко керамика. Дебелината му е 10-15 см. На дъното на структурата са разкрити ”стени” от плътна жълтеникава глина, оформящи четири отделни съоръжения – ”басейни” с овална или кръгла форма. На отделни места на дъното на структурата лежи дебел около 5-10 см слой червено-кафява пръст с малко керамични фрагменти.

Пласт 4 е с дебелина 40-60 см. Състои се предимно от керамични фрагменти от съдове за изваряване на разсол, почти няма пръст.

Между пласт 4 и горният пласт 3, на места е установено наличието на кафяво глинесто ниво с дебелина около 5 см.

Пласт 3 се състои от две нива – глинест жълто-оранжев пласт с дебелина около 15 см и рохкав сиво-кафяв пласт с дебелина 15-25 см, със средно висока концентрация на предимно дребни керамични фрагменти от съдове за изваряване на разсол.

Между пласт 3 и пласт 2 почти на цялата площ на структурата е проучено ниво от сиво-бяло-черна пепел и въглени с дебелина около 1 см.

Пласт 2 представлява сиво-жълтеникав пепелив пласт с висока концентрация на керамични фрагменти. Дебелината му е от 10 до 25 см.

Най-горният, пласт 1, е със сиво-белезникав цвят и представлява сбита калцирана пепел, с много висока концентрация на керамични фрагменти от съдове за разсол. Дебелината му е между 5 и 40 см. Този пласт е установен и на цялата разчистена до момента площ от халколитния производствен комплекс.

В северната периферия на структура 1 е проучено вкопаване с размери 1,30 м (И-З) х 0,90 м (С-Ю) и дълбочина около 0,75 м. Запълнителят му е рохкава кафява пръст с много висока концентрация на керамични фрагменти. На прехода между по-тясната и по-широката част на структурата също е проучено допълнително вкопаване. То е с овална форма и размери 1,70 м (С-Ю) х 1,60 м (И-З). Дълбочината му е около 0,70 м. Запълнителят му в горните 30-40 см е плътен кафяв пласт, в дълбочина става кафяво-жълтеникав. Количеството на фината керамика е по-високо в сравнение с останалата част на структурата.

Структура 1 е почти плътно запълнена с фрагменти от дебелостенни керамични съдове, използвани за изваряването на разсол (Обр. 2). Те са изработени от глина с множество едри неорганични и органични примеси. Външната им повърхност е умишлено огрубена, вътрешната е много добре загладена. Цветът им най-често е светло кафяв или бежово-кафяв. Съдовете са обмазвани отвън със слой глина, примесена с множество органика. Представляват много дълбоки паници с диаметър на устието между 30 см и 70 см, а на дъното - между 15 и 40 см. Дебелината на стените варира от 0,8 до 2,5 см. По-голямата част от съдовете са снабдени с по две двойки вертикално разположени конични пъпки от двете страни на съда. Рядко се срещат съдове с по една или три вертикално разположени пъпки.

В производствената яма са установени и фрагменти от по-малки грубо изработени съдове с диаметър на устието 10-20 см и фрагменти от дъна с диаметър 4-10 см. Те вероятно също са свързани с древното производство на сол.

Малкото тънкостенна керамика от структура 1 позволява датирането ѝ към финала на средния халколит (Хаманджия IV/Сава IV) и началото на късния халколит (първа фаза на култура Варна).

В района на халколитния производствен комплекс са регистрирани и частично проучени три ями, направени след изоставянето на тази част на производствената зона.

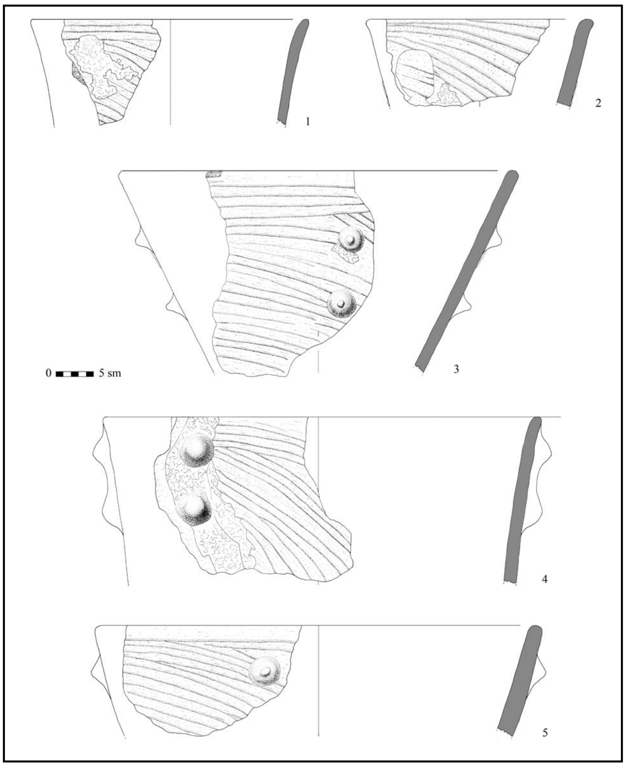

Обр. 2. Провадия-Солницата. Халколитен производствен комплекс. Структура 1. Керамични съдове за изваряване на разсол. Начало на късния халколит

Яма №1 е с кръгла форма и диаметър 2-2,10 м. Установено е, че става дума за две последователно изкопани на едно и също място ями, отнасящи се към късния халколит. По-късната, яма 1А, е с дълбочина около 1,70 м. Запълнена е с кафява пръст с керамика, животински кости и парчета мазилка. На дълбочина 55 см в югоизточната част на яма 1А са открити две цели биконични купи, поставени един до друг върху устията си. По-ранната яма 1 е почти изцяло нарушена от яма 1А. Запазена е само южната ѝ периферия. В нея са открити три дълги кости от човешки долни крайници, принадлежащи на жена на възраст около 20-30 г. Вероятно в яма 1 е извършено трупополагане в поза хокер надясно, с глава на запад, а до главата е била поставена дълбока купа.

Яма №2. Запазена е само най-долната част от ямата (Обр. 3). Има овална форма с размери 1,08 м (И-З) х 0,85 м (С-Ю). Стените ѝ са били обмазани със слой глина, сега с жълтеникаво-червен цвят. Ямата е почти плътно запълнена с фрагменти от дебелостенни керамични съдове за изваряване на разсол.

Яма №3. Има овална форма с размери СЗ-ЮИ – 3,74 м; СИ-ЮЗ – 2,20 м. Ямата е почти плътно запълнена със средно големи ломени камъни, сиво-кафява рохка пръст и малко керамика, предимно от дебелостенни съдове. Тънкостенната керамика е с характеристиките на култура Хаманджия IV. Яма №3 не е допроучена.

Селищна могила

Югоизточен сектор. В северните части на кв. F3 и F2 е достигнато горното ниво на къснонеолитния пласт I.

Върху него е проучен най-ранния среднохалколитен хоризонт III.3. Дебелината му е около 20 см. Представлява много плътен сиво-зеленикав пласт с голямо количество въгленчета. В югозападния ъгъл на кв. F2, на дълб. 81,51 м е регистрирана част от пода на проучената през 2007 г. постройка 3.

Върху пласт III.3 е проучен втория среднохалколитен хоризонт III.2. Представлява хомогенен жълт пласт без структури и съоръжения. В западна посока дебелината му е 50 см, докато на изток тя намалява до 10 см.

Трите среднохалколитни пласта са вертикално разцепени от големи пукнатини, получени вследствие на земетресение, унищожило постройка 1. Приблизителната им посока е И-З или ЮЗ-СИ. Каменните стени на бастион 1 покриват пукнатините, което означава, че той е изграден след земетресението, върху деструкциите на постройка 1.

Северен сектор. През 2009 г. проучваната площ върху селищната могила е разширена в северна посока. Проучен е най-горният пласт, отнасящ се към античността. Разчистени са части от кожу-

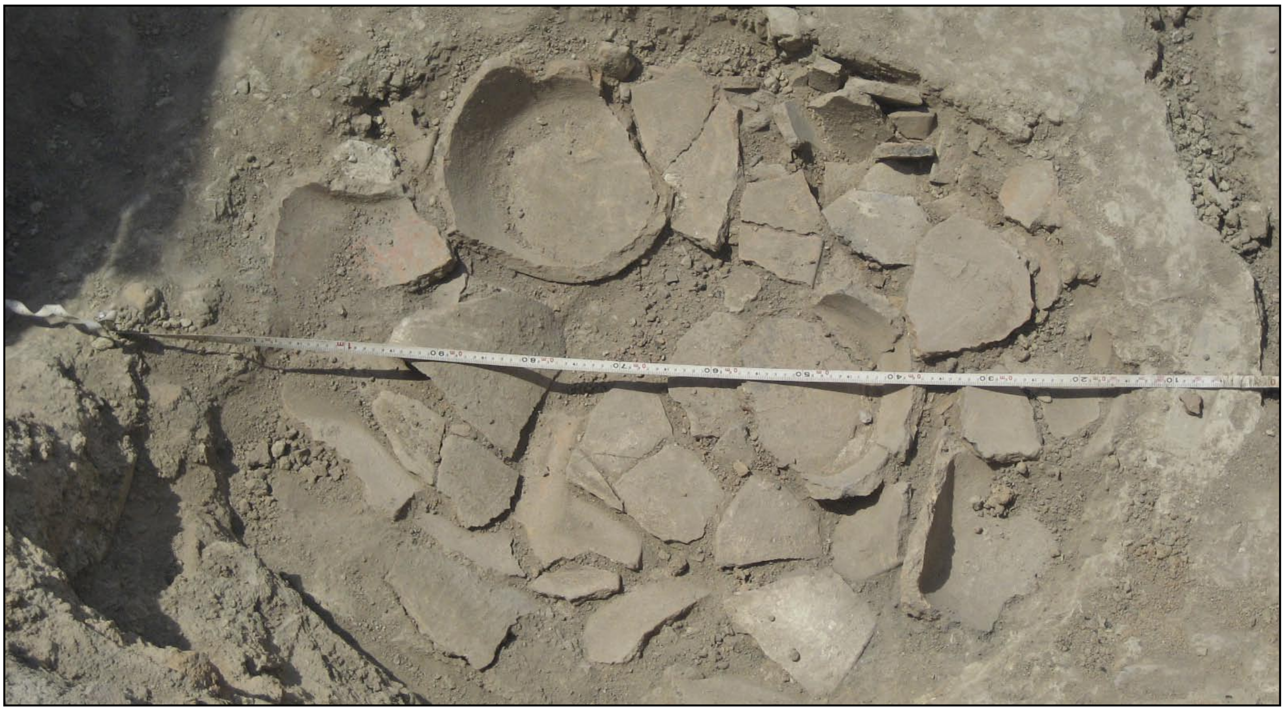

Обр. 3. Провадия-Солницата. Халколитен производствен комплекс. Дъно на обредна яма. Късен халколит

ха и крепидата на надгробната могила. В пласта са открити една бронзова монета от III-II в. пр. Хр. и римска бронзова фибула.

В този сектор халколитната каменна стена е силно разрушена, вследствие на дейностите свързани с изграждането на античното гробно съоръжение. Разкрити са само малки части от нея. Пред тях частично се очерта вътрешната дъга на отбранителния ров. В запълнителя му е открит фрагмент от човешки череп с две симетрични дупки, разположени над надочните дъги, очевидно резултат от удар с двуостро оръжие.

Литература

Николов и др. 2009: В. Николов, В. Петрова, К. Бъчваров, П. Лещаков, Н. Христов, Е. Анастасова, М. Люнчева, Д. Такорова, К. Бояджиев, С. Трифонов, Е. Маринова, П. Пенкова, Б. Рангелов. Провадия-Солницата: археологически разкопки и изследвания през 2008 г. Предварителен отчет. София, 2009.

№18. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩНАТА МОГИЛА ПРИ С. ИВАНОВО, ШУМЕНСКО

Светлана Венелинова, Мария Гюрова

През 2008 г. са предприети аварийни археологически разкопки в източната периферия на селищната могила при с. Иваново, Шуменско (Венелинова 2009, 80 – 82). През юни 2009 г. са проведени редовни археологически разкопки. Целта на проучването е да бъдат проследени културните напластявания западно и южно от сондажа, направен през 2008 г.

Проучена е площ от 69 м^2. Първият културен пласт в квадрати I7, J7 и J8 съответства на разкрития през 2008 г. хоризонт А 1. Той достига максимална дълбочина от 0,60 м/1,05 м в западната част на квадрат I7 и в югозападната на квадрати J7 и J8. В него се проследяват последователно от горе надолу три слоя. Първият е съставен от сиво-кафява пръст с размити деструкции. Плътността на втория слой е по-голяма, тъй като пръстта е смесена с буци от сиво-зелена глина. В него са разкрити множество струпвания от късове горели мазилки, под които е достигнато до подово ниво. В квадрат J7 горелите мазилки от под са разположени на дълбочина -3,16 м/-3,33 м, като вероятно към същото жилище принадлежат разкритите на -3,48 м мазилки в съседния I7. Между деструкциите в източната част на квадрат I7 се наблюдава повишена концентрация на животински кости, керамика, оръдия от рог и кремъчни артефакти. В югозападния ъгъл на квадрат J8 е разкрито горяло съоръжение с два етапа на съществуване, по-късният от които съответства на хоризонт А 1. В него на дълбочина -1,88 м/ -1,89 м са достигнати плътни горели мазилки от подово ниво (Обр. 1).

Най-долният слой в хоризонт А1 е съставен от ронлива сиво-зелена глина, смесена с буци от по-плътна чиста глина и размити горели мазилки. В квадрат J8 той е разположен само в южната половина, а в квадрат J7 е достигнат в югозападната част. В квадрат I7 глинестият слой е разкрит върху цялата площ, а под него в източната част е достигнат следващият културен пласт - хоризонт В1, съставен от пръст с размита сиво-зелена глина, чакъл и въглени.

В южната половина на квадрат J8 под хоризонт А 1 е разкрит пласт от горяла глина и чакъл с дебелина 0,15 м/0,30 м - хоризонт А2. На места е достигнат тънък слой от сиво-бяла пепел. В ЮЗ ъгъл хоризонт А2 съответства на ранния етап на горялото съоръжение.

Върху цялата площ на квадрат J8 е разкрит пласт от сиво-зелена глина, която на места е ронлива и примесена с въгленчета и размити мазилки, но като цяло е плътна и чиста от примеси. Вероятно принадлежи към хоризонт В2. Изчерпан е само в северната част на квадрата. В СЗ ъгъл на дълбочина -1,96 м/-2,48 м се оформя структура от плътна, чиста глина. На дълбочина -2,28 м/-2,98 м върху площ от 3,30 м x 2,80 м е разкрита дървена конструкция от успоредно наредени дъски с ориентация И-З и напречно на тях разположени тънки колове (Обр. 1). Част от конструкцията остава под горялото съоръжение от хоризонти А 1 и А 2 в ЮЗ ъгъл, както и под западния профил на квадрата. На три места са разкрити дъски и колове, разположени едни над други с разстояние между тях от 0,09 м/0,22 м. Между дървената конструкция и предходния горял пласт от хоризонт А 2 остава слой от сиво-зелена глина с дебелина 0,05 м/0,16 м, а под нея отново следва сиво-зелена глина. Към същия културен пласт принадлежи редицата от дупки от колове пред северния профил на квадрата. Тя пресича периферията на по-ранно горяло съоръжение, разположено в северозападния ъгъл на квадрата на дълбочина -2,55 м/-2,73 м. Съставено е от горяла разложена глина с размери: 0,08 м/0,50 м (С-Ю) х 1,45

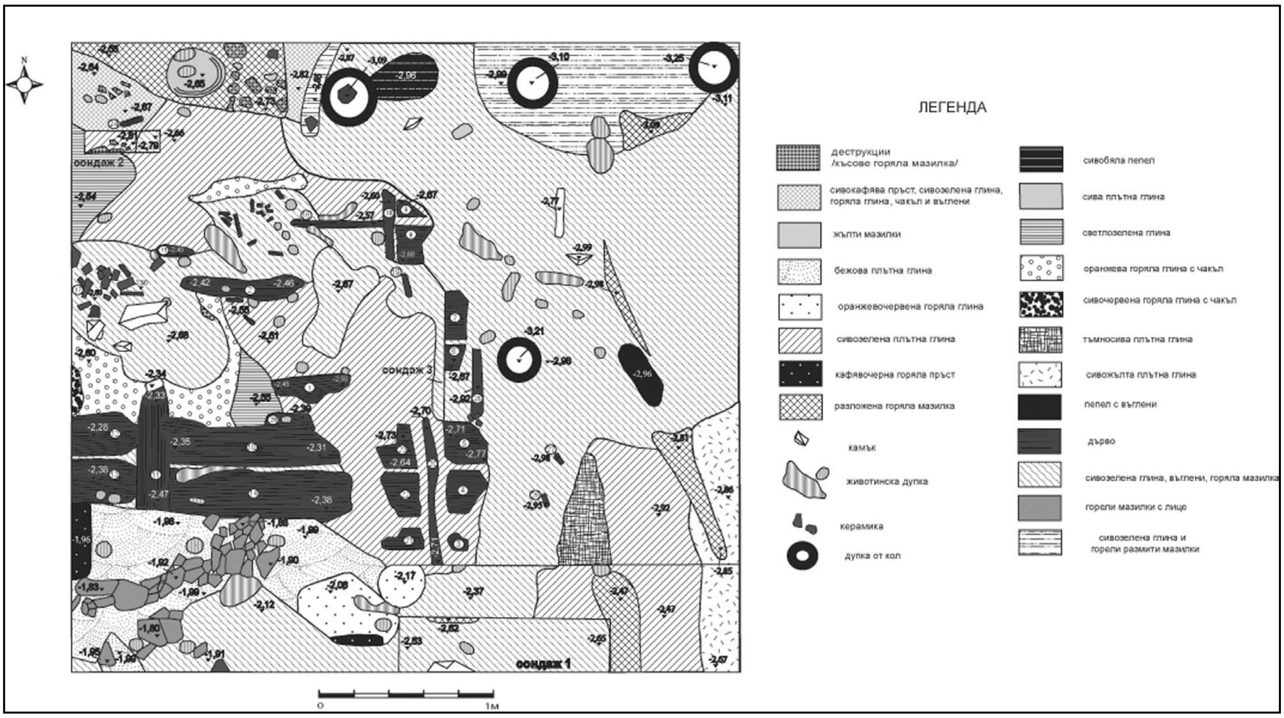
N
сондаж 1
сондаж 2
сондаж 3
0
1м
ЛЕГЕНДА
деструкции /късове горяла мазилка/
сивокафява пръст, сивозелена глина, горяла глина, чакъл и въглени
жълти мазилки
бежова плътна глина
оранжевочервена горяла глина
сивозелена плътна глина
кафявочерна горяла пръст
разложена горяла мазилка
камък
животинска дупка
керамика
дупка от кол
сивобяла пепел
сива плътна глина
светлозелена глина
оранжева горяла глина с чакъл
сивочервена горяла глина с чакъл
тъмносива плътна глина
сивожълта плътна глина
пепел с въглени
дърво
сивозелена глина, въглени, горяла мазилка
горели мазилки с лице
сивозелена глина и горели размити мазилки

Обр. 1. Селищна могила Иваново, Шуменско. Квадрат J8. Хоризонти A_1, A_2, B_2, културен пласт под хоризонт В2

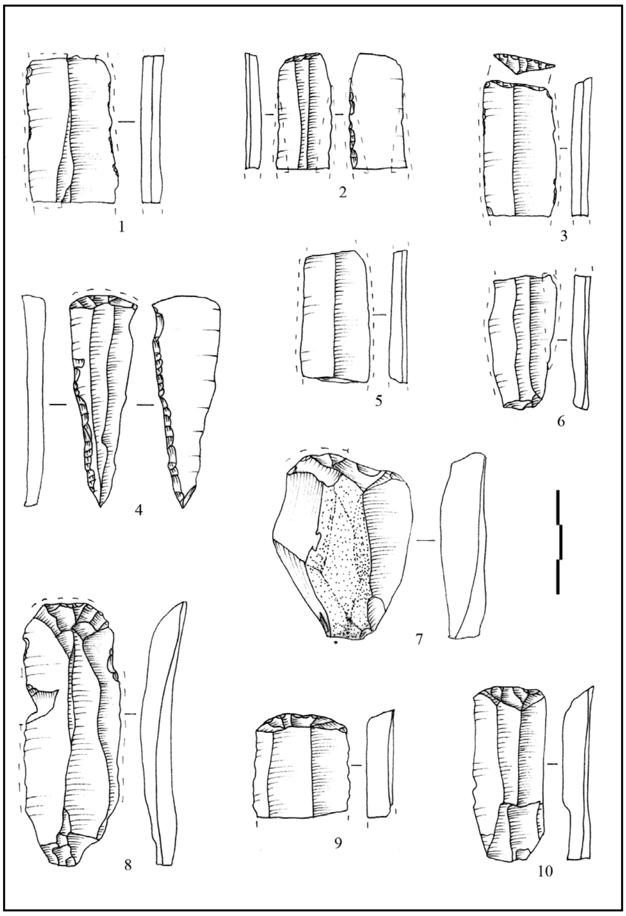

Обр. 2. Селищна могила Иваново, Шуменско. Кремъчни оръдия и пластини: стъргалки (7-10), пластини с напречно затъпяване (2-3), комбинирани оръдие (4), неретуширани пластини (1, 5-6). Маркирани са участъците със следи от износване. Полеви инвентарни номера на артефактите по реда на представянето им: 253, 240, 235, 118, 189, 217, 258, 257, 247, 114. Рис. М. Гюрова

м (И-З) и принадлежи към пласт от горяла глина и чакъл с дебелина 0,07 м/0,25 м, който е разкрит само в северната част на квадрата без да е цялостно проучен.

През 2008 г. по северното лице на южния профил на обекта и пред него на по-голяма дълбочина е достигнат пласт от плътна зелена глина, в който е разкрита дървена конструкция, останала вероятно от палисадата на едно от селищата. През 2009 г. започна проучването на квадрат I6, който обхваща южното лице на южния профил на обекта. Проучени са три слоя с обща дебелина 0,38 м/0,45 м в източната част на квадрата и 0,72 м/1,19 м в западната, като се наблюдава значителна денивелация от 1,83 м/1,88 м в посока З-И. Не е достигнат слоя от плътна зелена глина със следи от дърво. От двете страни на южния профил на обекта се проследява еднаква последователност в културните напластявания и стратиграфия, различна от тази в квадрати I7, J7 и J8.

Кремъчният ансамбъл от халколитната могила при Иваново наброява 67 изделия. Технико-типологическо описание и трасологически анализ[1] е направен от ст. н.с. д-р Мария Гюрова.

Техно-типологическите групи от представения ансамбъл включват: типологически оръдия – 22, пластини – 26, отломъци – 9 и фрагменти – 8, други – 2. Типологическия репертоар на оръдията е представен от 8 категории както следва: *стъргалки* (повечето на халколитни пластини) – 5; *лющници* – 5; *ретуширани пластини* – 4; *фрагменти от оръдия* – 3; *пластини с напречно затъпяване* – 2; *резец* – 1; *отломък с ретуш* – 1; *комбинирано оръдие* – 1. Комбинираното оръдие е твърде интересно, съчетава стъргалка със свредел като челото е в дисталния край на пластината, а проксималният край е оформен с регулярен алтернативен ретуш и експонира остър симетричен връх. Това изящно комбинирано оръдие е използвано само с челото – за остъргване на кожа, върхът няма никакви следи от употреба.

Сред пластините преобладават средните фрагменти (18 екз.) с трапецовидни сечения и размери в границите от: -1,3 х 1,1 х 0,3 до -5,7 х 4,1 х 1,0 см.

Трасологическият анализ позволи функционална идентификация на 13 изделия като съотношението типологически оръдия към неретуширани пластини е 7:6. Сред регистрираните функции в еднакво съотношение са елементите от сърп – 5 бр. (обр. 2 *2*) с изделията за обработка на кожи – 5 бр. (обр. 2 *3, 5, 7*), една стъргалка е използвана по два материала – кожа (остъргване с челото) и кост (рязане с левия ръб) (обр. 2 *8*). Сред изделията за кожи заслужават внимание пластините с неретуширани ръбове, използвани по цялата си дължина за остъргвани на кожи. Това са т. нар от Н. Скакун "скребки-струги", които са били закрепвани в дъговидна дръжка тип "рукан" (Skakun 1999) и са били използвани билетарално (обр. 2 *3, 5*). Друг интересен факт, произтичащ от функционалния анализ на артефактите е преизползването на пластини-сърпове, чиито работни ръбове са остри, но заоблени за остъргване на кожи (обр. 2 *1, 6*). Подобна реутилизация е засвидетелствана сред почти всички халколитни ансамбли, проучвани от автора и е лесно разпознаваема при микроскопската обсервация на артефактите - окръглеността на работния ръб са задълбочава, а излъскването придобива груба еродирала текстура.

---

[1] Трасологическото наблюдение е осъществено с микроскоп МБС 10 (x100). Микрофотографиите са направени в НАИМ с дигитален микроскоп Kayence VHX 100k, Japan, с увеличения х 100, х 175.

В по-общ план този факт, както и агресивното преоформяне на оръдията, водещо до инцидентни ‘резци’ и ‘лющници’, свидетелства за дефицит на висококачествени суровини или полуфабрикати. В конкретния случай и предвид обстоятелството, че обектът е в Шуменско, недалеч от източниците на качествен кремък, като вероятно обяснение може да се приеме някакъв пропуск в стратегиите и механизмите за обмен на материали или *know-how*.

Литература

Венелинова 2009: С. Венелинова. Аварийни археологически разкопки на селищна могила Иваново – Банята, община Върбица. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 80-82.

Skakun 1999: N. Skakun. Evolution of Agricultural Techniques in Eneolithic (Chalkolithic) Bulgaria. Data from Use-wear Analisis. – In: P. Anderson (ed.). Prehistory of Agriculture. New Experimental and Ethnographic Approaches. Los Angeles: University of California, Monogpaph 40, 1999, 199-210.

№19. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА НУРИЮК В М. ЧАНАДЖИК, С. СУШИНА, ОБЛАСТ ШУМЕН

Стефан Чохаджиев, Иван Бабаджанов, Тодор Дяков

През 2007-2008 г., поради рязкото спадане нивото на водата в язовир Тича, край с. Сушина, в м. Чанаджик, имахме възможност да проведем спасителни разкопки на халколитен некропол. Там успяхме да проучим 13 гроба (Чохаджиев, Венелинова 2008; Чохаджиев, Венелинова 2009). Некрополът вероятно принадлежи на селищната могила, известна всред местното население като Нуриюк, по името на нейния собственик в миналото.

През археологическия сезон 2009 г. продължихме проучванията на самата могила, която около 40 години е разрушавана от водите на язовира. Проучванията се проведоха с участието на студенти от специалността Археология към ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” за времето от 11.06 до 01.07.2009 г.

Финансирането бе публично-частно. Средствата бяха осигурени от РИМ Шумен, Община Върбица и собственика на имота – г-н Стефан Дангарски.

Бе заложена план-квадратна мрежа, обхващаща цялата могила. Тя се състои от квадрати със страна 5 м. Ориентирана е по главните посоки на света: С-Ю: 1 – 12; З-И: A – R. Основният репер Ro е разположен почти в центъра на могилата и е с надморска височина 186,5 м.

Задачите, които си поставихме през този сезон, бяха да установим културната принадлежност на последните обитатели на могилата и отношението на най-горните хоризонти спрямо каменните струпвания върху западния склон на могилата.

Работихме в четири сондажа:

Сондаж №1 (кв. H8) – разположен е в централната и най-висока част на могилата. Почти на повърхността попаднахме на деструкции от опожарена мазилка, дупки от колове, струпвания от ломени камъни и керамични фрагменти. Достигнатата дълбочина е 0,20-0,22 м.

Сондаж №2 (кв. L9-M9) – разположен е в югоизточната част на могилата. Преди 2 години, на това място, водата на язовира беше отмила част от основа на пещ. След престъргване на повърхностния пласт около нея, веднага попаднахме на каменни струпвания, фрагментирана керамика и разнообразни находки. Почти по целия терен достигаме до петна от жълто-зеленикава трамбована глина и сива пепел. Достигнатата дълбочина е 0,15-0,20 м. В южната част на кв. L9 проучихме две ями с дълбочина 0,60-0,70 м. Непосредствено до пещта проучихме гроб. Мъртвият е положен изпънат по гръб; ориентиран в посока изток-запад с глава на запад; ръцете свити в лактите с длани върху гърдите (лява) и корема (дясна). Запазена дължина – 1,53 м; дължина на бедрената кост – 0,39 м. Липсват костите на ходилата; черепът е добре запазен. Вероятно, гробът е християнски, но без датиращ инвентар. Гробната яма е разбила халколитния пласт и около костите се откриват множество находки от кремък, кост и керамични фрагменти – всички от времето на късния халколит.

Сондаж №3 (кв. E5-D5) – разположен е в северозападната част на могилата. Целта на проучването в този сондаж бе да се изясни позицията на най-горния хоризонт спрямо каменните струпвания по западния склон на могилата. Непосредствено под чима попаднахме на множество керамични фрагменти, кости, камъни и петна от жълто-зелена трамбована глина. Достигната дълбочина – 0,10-0,15 м. Ясно личи, че „керамичният килим" и петната от трамбована глина залягат върху камъните върху склона – следователно камъните са се разпилели преди времето на този последен хоризонт. Надолу по склона на могилата се очертаха две или три (?) редици от камъни, разположени почти успоредно на хоризонталите, пространството между които е запълнено с жълта глина.

Паралелно с работата в сондажите, бе почистен треви и храсти целия западен склон на могилата. Цел бе разкриванета на множеството, видими на повърхността, каменни струпвания и тяхното документираме. Постоянните промени в нивото на водата в язовира са причина за отмиване на част от културния пласт, покриващ тези струпвания. Според наблюденията ни, дебелината на този унищожен пласт е около 0,80 - 1 м. Така, в продължение на няколко десетилетия, каменните струпвания по западния склон на могилата са „излезли" на повърхността.

След разчистването на растителността бе направено графично документиране на всички камъни в М 1:100. От чертежа, пък и върху самия терен, ясно личат сектори от подредени един върху друг в 3-7 реда ломени камъни (полегнали навътре към могилата) с дебелина между 5 и 18 см;, очертаващи извити подковообразно (**U**-образно) редове, може би кула или бастион (?).

Сондаж №4 - с цел изясняване конструкцията на това съоръжение, бе заложен сондаж с размери 1 м х 1,60 м по линията D8/C8 в южната част на квадрата,обхващащ южната част от вътрешността на кулата. Стратиграфията в сондажа е следната: най-отгоре – 22-25 см пласт от жълта трамбована глина (льос) с много редки примеси – няколко керамични фрагмента и малки бучки опожарена мазилка; под него – 10-13 см пласт от сиво-кафява пръст с дребни керамични фрагменти; под този пласт – стерилен пласт от жълта глина с кафеникав оттенък и повишена плътност – льос.

Поради неочакваното приключване на финансирането, на този етап предполагаме наличието на 2 или 3 успоредни стени с ширина около 50—60 см, изградени от плоски ломени камъни. Разстоянието между стените е също около 50-60 см. Дали тези пространства са били запълнени с пръст (емплектон), дали са преустройства, или са празни пътеки (своеобразни капани за нападателите?), засега, не можем да твърдим със сигурност.

През този археологически сезон бяха открити 362 находки: сечива от камък, кремък, кост и рог; множество керамични фрагменти; накити от кост и черупки на мекотели и др. Най-голямо впечатление правят предметите от мрамор – боздуган, мониста, шайба с дупка, разпределител за огърлица (?) с поне 4 отвора и др.

Археологическите разкопки в Сушина имат съществен принос към знанието ни за финала на каменно-медната епоха в района. Проучванията са насочени към изучаване на целия халколитен комплекс – селищна могила, каменно отбранително съоръжение и некропол – рядкото съчетание в съвременната българска археология, за съжаление – обречени на унищожение.

Литература

Чохаджиев, Венелинова 2008: С. Чохаджиев, С. Венелинова. Аварийни археологически проучвания на халколитен некропол в м. Чанаджик – с. Сушина, Шуменска област. – В: Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 98-99.

Чохаджиев, Венелинова 2009: С. Чохаджиев, С. Венелинова. Спасителни археологически проучвания в м. Чанаджик в землището на с. Сушина, общ. Върбица, Шуменска област. – В: Археологически открития и разкопки през 2008. София, 2009, 118-119.

№20. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА И НЕКРОПОЛ ДО С. КОШАРНА, РУСЕНСКО

Димитър Чернаков, Мария Гюрова

През 2009 г. разкопките се проведоха в централната част на могилата (обр. 1). Освен започнатия през 2007 г. сондаж А, бяха заложени нови 3 сондажа със задача да се допроучи яма 1 и разрушената структура (1), която е в близост до нея и се отнася към I хоризонт (Чернаков, Гюрова 2008, 68 – 72).

Останките от структурата са с овална форма и дълж. 4 м, шир. 2,5 м и са съставени от горели мазилки с оранжево червен цвят. На 2 м северно от нея е разкрит участък от траншея с широчина 1,60 м и средна дълбочина 0,25 м, ориентирана югозапад – североизток. Запълнителят на траншеята се състои от силно горели мазилки и камъни.

Окончателно е проучена яма 1. Тя е с обърнато камбановидна форма, овално сечение с диаметър в горната си част – 1,80 м, и в долната – 1,00 м. Ямата започва от дълбчина 1,10-1,20 м от нивото на I хоризонт, нарушава изцяло хоризонти I, II, III и достига до дълбочина 4,50 м, където е нейното дъно. Стените на вкопаването не са обмазани. Запълнителят на ямата се състои от деструкции от горели мазилки с различна големина и форма, фрагменти от керамични съдове, кремъчни артефакти, животински кости, камъни и изгоряло дърво. Разграничават се 4 етапа на запълване, проследени отдолу нагоре както следва: 1. Горели мазилки с различна големина от дълбочина 4,50 до 4,20 м; 2. Кафяв седимент, примесен с горели мазилки, въглени и камъни с различна големина и форма. Той е с голяма дебелина, започва от 4,15 м и достига до 2,74 м. На дълбочина 3,75 м в северната половина на ямата е открит цял скелет от агне, млад индивид. Лежи на дясната си страна, главата е извита към лявата страна и е ориентирана към североизток, трупът е с ориентация юг (предна част) – север (задна част). Костите от таза и долните крайници не са в анатомична последователност, което вероятно е резултат от по-късни биотурбации; 3. Сиво-зелен глинест седимент с дебелина 0,30 – 0,64 м от дълбочина 3,00 до 2,50 м. На дълбочина 2,70 м е открит скелет на сърна, млад индивид. Лежи на дясната си страна, а черепът липсва. Ориентиран е северозапад (предна част) – югоизток (задна част); 4. Последният етап от запълването е фиксиран от дълбочина 2,50 до 1,20 м и представлява сиво-черен седимент с примеси от дребни мазилки и дребни въглени, в който се очертават 3 хоризонтални ивици от концентрации с опалени мазилки с по-големи размери.

Керамиката от ямата по технологични и типологически признаци не се отличава от тази в хоризонт 1, отнесена към финала на халколита в Североизточна България.

Продължи изследването на хоризонт III. В сондаж А, близо до изгорялата постройка, докладвана миналия сезон (Чернаков, Гюрова, 2008, 90), е проучен участък от втора сграда на дълбочина от 3,60 до 4,08 м от нивото на репера. В деструкциите се разграничават 2 пласта (отгоре надолу): 1. Въглени, овъглена дървесина и керамични фрагменти, над които на места има мазилки с оранжево-червен цвят (по-слабо горели); 2. Жълт глинест седимент, върху който в отделни участъци се забелязват следи от изгоряла дървена конструкция. Дължината на постройката не може да се уточни, защото продължава извън проучвания сектор, ширината е 6 м, а ориентацията по късите страни е север-юг. Източната стена е маркирана от 10 дупки от колове в неправилна редица, от външната страна на която има обмазка от тънка сиво-зелена глина. Западната стена е маркирана от 5 дупки от колове в редица. В постройката е имало поне 2 помещения. Те са отделени едно от друго посредством вътрешна стена от забити в земята дървени греди. Те са били закрепени чрез вкопаване в зелена глина, върху която са регистрирани 5 дупки от колове с ориентация на югозапад. Подът е съставен от 1 пласт жълта и 2 пласта сиво-зелена глина с дебелина 0,03 м до 0,05 м, които са отделени един от друг посредством 2 тънки ивици от червено-кафява опалена глина. В южното помещение се откриха 2 цели керамични съда и хромелни камъни за стриване на минерали (багрила?) или зърно. В близост се откриват останки от паднала малка глинена стеничка. В другото помещение на постройката са намерени 3 съда, от които два са фрагментирани вследствие срутването на постройката. В единия от тях се откри колективна находка от 23 кремъчни артефакта, 2 фрагмента от накити от *Spondylus,* и черупка от речна мида. Находките са характерни за късния халколит.

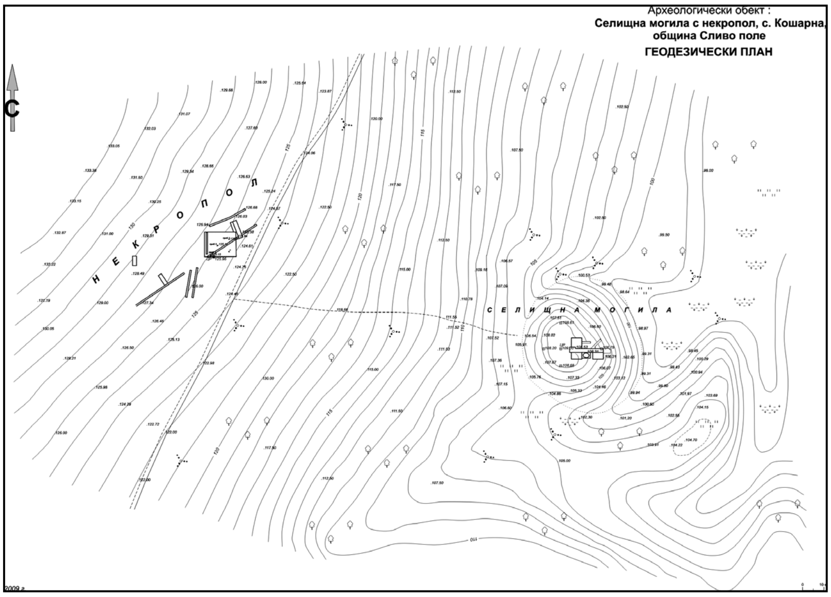

Обр. 1. Селищна могила с некропол, с. Кошарна, община Сливо поле. Геодезически план. Заснемане А. Каменаров

На дълбочина 4,22 м е разкрит скелет на дете, намиращ се под проучената постройка. Позицията му е хокер надясно, с глава на югозапад, а общата дължина е 0,44 м. Костите на едната ръка (лакътна и лъчева) са зад черепа. Бедрото на левия крак (запазено) и пищялите са почти под прав ъгъл. Около скелета има разпръснати въгленчета, а вляво от него – на нивото на сплеснатия череп и гръдния кош – животинска лопатъчна кост. Върху тилната част от черепа е поставена мидена черупка, а зад гръбначния стълб – животински кости.

Сред откритите находки в могилата трябва да се отбележат един плосък костен идол, медно шило с костена дръжка, култова масичка със знак Y върху долната страна, фрагмент от „алтар" с врязвания от двете страни, 3 зооморфни фигури, фрагменти от накити от *Spondylus* и др.

Този сезон започна издирването на принадлежащия към могилата некропол посредством 10 сондажа в отстоящата на 160 м северозападно местност „Кору Гьолджук" (Обр. 1). Беше положена план-квадратна мрежа, ориентирана по посоките на света и произволно избран ЦР с кота 125,96 м. Проучена е площ от общо 300 м^2.

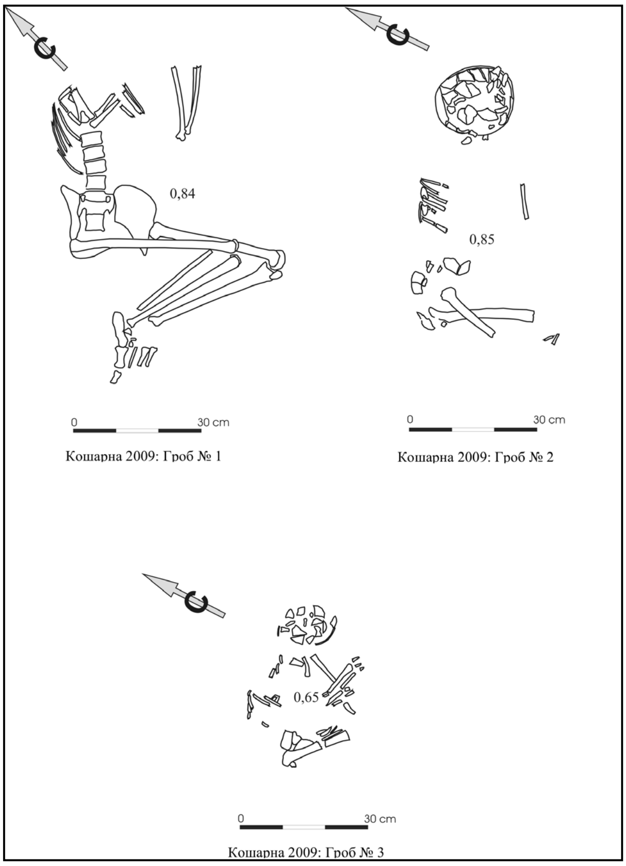

Кошарна 2009: Гроб № 1

Кошарна 2009: Гроб № 2

Кошарна 2009: Гроб № 3

Обр. 2. Село Кошарна. Гробове от некропол в местността „Кору Гьолджук"

Бяха открити 3 гроба на дълбочина между 0,67 - 0,85 м от повърхността (Обр. 2). Мъртвите са погребани чрез трупополагане в позиция хокер наляво с глави на североизток. В гробовете няма инвентар, но по костите на всички скелети се откриват бучки от червена охра. Трите гроба са на средно разстояние 5 м един от друг и са почти в редица. В непосредствена близост до тях на дълбочина 0,75 м от повърхността е открита колективна находка от 33 броя керамични съда. Разположени са един до друг и лежат на различни страни върху опожарено подово ниво. Сред тях има фрагменти от дебелостенни съдове, както и един напукан камък с плоска форма (хромел). Върху съдовете са открити горели мазилки с кафяв цвят. Вероятно става дума за постройка/структура, разрушена от пожар. Подовото ниво, върху което е открита находката, лежи на 10 см над лъосовата повърхност. Колективната находка принадлежи към късния халколит и култура Гумелница. Предстои да се разкрие връзката й с откритите гробове и да се верифицира хипотезата, че тези разкрития са отнасят към некропола на могилата.

Кремъчният ансамбъл подложен на технико-типологическо описание и трасологически анализ[1] наброява 261 артефакта. Те произхождат основно от проучваните квадрати: О$_7$ – 84 изделия, О$_7$/$_8$ – 43, Н$_9$ – 26, Н$_7$ – 19, О$_9$ – 16, О$_8$ – 14, Н$_7$/О$_7$ – 9, О$_6$ – 5. Кремъчните артефакти от колективната находка в съд са 23, от ямата – 17, а от новооткрития некропол – 5.

Техно-типологическата структура на кремъчния ансамбъл е следната: типологически оръдия – 114, пластини – 116, отломъци – 6, фрагменти – 10, други – 15. В типологическия регистър подчертано преобладават *стъргалките* върху пластини – 38, (Обр. 3 *2, 5*), следвани от *ретушираните пластини* – 29 (15 с еднолатерален ретуш и 14 – с билатерален), *пластините с напречни затъпяване* – 17 (обр. 3 *3*), *резците* – 16 и др. Пластините, с малки изключения, са основни и средни фрагменти от полуфабрикати с трапецовидни сечения. Основите са гладки и индикират техника на отделяне с посредник като основен похват на дебитажа. Отделни екземпляри с малки компактни основи, прав профил, неголяма ширина и регулярни успоредни ръбове свидетелстват за прилагането на по-прецизната техника на натиск с дълъг посредник (Обр. 3 *1*). Фрагментите и отломъците са неглижиращо количество, за да са информативни относно *'chaîne opératoire'* на проучвания ансамбъл. Категорията 'други' включва няколко кремъчни къса със следи от ядруване, преоформени в чукалки, 2 фрагмента от кремъчни брадви, 2 естествени валуна използвани като гладилки, нехарактерно масивно оръдие и 7 ядра за пластини (едноплащадкови със съседни или околовръстни отломъчни), реутилизирани в чукалки (Обр. 3 *6*). В някои случаи вторичните работни участъци на тази група изделия свидетелстват и за операции като стриване, т.е. оръдията биха могли да се интерпретират като горна част на хавани и хромели.

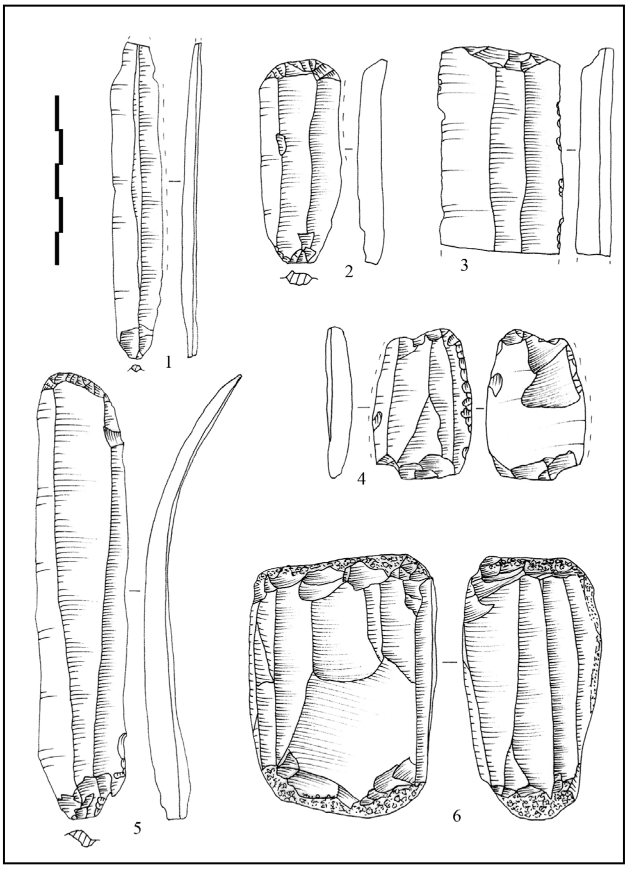

Обр. 3. Селищна могила до с. Кошарна. Кремъчни артефакти. Маркирани са участъците със следи от употреба. Инвентарни номера на артефактите по реда на представянето им: 64/4, 64/3, 63/3, 52/6, 32, 64/1. Рис. М. Гюрова

Трасологическият анализ предостави данни за 60 изделия със следи от употреба: 32 типологически оръдия, 27 пластини без ретуш и 1 фрагмент от отломък. Елементите от сърп са представени от 10 типологически оръдия и 8 неретуширани пластини, обработката на кожа е регистрирана върху 13 оръдия и 6 пластини, рязането на растения е приоритет на пластините без вторична обработка, докато кост е обработвана главно от ретуширани пластини. Използваните лющници показват 'реликтови'следи – т.е. латералната им употреба е предшествала прилагането на лющникова техника по напречните ръбове (Обр. 3 *4*).

По отношение на застъпените кремъчни суровини, наблюденията и изводите изложени в предходното представяне на кремъчния ансамбъл са напълно валидни (Чернаков, Гюрова 2008, 2009).

Литература

Чернаков, Гюрова 2008: Д. Чернаков, М. Гюрова. Аварийни археологически разкопки на селищна могила №1 в местността „Кайнак дере", с. Кошарна. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 68.

Чернаков, Гюрова 2009: Д. Чернаков, М. Гюрова**.** Археологически разкопки на селищна могила №1 до с. Кошарна, Русенско. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София 2009, 90 – 93.

---

[1] Трасологическото наблюдение е осъществено с микроскоп МБС 10 (x100). Микрофотографиите са направени в НАИМ с дигитален микроскоп Kayence VHX 100k, Japan, с увеличения x 100, x 175.

№21. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА ПРИ С. ПЕТКО КАРАВЕЛОВО, ОБЩИНА ПОЛСКИ ТРЪМБЕШ

Александър Чохаджиев

Село Петко Каравелово, (бивше Сашево, старо Одалар и Одаите) е част от община Полски Тръмбеш и се намира на 27 км северно от Велико Търново, на главния път за Русе.

Единствената информация досега за обекта дължим на В. Миков, който споменава за селищна могила до р. Янтра в м. Блато, южно от село Одаите (Миков 1933, 63-64, №82).

Обектът представлява селищна могила, разположена в местността ”Сукчоолу” на около 1,8 км и на 155° източно от ж.п. гара Петко Каравелово. Могилата е разположена на ръба на днешната първа незаливна тераса на р. Янтра. Надморската й височина е 48,60 м, диаметърът при основата – около 70 м, а съвременната й височина спрямо околния терен – около 3,70 м. Днес районът източно от могилата е силно заблатен, макар съвременното корито на Янтра да минава на около 750 м по на изток.

Западната половина на могилата се обработва интензивно, което силно е променило релефа. През средата, в посока север-юг минава селскостопански черен път, който вече не се използва. Източната половина е гъсто обрасла с дървета и храсти, като същевременно част от нея е отнесена от разливи на Янтра или при инженерни работи по корекциите на реката (Обр. 1).

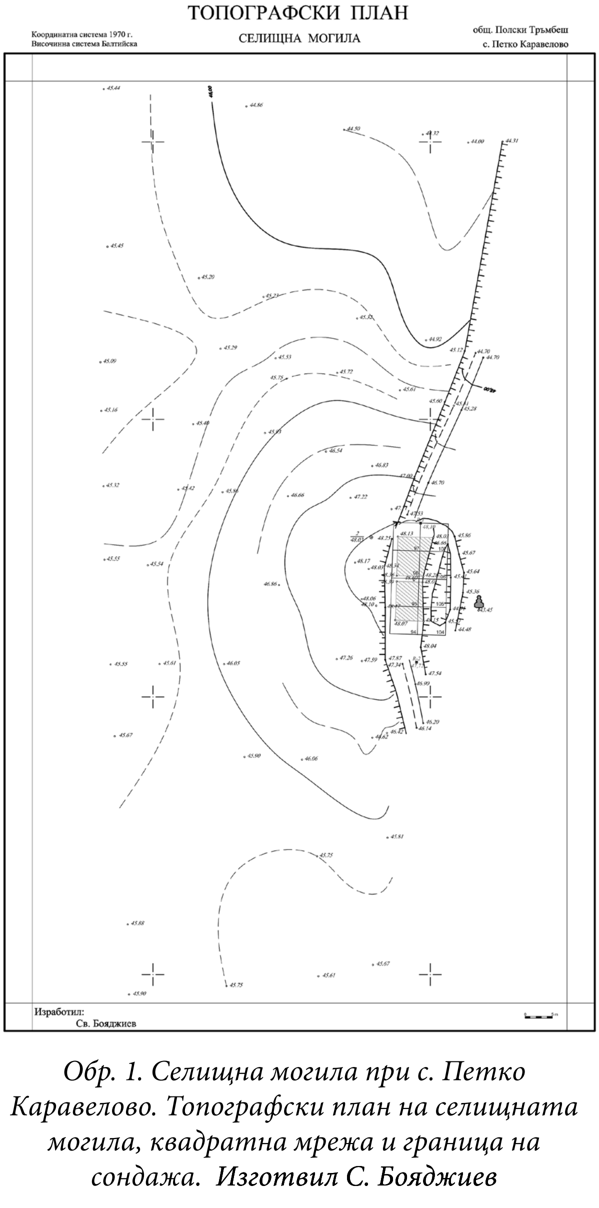

Обр. 1. Селищна могила при с. Петко Каравелово. Топографски план на селищната могила, квадратна мрежа и граница на сондажа. Изготвил С. Бояджиев

През 2003 и 2004 г. на могилата бяха проведени спасителни разкопки, предизвикани от иманярски интервенции. Беше почистен профил в източната част на могилата, която освен от иманярски изкопи е засегната и от изкопни работи при корекциите и дигите на река Янтра. През двете кампании беше установено, че в най-долния пласт на могилата иманярските нарушения са засегнали деструкции на опожарено жилище, които на места достигат до дебелина от 1,40-1,70 м. Беше проучена само източната част на жилището поради наклона на могилата и нарушението от източната страна на могилата (Чохаджиев и др. 2004; Чохаджиев и др. 2005).

Целта на новите археологическите проучвания е, чрез сондаж от най-високата точка на могилата да се стигне до опожареното жилище и то да бъде проучено изцяло, като същевременно да изясним и цялостната стратиграфия на обекта.

Разкопките бяха проведени в периода 07.09.-03.10.2009 г. Финансирането на проучванията бе осигурено от РИМ – Велико Търново и частично подпомогнато от Община Полски Тръмбеш, чрез бюджета на ИМ – Полски Тръмбеш.

Екипът се състоеше от: Александър Чохаджиев (ръководител), н.с. Мирослав Кластнаков, Галина Самичкова, Тодор Дяков, Антон Атанасов, Иван Суванджиев, Румяна Йорданова и Борис Борисов. Къща за база ни беше любезно предоставена от г-н Рашо Рачев, за което му благодарим.

Първоначално основната задача беше почистването на растителността от източната половина на работната площ. От запад дълго време е минавал селскостопански път и при чието прокарване с булдозер е бил отнет част от културния пласт, като същевременно е довело и до насипването на две ребра от двете му страни.

В най-източната част на работната площ попаднахме на голямо вкопаване, което в последствие се оказа част от голямо нарушение на могилата вероятно следствие от изземване на пръст при построяване на дигите на р. Янтра. Същото нарушение, но по на изток и в дълбочина констатирахме и при предишните разкопки.

Почти под повърхността, покрай западния профил на сондажите се очерта петно от опалени мазилки. За съжаление, обработката на повърхността на могилата не е позволила запазването на каквито и да е структури и слоят с мазилки е много разрушен. Материалите от този хоризонт са силно фрагментирани и безлични, но принадлежат към трета фаза на КГК VI.

В ЮЗ част на кв. 106 беше разкрита структура (Обект 4) – опожарени мазилки и жълта пръст с плътност по-висока от околната. Очертаха се 6 дупки от колове. Вероятно става дума за стеничка на жилище от същото или по-долно строително ниво. За съжаление източната страна на структурата е нарушена от голямото вкопаване.

Към същия пласт могат да бъдат отнесени и още няколко структури - едно струпване на керамика и две глинени топки (т. нар. Обект 9), вероятно остатък от опожарените деструкции от Обект 3.

Сериозни останки от архитектура в горните пластове липсват. Нивата са маркирани само от няколко структури като Обекти 7 и 8 – струпване на керамика, камъни и малки участъци от белезникава замазка.

Друга интересна теренна ситуация е една колективна находка от 3 каменни тесли и 6 кремъчни сечива – открити в два поредни дни с много близки координати с разлика в дълбочините 3-5 см. Вероятно става дума за „комплект инструменти”, съхранявани заедно – в торбичка или кошница (някои от артефактите са буквално един върху друг).

В кв. 95 и отчасти в кв. 94 под Обекти 7 и 8 се очерта плитка вкопана структура с неправилна продълговата форма с размери И-З – 1,10 м, С-Ю – 3,16 м. Запълнителят на ямата е сиво-кафяв. Вероятно хващаме само дъното й или тя представлява вкопаване под пода на жилище, от което не се е запазило нищо друго. В и около ямата установихме 27 дупки от колове, 7 от които вътре и 20 по периферията. Периферните дупки почти спазват контура на ямата. В нея бяха открити множество кремъчни сечива. Възможно е Колективна находка №1 да е от по-горно ниво свързано с тази структура. А обекти 7 и 8 също да са част от жилище от неопожарен, разрушен хоризонт.

В южния сондаж разкрихме и две линии от дупки от колове с посока приблизително С-Ю. Вероятно те маркират западни стени на неопожарени, напълно унищожени жилища от условно наречени II и III строителни хоризонти. Линията на жилищата се затваря от юг и от север от други редички от дупки, оформяйки приблизително прави ъгли.

Следващото ниво е представено от едно неопожарено жилище и прилежащите му структури. Архитектурни останки от него липсват. Нивото на деструкциите му може да се опише като изключително твърда, сбита сиво-жълта пръст. Границите му можеха да се установят единствено по плътността на пръстта. Едва след достигането до подовото ниво успяхме да установим точните му граници. В северния профил личат тънки къси продълговати правоъгълни прослойки от деструкциите на жилището. В това жилище почти отсъстват находки и керамика., с изключение на два големи съда-хранилища. По-добре запазеният от двата е с устие обърнато на запад и вероятният му диаметър е около 60 см. Между горните и долните фрагменти има 20-30 см плътна твърда жълтеникава пръст със примеси от ситни опалени мазилки. След като е паднал съдът се е напълнил и чак след това се е начупил.

При вдигането на долните фрагменти, от външната страна на съда се показаха остатъци от плет. Част от този плет се е отпечатал много добре върху съда (Обр. 2). Възможно е съдът да е бил поставен в кошница или пък обвит с нещо като макраме. Дебелината на пръчките е 5-6 мм.

Северно и североизточно от Съд №1, в кв. 96 беше разкрита концентрация на фрагменти от подобен голям съд-хранилище (Съд №2) с подобна украса – графит и бяла инкрустация. Поради лошото състояние за вдигането на фрагментите от Съд №2 от РИМ-В. Търново пристигна реставраторски екип, ръководен от д-р Иван Чокоев. И при този съд, под фрагментите бяха констатирани фини остатъци от плет. Вторият съд има няколко дупки – вероятно е бил реставриран в древността. Прави впечатление, че и при двата съда липсваха дъна.

Южно от масива с т.нар. деструкции на това жилище бяха разкрити една греда с посока прибли-

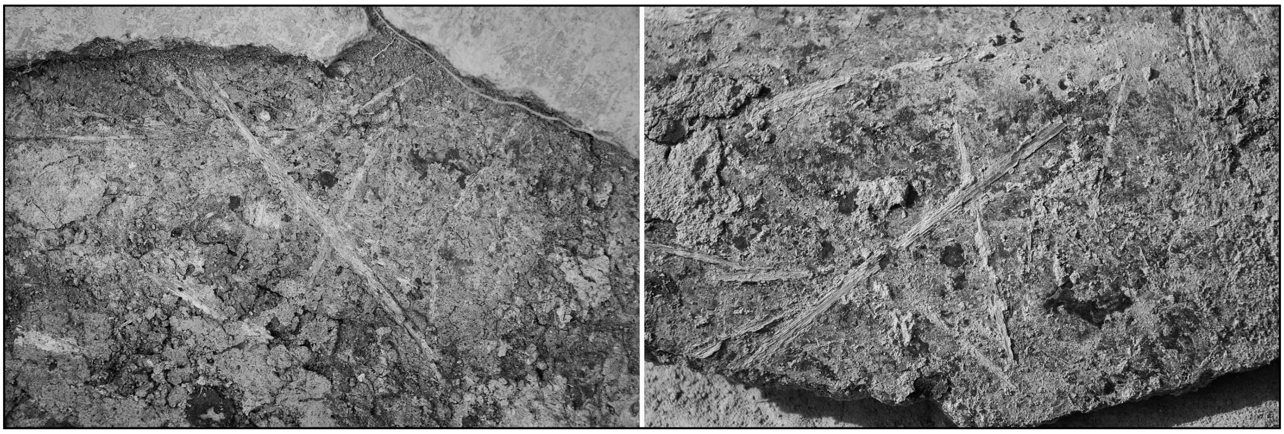

Обр. 2. Селищна могила при с. Петко Каравелово. Останки от плет под съд №1 и отпечатък от същия върху фрагмент от съда

зително И-З и 6 дъски или по-плоски греди с посока приблизително С-Ю. Най-източната от шестте е и най-широка - ~ 30 см. Следващата - ~ 8 см; следващата - ~ 15 см, а следващите 3 са много силно „размити” и е трудно да се измери ширината им. Определено тази дървена конструкция е във връзка със жилището – някои от гредите залягат върху пода (Обр. 3).

В този участък се забелязва концентрация на фина керамика, каквато в жилището отсъства напълно и струпване от миди. На това място бяха разкрити и множество камъни. Сред тях се открои една находка от 9, на пръв поглед обикновени, речни камъка. При по-внимателно вглеждане се оказа,че по един или друг начин са използвани като сечива.

След като бяха махнати съдовете, мидите, камъните и керамиката успяхме да разкрием и дупките от колове на жилището. Установихме, че гредите застъпват пода в южната му част. Вероятно дървената конструкция представлява външно стълбище или някакъв вид веранда пред жилището (Обр. 3).

В северната част на жилището попаднахме на глинобитна структура- квадратно съоръжение с неясна функция (Обект 14). Запазена е само западната му част, като дължината на стеничката с посока север-юг е 1 м. То е вградено във пода на жилището. В него имаше множество керамични фрагменти.

Общо откритите находки през 2009 г. са 570, от които 385 кремъчни артефакта.

Сред костените изделия, освен многобройните сечива, се открояват една риболовна кука и три копчета. Интересно, също така е и едно рогово сечиво, при което спонгиозната част от рога е изрязана и уплътнена с рогов конус.

През този сезон, на различни места и дълбочини открихме общо 7 фрагмента от изделия от спондилус.

Сред находките от глина, впечатление правят няколкото крака от женски антропоморфни фигурки – и четирите са леви. Открити бяха и няколко дръжки от керамични лъжици; пробити керамични дискове; мъниста, едно столче и др.

Подробни наблюдения за стратиграфията и културната хронология могат да бъдат направени едва след пълната обработка на материалите (която предстои), но на този етап може да се обоб-

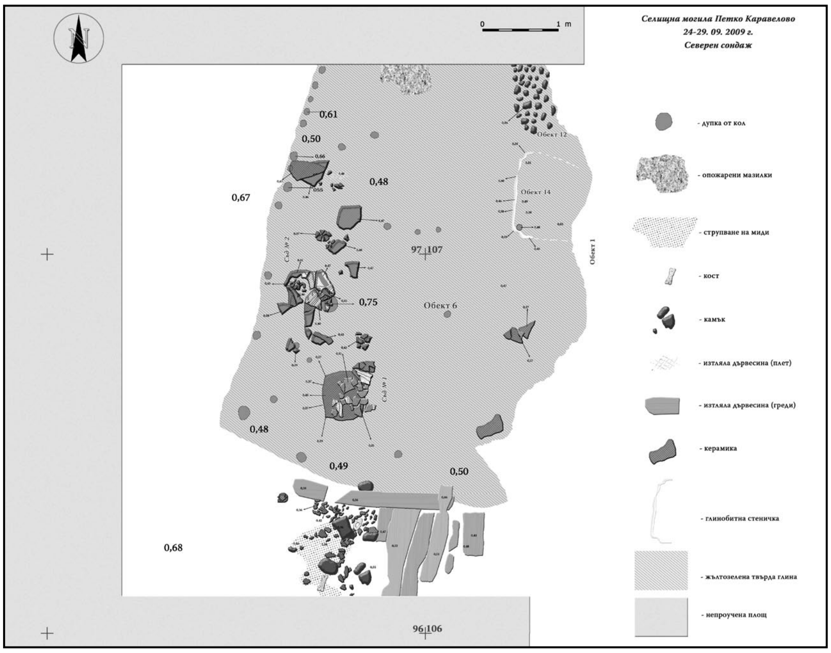
N
0
1 m
Селищна могила Петко Каравелово
24-29. 09. 2009 г.
Северен сондаж
0,61
0,50
0,48
0,67
Обект 12
Обект 14
Съд №2
97-107
Обект 1
0,75
Обект 6
Съд №1
0,48
0,49
0,50
0,68
96-106
- дупка от кол
- опожарени мазилки
- струпване на миди
- кост
- камък
- изтляла дървесина (плет)
- изтляла дървесина (греди)
- керамика
- глинобитна стеничка
- жълтозелена твърда глина
- непроучена площ

Обр. 3. Селищна могила при с. Петко Каравелово. План на Жилище 2 и прилежащите му структури щи следната картина: отгоре на могилата е съществувал най-малко един къснохалколитен опожарен хоризонт от т.нар. III фаза на Кожджадермен-Гумелница-Караново VI (КГКVI), почти унищожен от земеделски и земекопни работи. Следват поне два негорели или частично опожарени къснохалколитни хоризонта пак от III фаза на КГКVI. Следващото ниво се определя от останките на негорялото Жилище 2 (Обект 6) и свързаните с него греди и глинобитно съоръжение (Обект 14). Вероятно жилището принадлежи на II фаза от КГКVI.

Литература

Миков 1933: В. Миков. Праисторически селища и находки в България. София, 1933.

Чохаджиев и др. 2004: С. Чохаджиев, А. Чохаджиев, П. Лещаков. Спасителни археологически проучвания на селищната могила в м. Средник край с. Петко Каравелово. – В: Археологически открития и разкопки през 2003 г. София, 2004, 33-35.

Чохаджиев и др. 2005: С. Чохаджиев, А. Чохаджиев, П. Лещаков. Спасителни археологически проучвания на селищната могила в м. Средник край с. Петко Каравелово. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г. София, 2005, 53-54.

№22. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СЕЛИЩНАТА МОГИЛА ПРИ С. ХОТНИЦА, ОБЛАСТ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Стефан Чохаджиев, Александър Чохаджиев

Разкопките на селищната могила при село Хотница продължиха и през 2009 г. Те са осъществени на базата на съвместен проект между ВТУ ”Св.Св. Кирил и Методий” и РИМ – Велико Търново. Както всяка година на могилата беше проведена лятната археологическа практика на студентите първокурсници от специалност ”Археология” при ВТУ, заедно с магистри от същия университет. Участие в проучването взе и Венета Генадиева от РИМ-Кюстендил. Разкопките продължиха от 3 до 21 август 2008 – 17 работни дни.

Целите на проучванията през този археологически сезон са: допроучване на жилища №4 и №13 от III хоризонт; проучване и изчерпване на IV строителен хоризонт в квадрати 85 и 75; проучване в южната периферия на могилата с цел разкриване на отбранително съоръжение.

Започнахме с очертаване сондаж с ширина 3 м в западната част на кв. 101. Котата на повърхността бе 1,44 м. Повърхностният хумусен пласт съдържаше дребни керамични фрагменти от късния халколит, късната античност, късното средновековие и съвременни битови отпадъци. Предвид очакваната дълбочина, до която трябваше да достигнем, на дълбочина 0,30-0,40 м продължихме само в източната част на квадрата, като ограничихме площта на сондажа до дължина - 5 м (С-Ю); ширина – 1,30 м (И-З).

На дълбочина 2,35-2,45 (1,05 от повърхността), в северната част, открихме голямо количество рога от елен, кости и кремъчни сечива в пространството, непосредствено (северно) от „оградата” – възможно е, там да са отделяни от черепа (Обр. 1, 1-2). Може да се допусне, че това е обособено място за първоначална обработка (транжиране) на ловуваните животни. На тази дълбочина (2,35-2,45), на която се появяват дупките от колове, в северна посока е съществувало селището от IV строителен хоризонт. На дълбочина 3-3,10 м достигнахме до трамбована жълто-зеленикава глина, в която се открояват (2-3) редици от дупки от колове. За добиване на по-ясна представа за изграждането на отбранителното съоръжение, се наложи разширяването на сондажа на юг с още 1 м. Ясно личи наклонът на вала – на юг, а върху най-високата част са дупките. Забелязва се светложълтеникава (почти бяла) обмазка (с деб. 1-2 см) върху северната част на вала и между дупките. Трите реда от дупки са в приблизителна посока – изток-запад, като разстоянието между тях е 20-25 см (Обр. 1, 2-3). Дупките от колове се „появяват” на приблизително същата дълбочина, както при сондажите ни от 2003 и 2004 г. През тези два сезона проучихме част от укрепителното съоръжение – глинобитен вал с дървена палисада

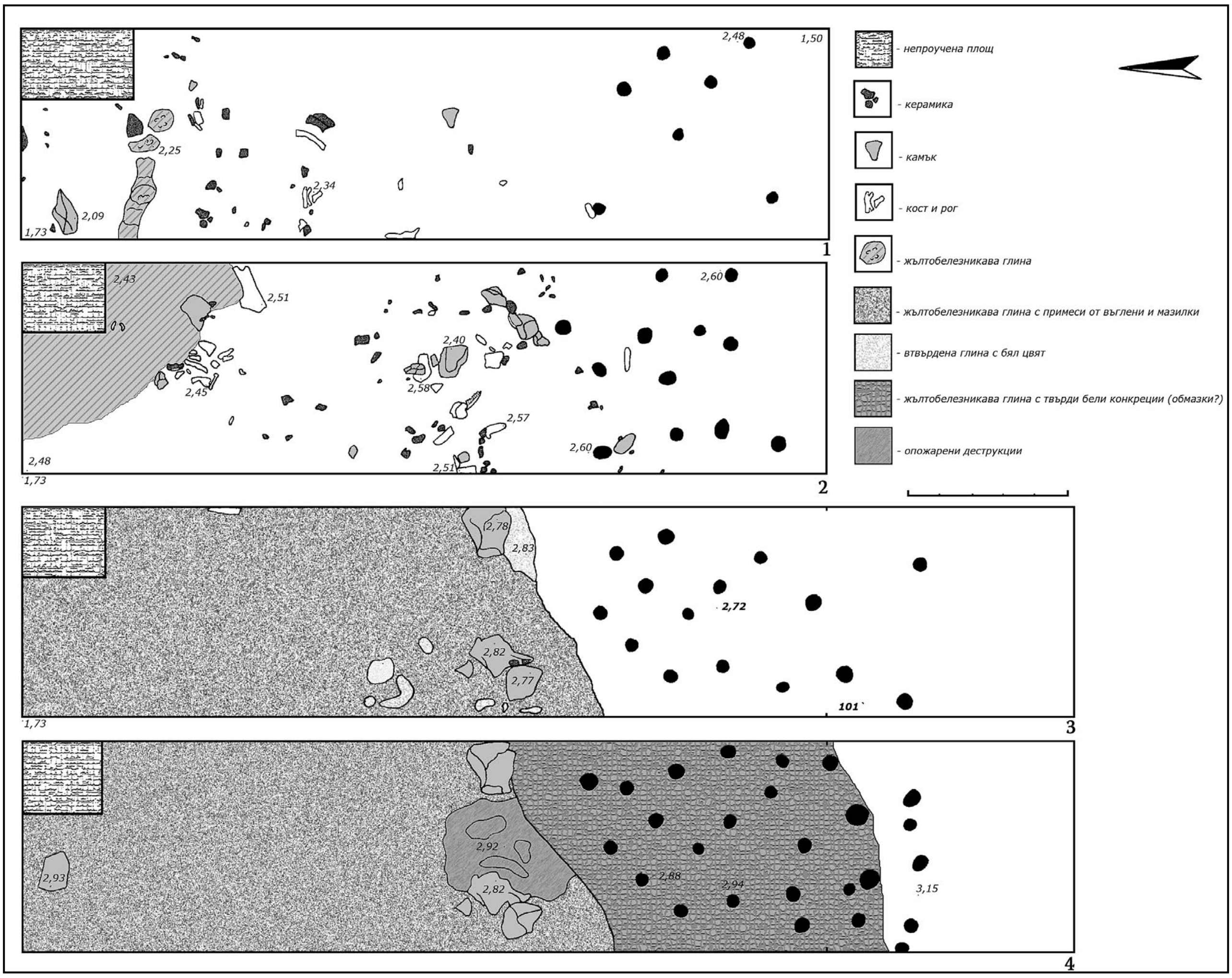
- непроучена площ
- керамика
- камък
- кост и рог
- жълтобелезникава глина
- жълтобелезникава глина с примеси от въглени и мазилки
- втвърдена глина с бял цвят
- жълтобелезникава глина с твърди бели конкреции (обмазки?)
- опожарени деструкции
1
2
3
4
2,48
1,50
2,25
2,34
2,09
1,73
2,43
2,51
2,60
2,40
2,58
2,45
2,57
2,60
2,51
2,48
1,73
2,78
2,83
2,72
2,82
2,77
101`
1,73
2,92
2,93
2,82
2,88
2,94
3,15

Обр. 1. Селищна могила Хотница. Кв.101 и 101' – теренни ситуации на различни дълбочини

в комбинация с каменна стена (Чохаджиев и др. 2004; Чохаджиев и др. 2005b).

Преди да започнем проучването на останките от IV строителен хоризонт – проучихме останките от пода на жилище 13, до които достигнахме в края на предишния сезон. Дебелината на пода найчесто е 13 см, но в определени участъци достига до 18 см. Върху дървени греди (дъски) е полагана глина. Личат около 16 слоя – 8 са светлите, ясно отличими замазки. Под замазките отчетливо се забелязва прослойка от овъглена дървесина, а на места се различават и отделни греди (дъски). Най-южната е с ширина 14 см, а северно от нея – две по-малки – съответно по 4 и 5 см в ширина. Цялата запазена част от пода лежи върху много тънък слой от диагонално преплетен плет. Слоят е с дебелина под 5 мм и изчезва почти веднага след разкриването. Вероятно е остатък от рогозка, с която е била застлана кухината под пода, която е изтляла при пожара на жилището и е била затисната от подовите замазки след изгарянето на гредите. Този дебел под е бил положен над вкопаване в рамките на жилището (един вид мазе). Такива вкопавания сме констатирали и при други жилища от III хоризонт.

В квадрати 83-84 проучихме още един участък с останки от четвърти хоризонт – под пода на жилище 13. Достигнахме до ниво от изтляла дървесина в трамбована жълто-зелена глина (дебелина 5-10 см). Това е горната част на IV хоризонт. В този пласт разкрихме няколко концентрации на дървесина, струпване от мидени черупки, кости, кремъчни артефакти, керамични фрагменти и др. Очертават се 3 нива, всяко с дебелина около 5 см.

В кв. 84/1 попаднахме на структура, обозначена като Обект №72 - изтляла дървесина от плет; кремъци, дребни керамични фрагменти - дървено-плетена конструкция, напомняща за кошница или ”щайга”. Приблизителни размери на запазената част – И-З – 0,65 м и С-Ю ~ 0,40 м. Източната част е разрушена. От западната страна е запазена малка дъсчица с ориентация С-Ю (запазена дължина 13 см) и ширина до 2,8 см. Източно от дъсчицата е разположен плет с триъгълна плетка във форма на правоъгълни равнобедрени триъгълници. На около 15 см източно от тази дъсчица беше разкрита друга – с ориентация СЗ-ЮИ и размери 8 х 1,6 см. В нея има пробита дупка, вероятно за дюбел с диаметър 1,2 см. Находките от обект 72 са 6 кремъчни артефакта и една непробита керамична шайба.

Другият акцент на работата ни през този сезон бе допроучване на жилища №№4 (южната част) и 13 (северната част). За целта започнахме проучване на кв. 75. Веднага след премахване на повърхностния тревен чим попаднахме на траншея с посока изток-запад. Дълбочината е 0,20 м от повърхността и 0,55 м от ЦР. Трябва да припомним, че Н. Ангелов е проучил I хоризонт и е достигнал на дълбочина около 0,80-1 м. Траншеята е част от жилище от II хоризонт. В северната част на квадрат 75 открихме редица от 3 дупки с диаметър около 20 см. Редицата е с посока изток-запад, а разстоянието между дупките е 20-40 см. Вероятно това е северната стена на жилището. В този участък попаднахме на разрушена основа на пещ - запазена е източната част, а в западната – замазката липсва. Забелязва се и общ наклон с посока СЗ-ЮИ. Това ново жилище е от II хоризонт и го номерирахме като 16.

Проучвайки петно от сиво-жълтеникава трамбована глина, вероятно от пода на жилището, попаднахме на „тръба” от опалена глина. Тръбата е с посока изток-запад и се намира западно от пещта. Запазена е на 1,10 м до пещта. Външният й диаметър е около 10 см, а вътрешния – около 6 см (Обр. 2). Глината е опечена и има червеникав цвят, т.е. – трудно е да се определи като биотурбация. Паралелно с нея, проучихме и още една „тръба” – с посока север-юг, разположена северно от пещта. Проследихме я на разстояние 1,80 в северна посока, откъдето „завива” под прав ъгъл в западна посока – 40 см. И тази тръба е с приблизително същия диаметър – около 10 см, но за нея сме склонни да приемем, че е от животно.

Пещта е с размери 0,93 х 0,90 м. Запазени са 3 замазки. Степента на запазеност не позволява да сме сигурни дали съоръжението е със сложна конструкция – с 2-3 камери, или това са преправки. Считаме обаче, че това са камери, тъй като в пространството между замазките се намират опожарени мазилки. Най-горната замазка е с дебелина 1-2 см; под нея – керемиденочервен рохкав пласт с дебелина 4-5 см; под нея – пласт от плътна изпечена глина (деструкция от купола?) с дебелина 4-10 см и втора замазка - дебелина 1 см; под нея – отново пласт от трамбована глина с керемиденочервен цвят и деб. – 4-6 см; под нея – 4-17 см трамбована глина. Зачервяването е отдолу нагоре; тук (между II и III замазка) се разкрива тръбата; следва третата замазка – с дебелина 3 см, а под нея – 4-6 см рохкава глина; най-отдолу – 2 см трамбована глина (подът на жилището?). В най-ранния период от функционирането на пещта, в камерата е била вградена глинена тръба със запазена дължина – 1,10 м. Подобна тръба към пещ сме проучвали и в Орловец, и в Хотница (Чохаджиев и др. 2005а; Чохаджиев, Чохаджиев, 2008). Какви са възможните обяснения на това съоръжение: първо трябва да се приеме, че не е биотурбация. След това възможностите са: димоотвод (но сечението е малко); тръба за приток на въздух, вградена в пода на жилището, като го е и отоплявала?

През 2009 г. находките по полева инвентарна книга са 522, като от тях 385 са кремъчни артефакти. Колекцията е обработена от Н. Сираков и Станимира Танева.

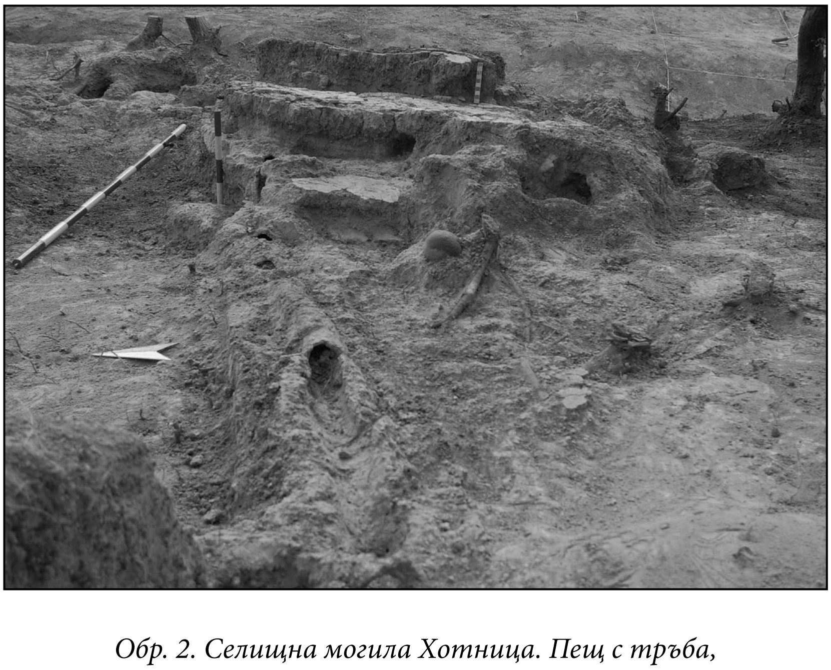

Обр. 2. Селищна могила Хотница. Пещ с тръба, кв. 75, поглед от запад

Преобладаващи в ансамбъла са местните суровини, но има и висококачествен кремък произхождащ най-вероятно от района на Радинград-Равно-Топчии. В общата структура се отбелязва липсата на ядра, както и на отпадъци от производствения процес. Много добре са представени пластините (24,0 %). Те са почти изцяло фрагментирани, с успоредни надлъжни ръбове, прав профил и преобладаващо трапецовидно сечение. Пластините

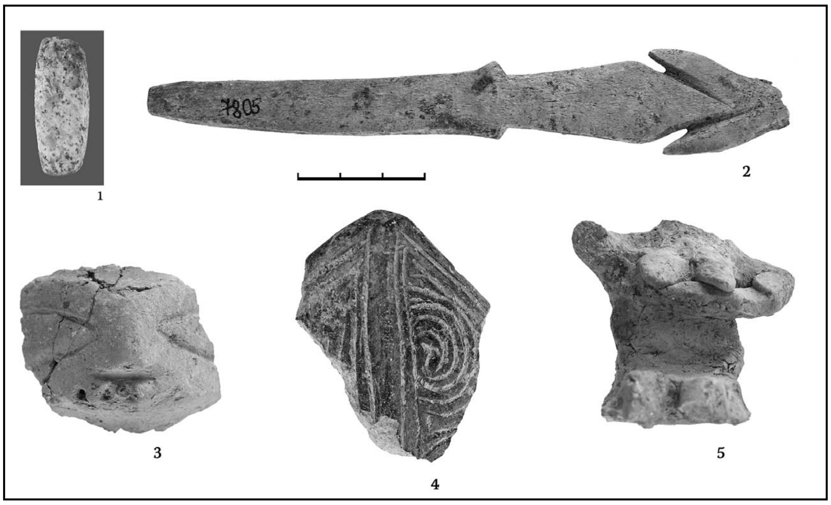

Обр. 3. Селищна могила Хотница. Находки: 1– каменно клинче, 2 – костен харпун, 3 –глава от антропоморфен съд, 4 – фрагмент от култова масичка, 5 – керамична антропоморфна фигурка

показват еднопосочен дебитаж на призматични и конусовидни ядра с техника на посредник с органична чукалка, но и на натиск, с гръден лост. В структурата на ансамбъла най-многобройни са ретушираните форми (36,8 %), които, общо взето, са без голямо типологическо разнообразие. Преобладават ретушираните пластини. Резците обаче са не само по-многобройни от стъргалките, но и с повече и по-интересни типологически разновидности.

Преобладаването, добре развитата технология и типология на резците нямат много аналогии в нашия халколит. Досега, най-изявената в това отношение, бе колекцията в Радинград. След последните сезони, колекцията от Хотница вече стана по-значителната. Това е един от белезите на високо организирана продукция, която отразява специфична технологична традиция, изглежда характерна само за част от халколитните общности - в района на Централна Северна и отчасти Североизточна България. Диагностични за късните фази на халколита са и трите кремъчни брадви.

Сред каменните оръдия се откроява едно клинче от мек камък, изключително лек, вероятно в следствие на опожаряване (Обр. 3 *1*).

От предметите от кост – най-многобройни са сечивата, като сред тях се откроява един голям харпун (такъв се открива за пръв път през новите проучвания) (Обр. 3 *2*).

Сред керамичните предметите, по-интересна е една лицева част от глава на антропоморфен съд (Обр. 3 *3*). Чужд на контекста на могилата е фрагмент от къснонеолитна култова масичка (Обр. 3 *4*), макар че намирането му не бива да ни изненадва - местността Орловка е в непосредствена близост, а и според Н. Ангелов – най-ранното селище в могилата е от късния неолит.

Може би, най-впечатляващата находка за сезона е една женска антропоморфна фигурка от IV хоризонт. Представлява фигура на възрастна жена, седяща на стол (трон), който за съжаление, заедно с краката е отчупен, също както дясната ръка и главата. Дясната ръка е отдалечена от тялото – или е била напред или нагоре. Лявата ръка е подложена под гърдите като ги повдига и двете. Макар и доста грубо изработена – почти не загладена (даже с отпечатъци от пръсти), някои детайли са предадени с удивителна прецизност и натурализъм – гърдите, отпуснатата плът на бицепса и поясната област. Интересна е позата на ръката, поддържаща и двете гърди, която не е привична за кърмене. Фигурката представлява непознат за района тип от къснохалколитната пластика.

Литература

Чохаджиев и др. 2004: С. Чохаджиев, Н. Еленски, А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила край с. Хотница. – В: Археологически открития и разкопки през 2003 г. София, 2004, 30-33.

Чохаджиев и др. 2005a: С. Чохаджиев, П. Лещаков, А. Чохаджиев. Археологически проучвания в местността Еренджика край Орловец, Великотърновско. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г. София, 2005, 52-53.

Чохаджиев и др. 2005b: С. Чохаджиев, А. Чохаджиев, П. Лещаков. Археологически проучвания на селищната могила край с. Хотница. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г. София, 2005,54-56.

Чохаджиев, Чохаджиев, 2008: С. Чохаджиев, А. Чохаджиев. Археологически проучвания на селищната могила ”Хотница” – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 74-77.

№23. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ В М. ЕЗЕРОТО ПРИ С. САДОВЕЦ, ОБЩИНА ДОЛНИ ДЪБНИК

Венцислав Гергов

Разкопките на праисторическото селище в м. „Езерото" при с. Садовец се проведоха на площ от 50 кв. м. Бяха проучени два строителни хоризонта от късния халколит.

Културният пласт има дебелина 4 метра. Разкрити са общо 9 строителни хоризонта. Те датират от ранния халколит, късния халколит, началото на ранно – бронзовата епоха и ранния бронз (Обр. 1).

Поради малкото средства през 2009 г. разкопките се проведоха на малка площ. Усилията се съсредоточиха в два квадрата, разположени непосредствено до контролен сондаж А – квадрати Е1 и Г1. Това позволи, наред с проучването в дълбочина, да контролираме стратиграфията, която е достатъчно ясна в северния профил на сондажа (Обр. 2).

В VII хоризонт през 2009 г. се разкри част от жилище с горели деструкции. Находките го отнасят към финала на късния халколит на култура Криводол – Сълкуца – Бубани – Телиш III. Керамичните съдове са с различна форма и предназначение. Преобладават характерните за етнокултурния комплекс съдове с две вертикални, симетрично разположени дръжки, купи и чаши, украсени с червена, жълта боя и графитни орнаменти. Жилището е било опожарено, подобно на другите, проучени от VII хоризонт. Открихме плосък костен идол (Обр. 3), кремъчни артефакти, изработени от местен сиво-чер кремък и оръдия на труда, изработени от кост и рог. Над него е разположено жилище от началото на раннобронзовата епоха Телиш IV – Сълкуца IV.

VI строителен хоризонт е разположен под деструкциите на VII хоризонт. Подът на жилището, което проучихме от този хоризонт, е направен от жълта трамбована глина. Жилищният хоризонт не е горял. Както при досегашните проучвания на VI хоризонт, и тазгодишните наблюдения върху него свидетелстват, че селището е било напуснато, без да е опожарено. Находките са малко и силно фрагментирани, което се обяснява с предположението, че напускането на жилищата е станало организирано и е взет целият инвентар.

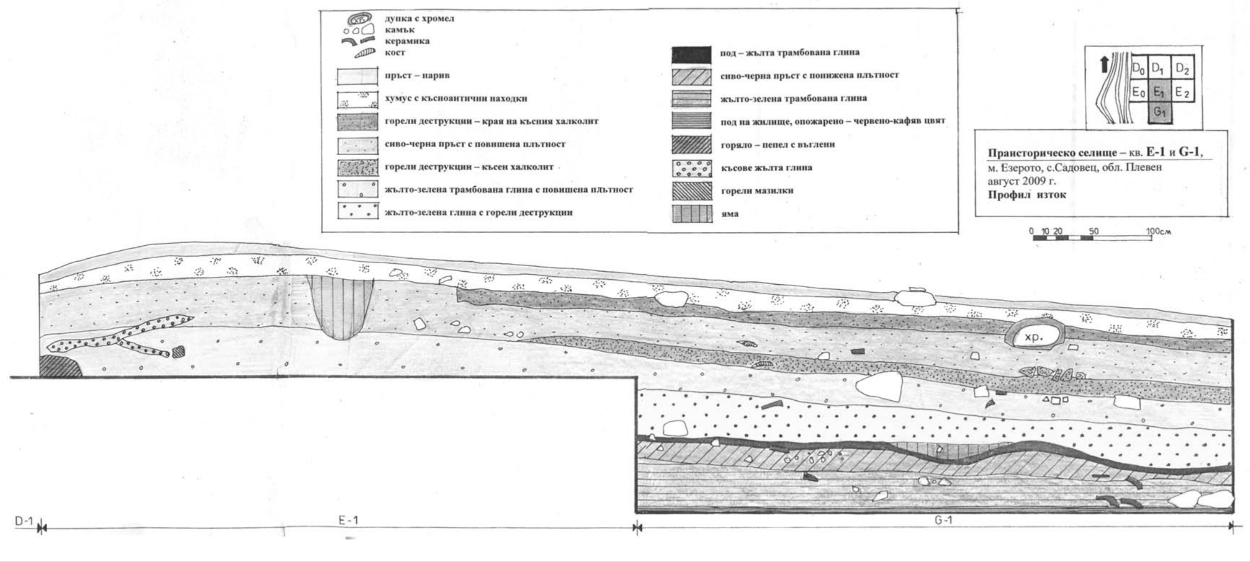
дупка с хромел
камък
керамика
кост
пръст – нарив
хумус с късноантични находки
горели деструкции – края на късния халколит
сиво-черна пръст с повишена плътност
горели деструкции – късен халколит
жълто-зелена трамбована глина с повишена плътност
жълто-зелена глина с горели деструкции
под – жълта трамбована глина
сиво-черна пръст с понижена плътност
жълто-зелена трамбована глина
под на жилище, опожарено – червено-кафяв цвят
горяло – пепел с въглени
късове жълта глина
горели мазилки
яма
D0 D1 D2
E0 E1 E2
G1
Праисторическо селище – кв. E-1 и G-1,
м. Езерото, с.Садовец, обл. Плевен
август 2009 г.
Профил изток
0 10 20 50 100см
хр.
D-1
E-1
G-1

Обр. 1. Праисторическо селище в м. Езерото при с. Садовец, община Долни Дъбник. Квадрат G1. Профил Изток

Обр. 2. Праисторическо селище в м. Езерото при с. Садовец, община Долни Дъбник. Квадрат G1. Профил Изток

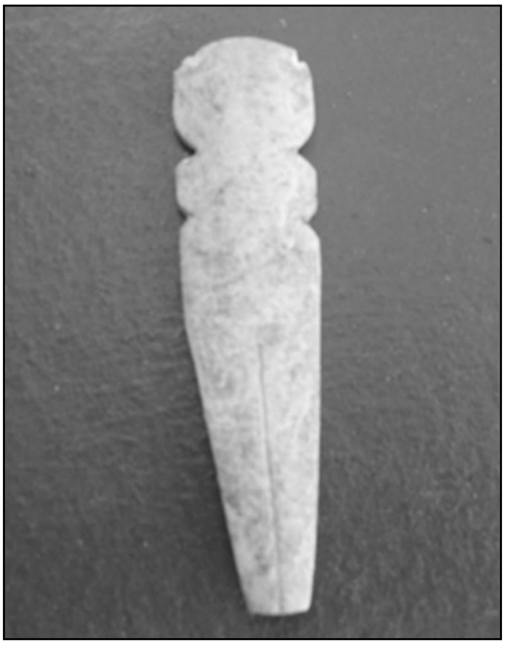

Обр. 3. Праисторическо селище в м. Езерото при с. Садовец, община Долни Дъбник. Плосък костен идол

Получените резултати от спасителните археологически разкопки през 2009 г. спомагат за изясняване на проблема за развитието на късния халколит в етнокултурния комплекс Криводол – Сълкуца – Бубани, особено за територията на Централна Северна България.

№24. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПРАИСТОРИЧЕСКО СЕЛИЩЕ В М. ЕЗЕРОТО КРАЙ С. БОРОВАН, ОБЛАСТ ВРАЦА

Георги Ганецовски

Местността Езерото е разположена на 3 км северно от село Борован върху високия десен бряг на Братковската бара. Местността е с равнинен характер и има около 186 м н. в. Площта на селището е около 12 дка. Обектът е ограден от север и юг с деретата на два извора и има денивелация в посока изток-запад (Обр. 1).

Реализацията на проучванията стана възможна благодарение финансовата подкрепа на община Борован. Разкопките са продължение на проучванията от 2008 г. и са проведени през периода 16.09-13.11.2009 г. Експедицията е реализирана от Георги Ганецовски - РИМ-Враца с екип и седем работника от Борован. Проучванията са съгласувани с резултатите от разкопките през 2008 г. (Ганецовски 2009) и с извършените геомагнитни заснемания от екип на НБУ. Разкопани са два квадрата в участъците на сондажи 1 и 2 и един сондаж в източната част на селището с обща проучена площ 95 кв. м. Те са разпределени в три сектора, обхващащи югоизточната и централна части на обекта.

Целите на разкопките са: да продължи системното проучване на структурите открити през 2008 г. за добиване на изчерпателна информация относно планировката и структурата на жилищните постройки; да се потърсят допълнителни данни за датировката и хронологията на обекта; да започне проучване на укрепителното съоръжение на селището и да се изясни датировката му.

Сектор юг. Обхваща участъка на сондаж 1. В този сектор са установени един културен пласт

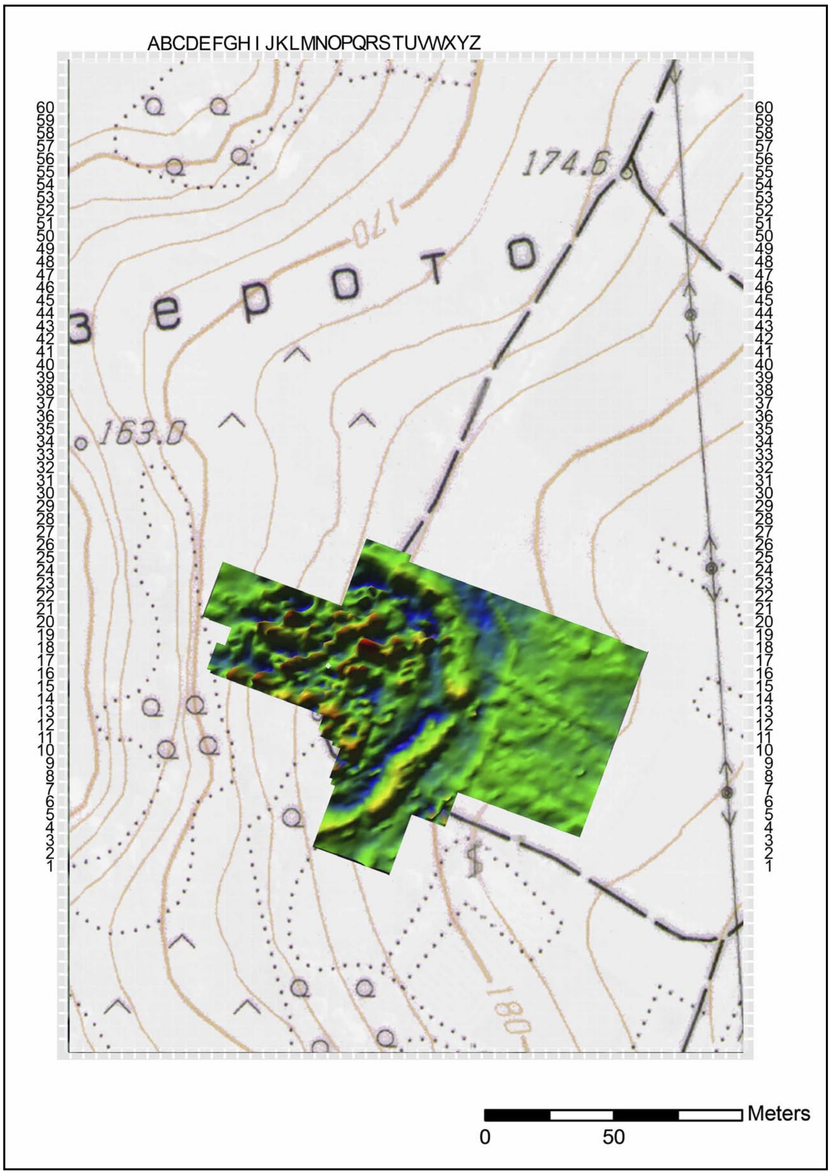

Обр. 1. Праисторическо селище в м. Езерото край с. Борован. Геомагнитна снимка на селището с очертано защитно съоръжение и вход

от ранната каменно-медна епоха (синхронен със структурата с откритата пещ в сектор център) и разположен непосредствено над него пласт от протобронзовия период. Следи от най-ранния културен пласт, от времето на първото заселване на селището, констатиран в сектор център за сега тук не са установени. Проучена е източната половина на раннохалколитно жилище лежащо непосредствено върху стерилен, песъклив льос. Намерени са остатъци от подова замазка с голямо количество домашен инвентар върху тях, както и останките от източната глинобитна стена на жилището с неговия вход (Обр. 2).

Тези данни ни дават основание да предполагаме, че сградата е едноделна и има правоъгълен план с ориентация ЮИ-СЗ. Входът е разположен от източната страна. Площта и възлиза на 60-70 кв.м. Намерени са множество следи от пожар довел до разрушаването на постройката. В деструкциите са открити разнообразни находки като натрошени на място или цели керамични съдове, кремъчни пластини от сърп, керамична култова масичка с врязан орнамент, модел на керамично столче, части от антропоморфни фигурки, фрагменти от костени шила и ашици. Керамиката от този културен пласт носи характеристиките на раннохалколитната култура Градешница (Николов 1974, Тодорова 1986).

Сектор център. Разположен е в участъка на сондаж 2, който е разширен по границите на квадрата. Потвърдена е стратиграфията от 2008 г.: два пласта от ранната каменно-медна епоха (първата половина на V хил. пр. Хр), разположени последователно един над друг и един фрагментарно запазен пласт от протобронзовия период (първата половина на IV хил. пр. Хр). Пластовете от каменно-медната епоха се определят по две взаимно застъпващи се съоръжения, разположени едно над друго. Към долния и съответно най-ранен пласт се отнася култова яма съдържаща голямо количество пепел, натрошени на място глинени съдове и животински кости. Формата и е овална с размери 1,20 х 0,90 м. Ямата е вкопана на около 0,30 м в песъкливия льос. Вследствие на вторичното изпичане керамиката от нея е силно деформирана и напукана. В ямата са открити още кремъчни остриета и инструменти от вероятно жертвени дарове. Други съоръжения от този най-ранен период на заселване на селището за сега не са намерени.

Към следващия културен пласт принадлежат добре запазена пещ и части от подова замазка засипани с рушевини от нападалите върху тях стени и покрив. Те се отнасят към втория период от развитието на раннохалколитното селище. Пещта вероятно е била разположена в западната част на жилището. Около нея върху запазените части от пода са намерени няколко натрошени кухненски и

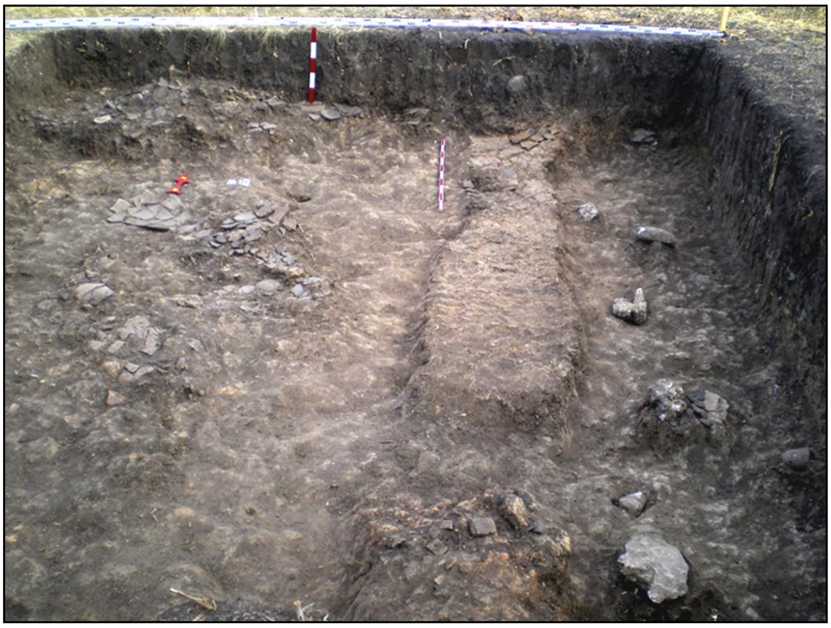

Обр. 2. Праисторическо селище в м. Езерото край с. Борован. Сектор юг, деструкции от раннохалколитна сграда (структура 1) в квадрат M_{10} – източна глинобитна стена и вход

трапезни керамични съда, както и множество находки като кремъчни стъргалки, керамични модели на столчета, тежести за тъкачен стан, костено шило и шпатула. Сградата носи видими следи от унищожителен пожар. На около 1,00 м североизточно от пещта се намери керамично гърне, паднало с устието надолу и изсипала се от него животинска храна (главно части от череп на тревопасно животно).

Пласт от протобронзовия период е констатиран и в двата сектора, като на места е разрушил раннохалколитните структури. Той има тъмнокафяв цвят и е разположен непосредствено под орницата. Ясно отличими структури или техни остатъци не са установени, но са разчистени участъци със струпвания на керамика, животински кости, опалени мазилки и находки. Намерени са множество фрагменти с лентести или шайбовидни дръжки, фрагменти от недобре изпечени съдове с тъмнокафява груба повърхност и глина съдържаща органични примеси. Тези данни дават основание да отнесем пласта от протобронзовия период към култура Галатин (Georgieva 1993). Открити са няколко кремъчни върхове за стре-

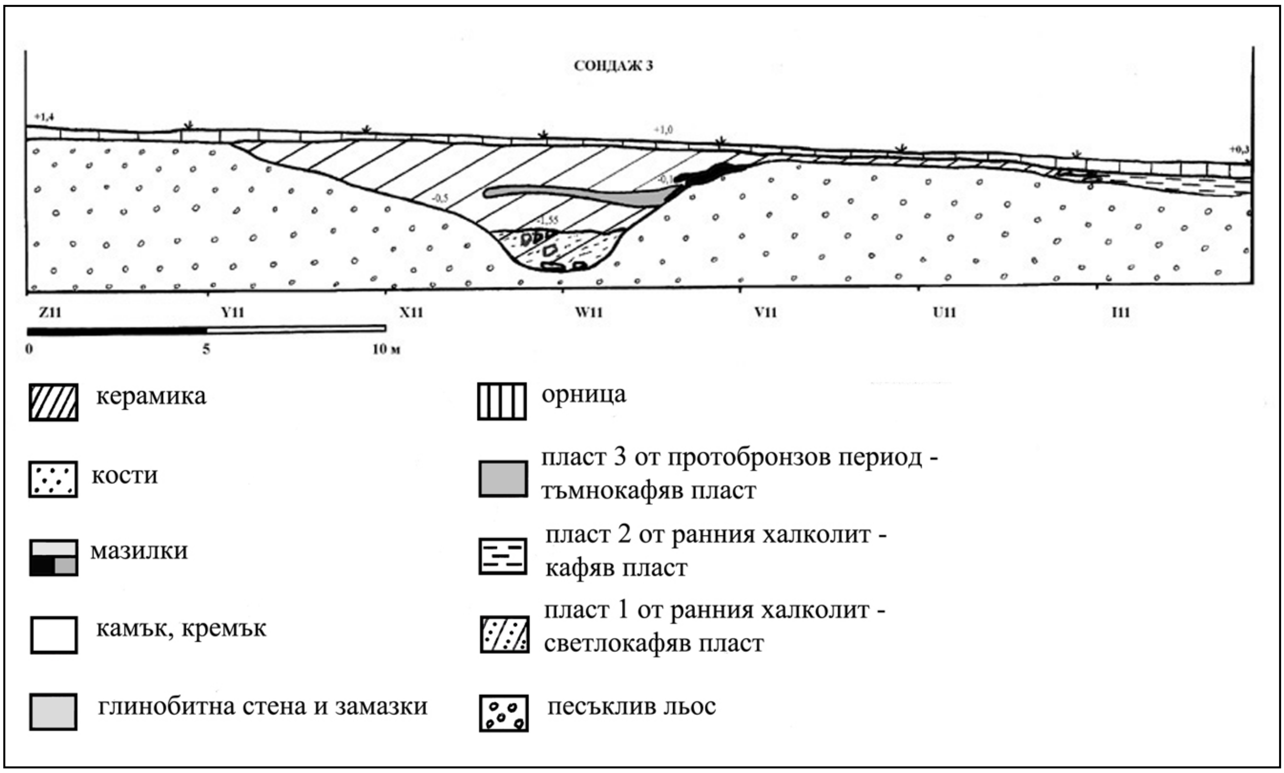
СОНДАЖ 3
+1,4
+1,0
+0,3
-0,5
-0,1
-1,55
Z11
Y11
X11
W11
V11
U11
I11
0
5
10 м
керамика
кости
мазилки
камък, кремък
глинобитна стена и замазки
орница
пласт 3 от протобронзов период - тъмнокафяв пласт
пласт 2 от ранния халколит - кафяв пласт
пласт 1 от ранния халколит - светлокафяв пласт
песъклив льос

Обр. 3. Праисторическо селище в м. Езерото край с. Борован. Сектор изток, сондаж 3. Разрез на раннохалколитното укрепително съоръжение ли, меден клин, горната част от антропоморфна керамична фигурка, керамични тежести и кремъчни артефакти.

Сектор изток. Разположен е в източната част на селището в участъка на укрепителното съоръжение. През 2009 г. завърши геомагнитното заснемане на селището.[1] Благодарение усилията на екипа от Нов Български университет, под ръководството на Петър Зидаров, 2/3 от площта на обекта са заснети. Изследването показа планомерно застрояване на селището с едноделни или двуделни сгради ориентирани в посока ЮИ-СЗ и улици между тях. Друг важен резултат от геомагнитното заснемане на праисторическото селище е очерталия се на магнитограмата голям укрепителен пръстен с вход от изток, ограждащ постройките от три страни (Обр. 1).

С цел добиване на първоначални данни за конструкцията и структурата на това укрепително съоръжение в източната част на обекта е разкопан сондаж с дължина 30 м и ширина 1,5 м, ориентиран изток-запад. Тази ориентация даде възможност една малка част от укрепителното съоръжение да бъде прерязана до стерилната льосова основа.

Теренните наблюдения потвърдиха и допълниха резултатите от геомагнитните заснемания. Установи се, че укрепителното съоръжение на селището представлява ров широк около 7 м и дълбок над 3 м (Обр. 3). От вътрешната страна на рова са намерени остатъците от глинобитна конструкция, разрушена и свлечена по склона му - вероятно палисада. На дъното са намерени множество камъни следващи линията на изкопа. Допускаме, че става въпрос за камъни укрепващи набити на дъното на рова колове. Това предположение е подкрепено от наситен с въглени дебел пласт, покриващ дъното на рова. Тъмнокафявият запълнител на рова съдържа керамични фрагменти, каменни находки, животински кости, въглени и мазилки. Намерената керамика категорично указва, че укрепителното съоръжение се отнася към селището от ранния халколит (първата половина на V хил. пр. Хр).

От казаното можем да направим следните изводи:

1. Установени са два етапа от съществуването на селище от ранната каменно-медна епоха. Най-ранният (първи) етап е свързан с функционирането на култови или жертвени огнища при основаването на селището. Вторият етап бележи неговото застрояване с жилищни и култови постройки подредени по определена градоустройствена идея. Откритите до сега две сгради са унищожени от стихиен пожар. Намерената в трите сектора раннохалколитна керамика има всички технологични и формални белези на керамичния комплекс от периода на ранния халколит в Северозападна България (Тодорова 1986) и се отнася към култура Градешница (Николов 1970, Николов 1974).

2. Селището от ранната каменно-медна епоха е било оградено от трите достъпни страни с широк ров и палисада (Обр. 1, 3). Това укрепително съоръжение е затваряло южния му водоизточник.

3. След опожаряването на селището, мястото не е заселвано близо 1000 години, но хиатус за сега не е констатиран. През първата половина на IV хил. пр. Хр. (през т.н. ”протобронзов период”) тук за кратък период е изградено ново селище, принадлежащо към култура Галатин (Georgieva 1993).

Литература

Ганецовски 2009: Г. Ганецовски. Аварийни археологически разкопки на праисторическо селище в м. Езерото край с. Борован, община Борован. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 49-54.

Николов 1970: Б. Николов. Праисторическото селище „Калето” при с. Градешница, Врачански окръг. – Известия на археологическия институт, XXXII, 1970, 231-253.

Николов 1974: Б. Николов. Градешница. София, 1974.

Тодорова 1986: Х. Тодорова. Каменно-медната епоха в България. София, 1986.

Georgieva 1993: P. Georgieva. Galatin Culture. – In: P. Georgieva (edt.). The Fourth Millennium B.C. Sofia, 1993, 109-115.

---

[1] Проучването е реализирано по проект „Неолитни и халколитни селища: нови археометрични изследвания”, финансиран от фонд „Научни изследвания” на Министерство на образованието, младежта и науката.

№25. НЕДЕСТРУКТИВНО ТЕРЕННО ПРОУЧВАНЕ НА ПРАИСТОРИЧЕСКО СЕЛИЩЕ В МЕСТНОСТТА ”ЛАПЧОВЕЦ” КРАЙ СЕЛО БОРОВАН, ОБЛАСТ ВРАЦА

Георги Ганецовски, Петър Зидаров

Предистория

По време на разкопките в местността Езерото край с. Борован, Врачанско, бе получен сигнал от местни жители за незаконни разкопки в местността Лапчовец, край същото село. При посещение на място на 10.10.2009 г. бяха установени пресни иманярски изкопи в южната част на обекта и голямо количество фрагментирана праисторическа керамика край тях. Освен това бе установено, че голяма част от обекта е разорана наскоро и на повърхността на обработваемата площ се наблюдаваха петна с висока концентрация на керамични фрагменти и силно изпечени глинени обмазки от горели жилища. Тъй като по наши сведения, обектът е подложен на систематично разрушаване от много години, за което свидетелстват и обраслите следи от изкопи, направихме предложение за провеждане на недеструктивно теренно проучване.

Целите, които си поставихме, бяха свързани с изясняването на относителната хронология, планиграфията и топографията на обекта посредством комплексно недеструктивно изследване чрез геодезични и геофизични измервания и документация на хронологически чувствителен подемен материал от повърхността.

Теренно проучване

След издаването на открит лист и последвалото посещение на обекта на 09.11.2009 г. със съжаление установихме, както пресни изкопи в южната част на обекта, така и че междувременно земята е била култивирана, валирана и засята с ечемик, който бе избуял в резултат на обилните есенни валежи (Обр. 1). В резултат на тези дейности и проливните дъждове, от изобилната керамика на повърхността не бе останало почти нищо, което възпрепятства изпълнението на част от задачите, свързани с документиране на на-

Обр. 1. Праисторическото селище в м. Лапчовец, край с. Борован. Поглед от изток

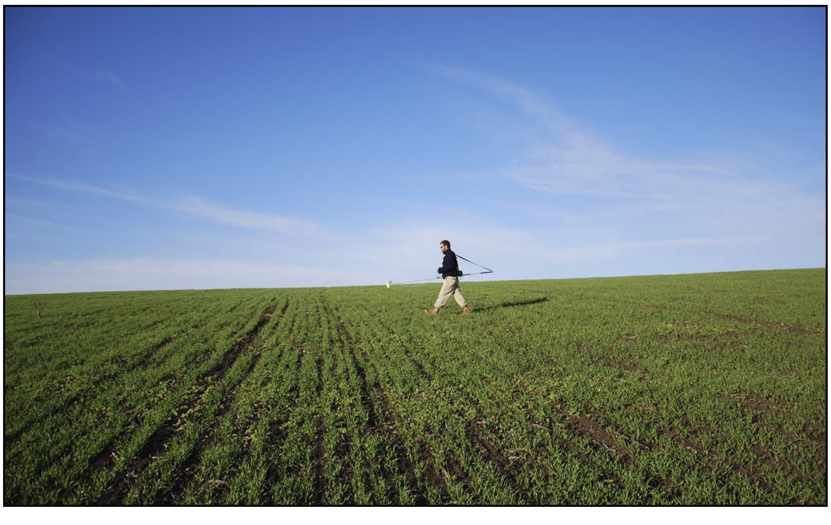

Обр. 2. Праисторическото селище в м. Лапчовец, край с. Борован. Работен момент от геомагнитните измервания

ходки от повърхността и локализирането на границите на обекта.

Поради това, от предварително формулираните задачи бяха изпълнени единствено геомагнитното и геодезичното картиране на част от обекта. Резултатите от геомагнитното проучване показват, че обекта е значително по-голям от досега регистрираната площ. С помощта на тотална станция и цезиев магнитометър (Обр. 2), през периода 9-15.11.2009 г. бяха проучени и картирани 37500 m^2. На тази площ са документирани поне четири реда концентрично разположени линейни аномалии, от които три с овална форма, а най-вътрешната – с правоъгълна форма (Обр. 3). Въз основа на този резултат бе формулирана работна хипотеза според, която вероятно става въпрос за укрепително съоръжение включващо няколко реда ровове и може би дървена палисада.

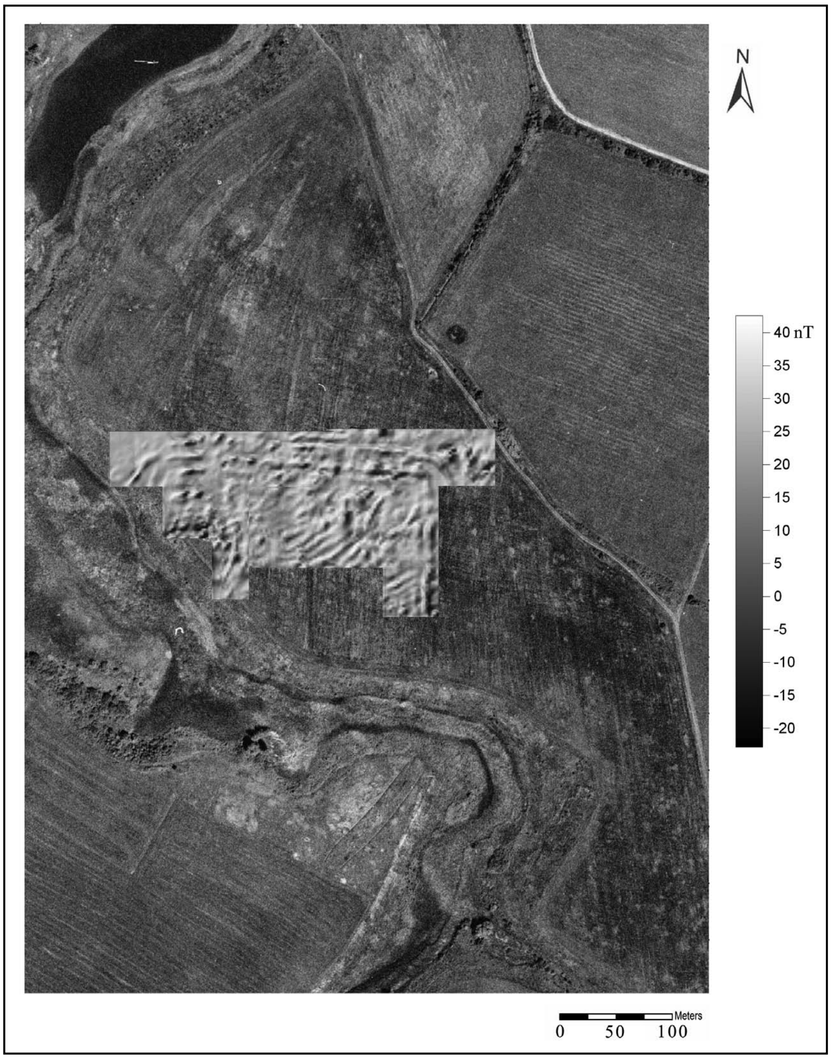

Обр. 3. Геомагнитна карта, наложена върху орторектифицирана аерофотоснимка на местността Лапчовец, заснета през 2006 г. (предоставена от Министерство на земеделието)

Още при първоначалния оглед бе установено, че след оран, върху цялата измерена площ се откриват керамични фрагменти от съдове изработени на ръка и украсени с врязани линии и меандровидни мотиви, характерни за раннохалколитната култура Градешница, което определя и датировката на обекта. Подобна керамика от началните фази на развитие на култура Градешница е регистрирана от Б. Николов при сондажни разкопки в южната част на обекта през 70-те години на XX в. (Николов 1996), поради което и първия етап на ранния халколит в Северозападна България се определя с името фаза Борован (Тодорова 1986).

Дискусия на резултатите

При публикацията на материалите от своите разкопки, Б. Николов оценява площта на праисторическото селище на 15 дка (Николов 1996). Благодарение на геомагнитното проучване през 2009 г. бе установено, че само укрепената площ вероятно ще се окаже поне три пъти по-голяма.[1] Ако се съди по пространственото разпределение на халколитната керамика по повърхността на обработваемите площи, изглежда много вероятно при допълнително проучване да се окаже, че обитаваната площ е била многократно по-голяма. Все пак, обективността налага да се отбележи, че в най-източната проучвана част от обекта на повърхността се откриват и фрагменти от керамика на колело от римската епоха. Като се има предвид и сходството на плана на обекта получен чрез геомагнитните измервания с плановете на някои римски укрепления, считаме че за разсейване на всяко съмнение относно датировката на установените укрепления би било необходимо в бъдеще да се заложат няколко сондажа, чрез които да бъдат изяснени както характера на линейните аномалии и тяхното устройство и размери, така и хронологическата им позиция.

---

[1] Проучването е реализирано по проект „Неолитни и халколитни селища: нови археометрични изследвания”, финансиран от фонд „Научни изследвания” на Министерство на образованието, младежта и науката.

Литература

Николов 1996: Б. Николов. От Искър до Огоста. София, 1996.
Тодорова 1986: Х. Тодорова. Каменно-медната епоха в България (пето хилядолетие). София, 1986.

№26. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПРАИСТОРИЧЕСКИЯ ПЛАСТ НА МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ КАЛЕТО В ГРАД МЕЗДРА, ОБЛАСТ ВРАЦА

Георги Ганецовски

Проучванията на селището от каменно-медната епоха в Калето край Мездра през 2009 г. са концентрирани в централната част на на Сектор III, която обхваща укрепената част на скалния рид. Изследванията са реализирани от 29.07 до 04.10.2009 г. Реализацията на седмия по ред (след възобновяването на разкопките през 2003 г.) археологически сезон стана възможна благодарение на пълната финансова подкрепа на община Мездра. В екипа участваха Георги Ганецовски - ръководител, д-р Радка Златева - специалист по каменна индустрия, студенти от град Мездра и доброволци.

Основната цел на проучванията е да се добие пълен обем информация за вътрешното устройство, стратиграфията и хронологията на къснохалколитното селище, както и да се потърсят допълнителни данни за краткотрайно съществувало селище в началото на протобронзовия период (Georgieva 1993; Вайсов 1992). Останките от късния халколит са изследвани през периода 2003-2008 г. в североизточната част на обекта, обозначена като Сектор II и в източната част на Сектор III. Общата проучена площ през 2009 г. е 30 кв. м. Въпреки малката площ на сондажите и голямата дълбочина на изкопите (до 4 метра) и през този археологически сезон са получени важни резултати.

Разкопани до скалната основа на обекта са два сондажа в участъка на откритото през 2008 г. „светилище на тура” (Ганецовски 2009; Ганецовски 2009а). Започна работа и в трети сондаж в южната част на праисторическото светилище, но поради ограничения времеви обхват на разкопките, отложенията тук са проучени до ниво римски нивелационен пласт. Представяме ги, както следва:

Сондаж III/5 (юг). Той е разположен в централната част на обекта. През 2007 г. в него са проучени римските светилищни пластове, както и останките от римски храм, граден от дялани каменни блокове. През 2008 г. тук се попадна на къснохалколитно светилище с депонирани в него два черепа от тур. Светилището е разположено върху скалната основа на обекта и се отнася към пласт 1 (от долу нагоре). През последния археологически сезон е разкопана западната част на сондажа, която до момента остана непроучена. Сондажът има правоъгълна форма с размери 3,5/2,5 м. Тук къснохалколитните отложения лежат под римския нивелационен пласт на дълбочина под 2,40 м спрямо централния репер. Демонтирана е западната периферия на каменния кожух покри-

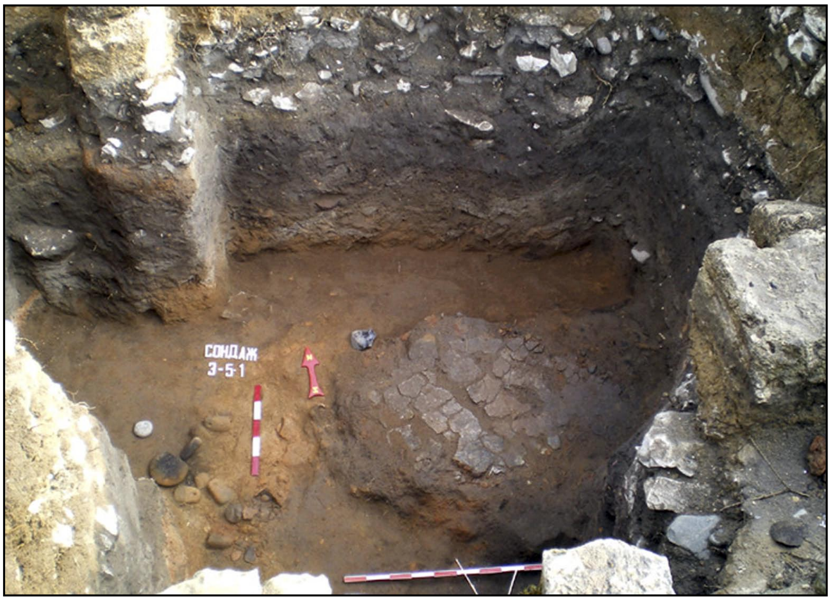

Обр. 1. Мездра – Калето. Сондаж III/5-1, опожарена къснохалколитна сграда с останки от пещ и тъкачен стан

ващ депонираните животински костни останки и глинената замазка над него. Установи се, че в този участък светилището е застъпено от опалени глинени замазки оформящи североизточния ъгъл на жилище, чието развитие проследихме в съседния сондаж III/5-1 (Обр. 2). Тази теренна ситуация потвърди нашето становище, че „светилището на тура” е функционирало при основаването на селището и преди неговото трайно застрояване. В опалените деструкции са намерени многобройни късно-халколитни керамични фрагменти и животински кости.

Сондаж III/5-1. Той е очертан от зидовете на късноантично помещение с правоъгълна форма и рамери 6 х 3 м (Обр. 1-2). Тук е констатирана аналогична стратиграфска ситуация както при другите разкопани сондажи:

Броени от долу-нагоре се различават два опалени пласта отнасящи се към късния халколит, като горният е частично разрушен (Обр. 3). Върху тях се намират римски нивелационен пласт и два римски светилищни пласта. Най-горе лежат късноантичните и ранновизантийски хоризонти (каменни стени и зидове разположени на повърхността на терена). Този хронологически отрязък обхваща края на V хил. пр. Хр. до VI век. Културните отложения са разположени на места върху разложена стерилна варовикова скала.

Както споменахме частично разрушения къснохалколитен пласт 2 съдържа единични керамични фрагменти от римската епоха, многобройни къснохалколитни керамични фрагменти, опалени мазилки, животински кости, кремъчни артефакти и камъни. Съоръжения и структури от втората половина на каменно-медната епоха в по-запазено състояние не са установени. Не са намерени и материали от протобронзовия период.

Къснохалколитният пласт 1 е добре запазен (Обр. 3). Върху проучената площ не са констатирани следи от по-късни нарушения. В културния пласт е открита североизточната половина на опожарена и разрушена сграда датираща от края на каменно-медната епоха (Обр. 1-2). Както споменахме по-горе североизточният ъгъл на постройката е разчистен в сондаж III/5 (юг) и застъпва „каменния кожух” на „светилището на тура”. В опалените деструкции, които достигат дебелина 0,90 м, на място са намерени пещ с три ясно отличими реконструкции и остатъците от вертикален тъкачен стан с пълен набор глинени тежести (Обр. 1) и две костни совалки. Установи се, че сградата има ориентация СИ-ЮЗ и хронологически принадлежи към първия период на заселване на праисторическото селище. Отоплителното съоръжение вероятно е било изградено върху масивен постамент или големи глинени крака. При опожаряването и разрушаването на сградата пещта се е смъкнала на север по посока на денивелацията на скалния рид. Деструкциите в горната си част са опалени до керемидено-червено, но в дълбочина те имат сив или черен цвят. Освен керамика и каменни артефакти в тях са открити множество животински кости от дребни и други тревопасни. На две места в скалата се очертаха две дупки от колове с диамър 0,40-0,50 м вероятно от дървената конструкция на жилището.

В новооткритата постройка са намерени още обработен камък, вероятно част от конструкцията на стана, два камъка за печене на хляб и комплект хромелни камъни. Отново се наблюдава приемственост в съоръженията през различните периоди. В римските отложения от III век на същото място се попадна на по-усъвършенствана дисковидна каменна мелница и три тежести за стан.

Най-интересните находки от Калето при Мездра са част от

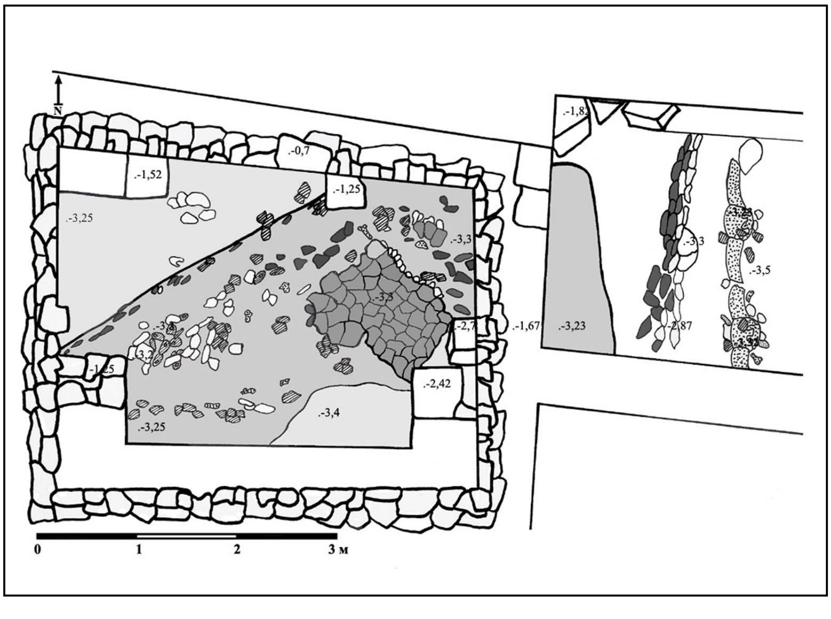

Обр. 2. Мездра – Калето. План на сондажи III/5-1 и III/5 (юг) с разкритите в тях късноxалколитни структури: светилище с глави на турове и североизточната част на опожарена сграда

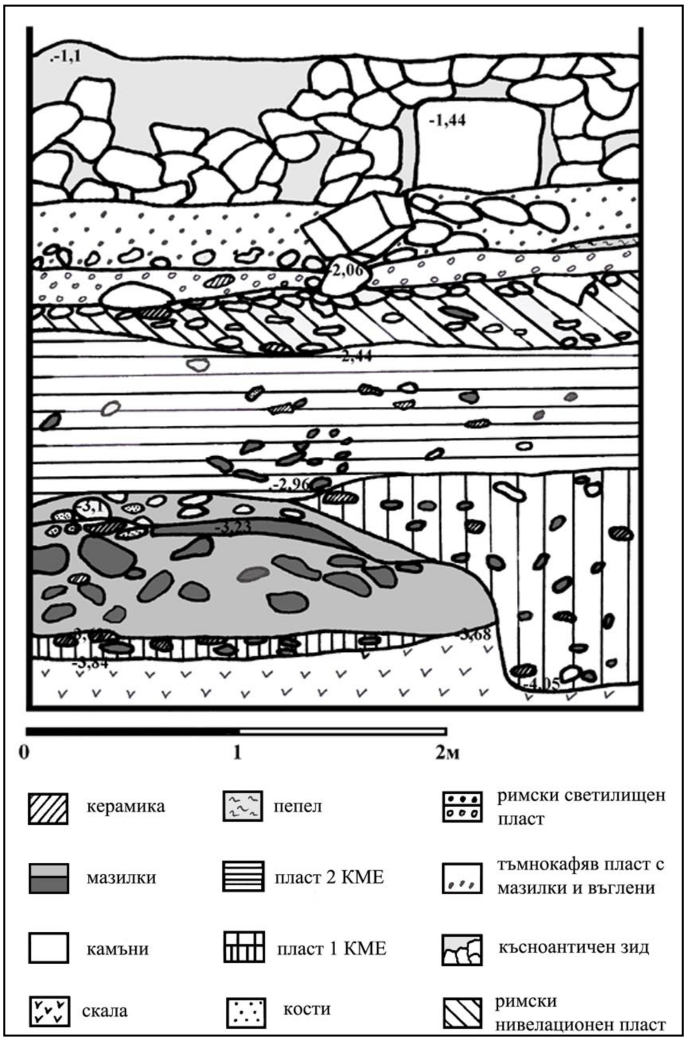

Обр. 3. Мездра – Калето. Източен разрез на сондаж III/5-1 с останки от къснохалколитна опожарена сграда

прецизно изработен и богато декориран керамичен съд, каменна стривалка, кремъчни пластини и стъргалки, костен инструмент, две малки керамични съдчета и керамичен антропоморфен култов предмет. Сред находките от римския период се отличават глинена лампа-светилник, керамичен поднос, декоративен елемент от бронз и медни монети с посребряване от III век.

Въпреки малката проучена площ, добитият керамичен материал дава известна яснота за представения в структурата период. Керамиката от тази част на обекта е идентична с тази от откритите къснохалколитни керамични комплекси през предходните години. Тя принадлежи към керамичния комплекс от финала на култура Криводол-Салкуца (Миков 1948; Тодорова 1986; Ганецовски 2007). Представени са характерните за култура Криводол технологични групи, форми, дръжки, дъна и украси, които са идентични с къснохалколитните керамични материали открити през предходните години (Торбатов, Ганецовски 2007).

След финализирането на разкопките сондажите са засипани. Можем да заключим, че къснохалколитните отложения в източната половина на Калето са проучени. Археологическите разкопки през следващите години ще бъдат съсредоточени в централната и западна части на скалния рид.

Литература

Вайсов 1992: И. Вайсов. Проблеми на преходния период от енеолита към бронзовата епоха в България. Състояние на проучванията на т. нар. Преходен период в България. – Археология, 1992, 2, 45-49.

Ганецовски 2007: Г. Ганецовски. Керамика от праисторическото селище Криводол-Тепето. - В: PRAE. In Honorem Henrieta Todorova. Sofia, 2007, 103-130.

Ганецовски 2008: Г. Ганецовски. Разкопки на праисторическия пласт в укрепената територия на многослоен обект ”Калето” в град Мездра, Врачанска област. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 79.

Ганецовски 2009: Г. Ганецовски. Спасителни разкопки на укрепено праисторическо селище Калето край град Мездра. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 109-113.

Ганецовски 2009а: Г. Ганецовски. Селища и светилища от края на каменно-медната епоха в местността Калето, град Мездра. – В: Мездра, кратък исторически очерк. София, 2009, 12-27.

Миков 1948: В. Миков. Предисторическото селище до Криводол, Врачанско (РП I). – София, 1948, 26-62.

Тодорова 1986: Х. Тодорова. Каменно-медната епоха в България. София, 1986.

Торбатов, Ганецовски 2007: С. Торбатов, Г. Ганецовски. Археологически проучвания на многослоен обект ”Калето” край град Мездра през 2006 г. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 392-395.

Georgieva 1993: P. Georgieva. Galatin Culture. – In: P. Georgieva (edt.). The Fourth Millennium B.C. Sofia, 1993, 109-115.

№27. ХАЛКОЛИТНО СЕЛИЩЕ „ВЪРХАРИ”, ОБЩИНА МОМЧИЛГРАД

Явор Бояджиев, Десислава Такорова, Камен Бояджиев

Проучването на обект „Върхари” се осъществи от 20.03 до 20.09.2009 г. Изследваната площ, попадаща в сервитута на пътя Кърджали-Подкова, има дължина 200 м и широчина от 20,50 до 24,70 м (в посока юг-север). Установи се, че се касае за голямо открито селище от халколитната епоха. То е разположено на ниска заливна тераса при водослива на р. Върбица и р. Дива река. Както в северна, така и в южна посока селището продължава извън проучената площ. Откриваните по повърхността материали (макар и в минимално количество), както и направените геофизични проучвания дават основание да се смята, че дължината му е около 300 м, а широчината му най-вероятно е около 150-200 м, като се е определяла от естествения терен.

Архитектурата на постройките е необичайна за халколитната епоха. Около наземна площадка с размери от ~ 30 до ~ 80 м^2 са разположени вкопани структури. Те имат различна дълбочина (от 0,60 м до над 4 м спрямо древната повърхност) и размери (от 10-15 м^2 до 60-70 м^2). Наземната площадка може да бъде от едната страна на вкопаванията или да е заобиколена от тях (възможно е един комплекс да включва повече от една наземна част). От нея постепенно или стъпаловидно се слиза към прилежащите й вкопани структури. Някои от тях са свързани помежду си, други са разположени непосредствено една до друга. Общата площ на един комплекс (наземни и вкопани части) е над 300 м^2, като може да достигне над 500 м^2 (Обр. 1). Вкопаванията в нито един случай не се пресичат помежду си, а когато са свързани, запълнителят е еднороден, като следва релефа на терена. Огнищата са разположени или върху наземната част, до ръба на вкопаването, или в самите вкопавания, но върху платформа, намираща се на известна височина от дъното. В някои случаи платформите са били на нивото на наземната част (напр. вкопаване 26), а в други височината им не може да се установи, тъй като са били от нетраен материал (вкопаване 8). Върху наземната част, обикновено до ръба на вкопаването, са били разположени и големи хромелни камъни (напр. вкопаване 7, 21). Както във вкопаните, така и върху наземните части се открива слой от деструкции – горели мазилки и камъни (с приблизителен диаметър до 0,10 м), както и многобройни фрагменти от керамични съдове. Разположението им ясно показва, че те са паднали от известна височина – най-вероятно от рафтове по стените на помещенията. Не бяха открити обаче следи от местоположението на стените. Единствените

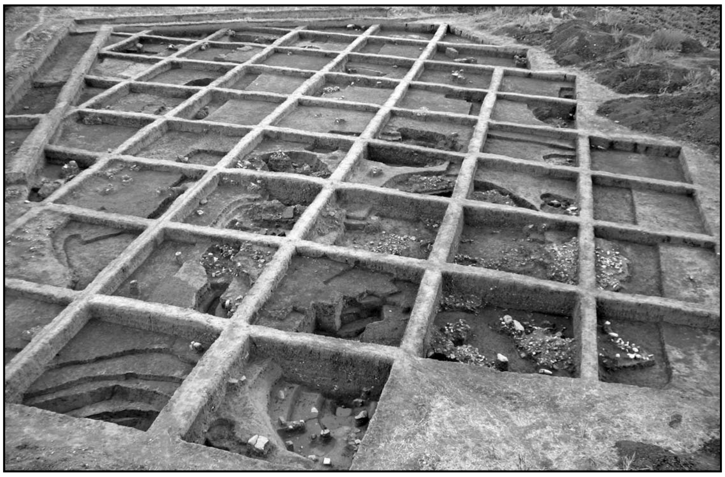

Обр. 1. Върхари, Момчилградско. Северен сектор на разкопките – комплекс от вкопани структури и наземни части

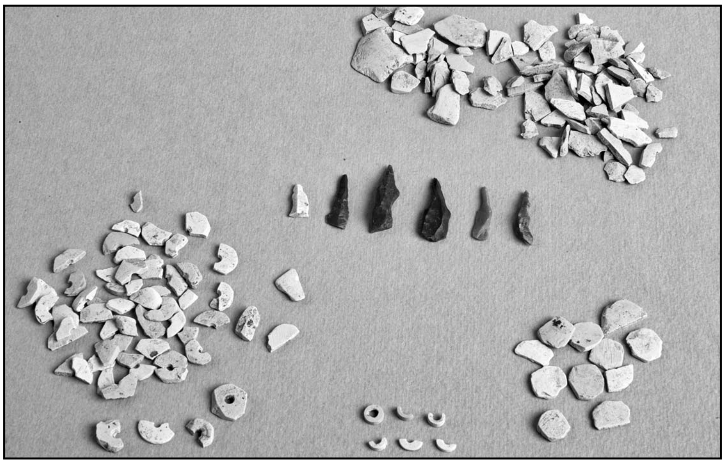

Обр. 2. Върхари, Момчилградско. Каменни мъниста в различни етапи от тяхната изработка заедно с микропробои

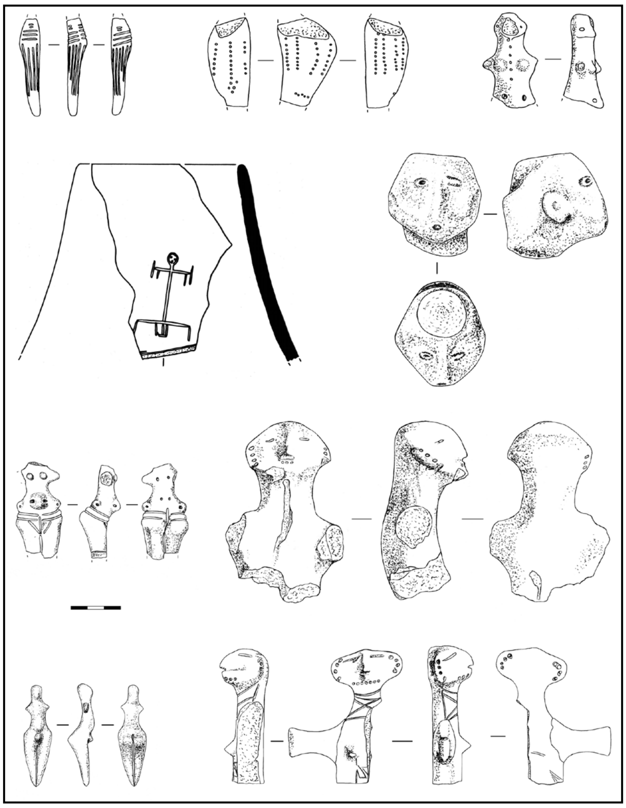

Обр. 3. Върхари, Момчилградско. Керамични антропоморфни изображения

останки от тях са горелите мазилки, в някои от които личат следи от дървена конструкция.

Отделните помещения са имали специфични функции, за които може да се съди по различните като вид и концентрация археологически материали, които се откриват в тях. В някои от вкопаните помещения има много висока концентрация на керамичен материал, докато в други тя е съвсем ниска. Поне едно от помещенията във всеки комплекс се е използвало като работилница за „кремъчни” изделия. Използвани са местни суровини – ясписи, опали, ахати, туфи. Огромното количество кремъчни артефакти – над 50 000, основната част от които дебитаж, показва, че производството е било насочено предимно за износ. Същевременно в селището са използвани и оръдия на труда от висококачествен кремък от СИ България. Установиха се две работилници за каменни мъниста, в които наред с мъниста в различна степен на обработка се откриха и кремъчните микропробои за провъртане на дупките им (Обр. 2).

В едно или две помещения във всеки комплекс е налице голямо количество зърно – основно еднозърнеста пшеница, в по-малки количества се среща и уров. Зърното се открива в пръстта, в повече или по-малко компактни струпвания, понякога разнесено и в дълбочина. То явно е било в опаковки от нетраен материал – най-вероятно чували. Обикновено в близост до зърното има и по няколко хромелни камъка, но в повечето случаи не in situ.

Селището е еднослойно. Само във вкопаване 18 (вкопано на 0,50 м в древния терен) се установиха два етапа на експлоатация. Във всички по-големи вкопавания археологическите материали се откриват в близост до дъното, върху което няма дебели културни напластявания, свидетелстващи за по-продължително използване. Слоят с деструкции върху древната повърхност е дебел до 0,25-0,35 м, във вкопаванията той достига 0,70-0,80 м. Върху него няма следи от по-късен културен пласт. Селището е загинало от пожар. Както теренните наблюдения, така и направените геоморфоложки изследвания показват, че известно време след загиването си то постепенно е било залято в резултат на повишаването на нивото на р. Върбица и р. Дива река, като продължително време е останало под вода. Няма следи археологическите материали (освен съвсем дребни парченца горели мазилки) да са били влачени от водата или преотложени.

Керамичният материал е силно фрагментиран и лошо запазен поради продължителния му престой във вода (по-добре запазени са фрагментите на дъното на вкопаните обекти). При формите преобладават паниците: с прави или леко заоблени стени и непрофилирано устие, като и при двата типа устието може да е право; извито или удебелено отвътре; сложнопрофилирано (S-видно). Купите са: биконични, със заоблен (по-често) или сравнително остър прелом; цилиндрично-конични със заоблен прелом; полусферични с профилирано устие. Сравнително често се срещат купи или гърнета с чучур, като неговото оформяне е най-разнообразно. Разпространени са също каните и т. нар. вазовидни съдове, които често са с малки хоризонтални дръжки под устието. Интерес представляват високите поставки с хоризонтална горна част, в някои случаи с езичести издатъци. Дръжките са както вертикални, така и хоризонтални, срещат се върху различни форми и са твърде разнообразни: дъговидни (лентести или кръгли), ъглести, вържести, тунелести, езичести. При украсата преобладава врязаната. Тя показва изключително разнообразие – както като техника на изпълнение (надраскване, плитки и дълбоки, тесни и широки врязвания с различен профил; жлебове; различни видове набождания), така и като мотиви. Разпространена е и рисуваната с графит керамика, но нейният истински дял трудно може да се установи, тъй като повърхността на голяма част от фрагментите е отмита (особено в по-горните пластове). Често се срещат релефни пъпки, както и релефни ленти с притискания. Някои от съдовете (най-често паниците с непрофилиран ръб) са украсени и със зооморфни (по-рядко антропоморфни) издатъци. Сред формите и украсата преобладават тези, свързани с ранния халколит. Срещат се обаче и такива, смятани досега за типични за късния халколит.

Твърде разнообразна е антропоморфната идолна пластика, сред която се срещат фигурки, имащи паралели в твърде отдалечени една от други култури: Шуплевац-Бакърно гумно; Винча; Коджадермен-Гумелница; Прекукутени-Триполие (Обр. 3). При зооморфната пластика освен обичайните за епохата изображения, се откри и глава с дълга шия, маркирана на нея грива и малък издатък на върха на главата, приличаща най-много на жираф. Разпространени са култовите масички, най-често с врязана украса. Сравнително често се срещат керамични лъжици, чиито размери варират в широки граници.

Наред с обичайните каменни изделия – предимно тесли, по-рядко брадви и длета, се откриха и пет фрагмента от каменни бойни брадви, както и два керамични модела на бойни брадви. Някои каменни инструменти са оформени от естествени речни камъчета чрез минимално дооформяне на работната част.

Получените две радиовъглеродни дати показват, че селището е съществувало през първата половина на V хил. пр. Хр. Като се има предвид и цялостният археологически материал, най-вероятно датировката му трябва да се търси около 4600 кал. BC, в края на ранния и прехода към късния халколит.

№28. СЕЛИЩНА МОГИЛА ЮНАЦИТЕ

Явор Бояджиев, Йоанис Асланис, Стоилка Терзийска-Игнатова, Величка Мацанова

През 2009 г. проучванията бяха съсредоточени в южната периферия на могилата. В най-южната й част – кв. Х11-Ц11 и Х10-Ц10 се проследи в дълбочина слоят стерилна жълта глина, който е констатиран по склона на могилата в кв. Х11, където започва от дълбочина 9 м. От дълбочина 11,00 до 11.47 м слоят жълта глина продължава почти отвесно, като завива дъгообразно в източна посока към кв. Х10. Този слой, широк до 1,20 м, е нарушен от по-късни структури, поради което в кв. Х 10 се установи едва на достигната дълбочина – 11,50 м. В кв. Х10 се намират три плитки вкопавания с диаметър от 0,70 до 1,30 м (ями 106-108), разположени наблизо едно до друго (Обр. 1).

В източната част на кв. Ф9-Х9 и западната на кв. Ф8-Х8 се заложиха два сондажа с широчина съответно 2 м и 1,50 м. Те започват непосредствено от южната страна на падналата вертикално платформа и продължават до края на могилата в южна посока. И в двата сондажа се установи един горен слой, наситен с археологически материали. Под него пръстта е значително по-хомогенна, с малобройни останки от човешка дейност. В северната част на сондажа в кв. Ф9-Х9, на дълбочина от 9,25 м покрай западния профил (като продължава и в него) се разчисти до 0,40 м широка ивица от един слой дребни камъни, аналогични с тези от конструкцията на стената, разчистена през 2008 година в квадрат У11. В източна посока слоят с камъни изчезва, като има промяна и в цвета и структурата на пръстта. На дълбочина 10,30 м в западната половина на сондажа се установи 30-40 мм дебел слой жълта глина, който бележи края на раннохалколитния пласт. Под този слой се намира културен пласт, който обаче е прекъснат в източната половина на сондажа. Над слоя жълта глина пръстта е сбита, с единични археологически матери-

Обр. 1. Селищна могила Юнаците, Пазарджишко. Кв. Х 10 – ями 106 и 108 от ранния халколит

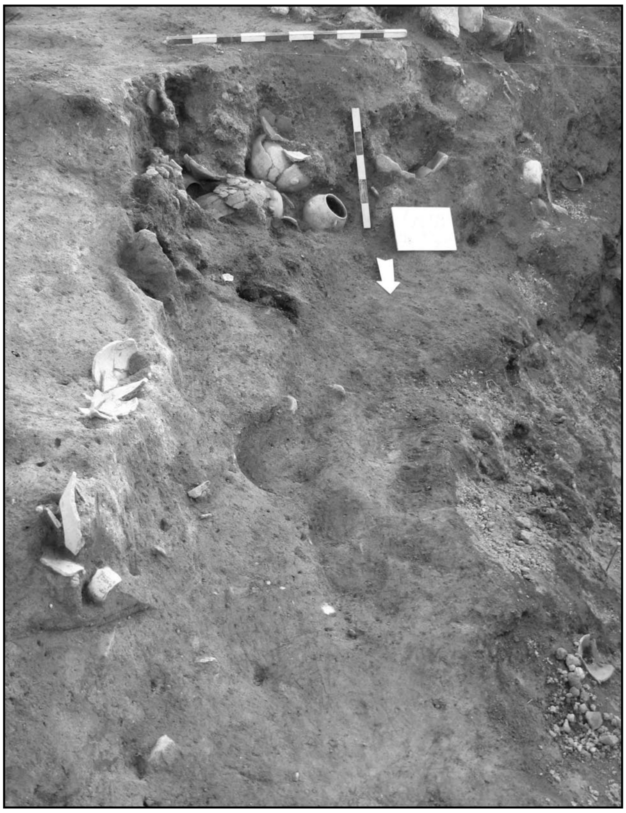

Обр. 2. Селищна могила Юнаците, Пазарджишко. Кв. У8 – струпване от съдове, в началото на хлътване на горелите деструкции (югоизточен край)

али. Явно тя е изкуствено насипана и трамбована. В тази пръст, на дълбочина 10,25 м, се установиха три дупки от колове с диаметър 0,20 м. Четвърта дупка от кол се установи до източния профил, на 0,40 м по-дълбоко от останалите. Първите три дупки остават над слоя жълта глина от ранния халколит, а четвъртата дупка попада в участъка, където той прекъсва. Дупките вървят в посока ЗСЗ-ИЮИ, като образуват една редица с двете дупки, открити през 2008 г в сондажа в западния край на кв. Ф9-Х9. Посоката на редицата с дупки показва известно отклонение от тази на слоевете с камъни в кв. Ф10/Ф11, влизащи в конструкцията на отбранителната стена, като същевременно съвпада с посоката на пласта стерилна жълта глина в кв. Х11. Тези дупки са по-късни от културния пласт от ранния халколит и най-вероятно са свързани с изграждане на защитно съоръжение, в границите на което впоследствие се образува селищната могила.

В голямото хлътване в квадрат У9 – северната част на Ф9 се довърши проучването на яма 102 (Бояджиев и др. 2009, 103). Източната ѝ стена се маркира от ~ 0,20 м дебел слой сиво-зеленикава песъклива пръст, който постепенно изтънява към дъното. Под яма 102 се установи наличието на още две по-ранни ями (или на по-ранни етапи на същата яма). Приблизително на 0,20 м под №102 се достигна дъното на яма 103 (на дълбочина 11,22 м). Представлява до 80 мм дебел слой от слабо горяла глина с черен цвят, който се проследява и по източната ѝ стена. Върху него лежат кости от едри тревопасни животни (предимно черепи). Дъното на най-ранната яма (№104) се намира на дълбочина 11,33 м. То е покрито с чакълести камъни и многобройни животински кости. Всички ями са по-късни от халколита и най-вероятно се отнасят към желязната епоха.

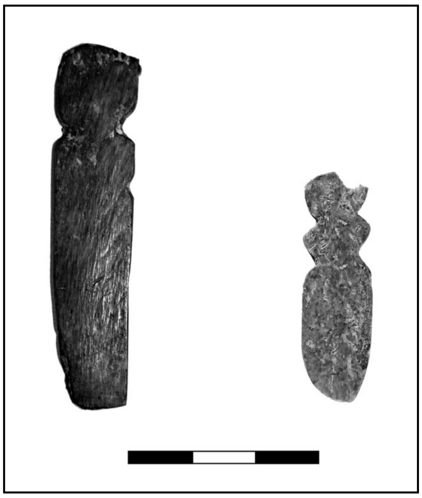

Обр. 3. Селищна могила Юнаците, Пазарджишко. Плоски костни идоли

От 11,33 м надолу следва дебел около 0,40 м пласт от сиво-зелена пръст, примесена с разбити деструкции и многобройни въгленчета. На дълбочина 11,55-11,60 м се установи слой, наситен с керамика, кости и камъни. Явно този слой се е образувал след загиването на селището и падането на платформата, при началното образуване на хумуса, когато върху него са се свличали материали от падналата платформа, както и от околния терен.

На дълбочина 11,70 м се достигна горното ниво на плътен слой горели деструкции, които са свързани с вертикалната халколитна платформа. Вертикалният слой деструкции от платформата плавно преминава в почти хоризонтален, с лек наклон от юг на север. Този слой бележи етапа на загиване на последното халколитно селище. Явно по време на последното халколитно селище (а вероятно и по време на по-ранните) в тази част на могилата теренът се е спускал рязко надолу, като е образувал дълбоко около 3 м хлътване. Функцията на това хлътване предстои да се изясни. Над хлътването е била разположена глинена платформа, върху която са се намирали голям брой съдове. След загиването на селището платформата е останала в хоризонтално положение известно време – достатъчно, за да може под влияние на атмосферните условия горелите деструкции и лежащите сред тях съдове да се споят в плътна маса, така че след пропадането на платформата те да останат във вертикално положение (както се откриват и в момента), а не да се свлекат в основата й.

В кв. У8 започна разчистването на югоизточния край на горелите деструкции – в частта, където те се допират до пласта стерилна глина – отбранителната глинобитна стена. В самото начало на хлътването на деструкциите (югоизточният им ъгъл) се установи струпване от керамични съдове, лежащи непосредствено един друг, някои от които много добре запазени, други – фрагментирани (Обр. 2). Формите на съдовете ги отнасят към късния халколит.

Керамиката, открита в кв. Х/Ц-10/11, е характерна за ранния халколит. Доминира украсата от врязани успоредни линии, инкрустирани с бяло вещество – праволинейни мотиви, спирали, кръгове с точка (понякога дупчица) в средата. Среща се и позитивна графитна украса, обикновено с тънки линии.

Сред находките правят впечатление двата плоски костни идола, които са грубо оформени, без украса (единият от тях е явно недовършен) (Обр. 3). Откри се и керамичен кръстат идол, фрагмент от амфисбен, два фрагмента от спондилусови гривни и др. Интересна е сферичната керамична топка с диаметър 30 мм, слабо изпечена, която се откри непосредствено сред деструкциите на защитната стена. Възможно е да се касае за бойна топка.

Проучванията от 2009 г. потвърдиха досегашните наблюдения – че през ранния халколит селището е било по-обширно, отколкото настоящата селищна могила. В дълбочина то остава под нивото на съвременната повърхност. В края на ранния халколит в най-високата му част, защитена от източната си страна от реката, е издигната масивна глинобитна укрепителна стена, просъществувала до загиването на селището в края на халколитната епоха.

Литература

Бояджиев и др. 2009: Я. Бояджиев, Й. Асланис, С. Терзийска-Игнатова, В. Мацанова. Селищна могила Юнаците – проучвания през 2008 г. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 103-106.

№29. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ТЕЛ КАРАНОВО, НОВОЗАГОРСКО

Васил Николов, Виктория Петрова,
Елка Анастасова, Маргарита Люнчева

През 2009 г. беше изцяло проучен най-горният халколитен хоризонт в Централния сектор на селищна могила Караново. Той е представен от сива рохкава пръст със зърнеста структура, в която не са открити археологически структури и съоръжения. Горното ниво на хоризонта е установено на надм. вис. 217,73 м в северната и 217,62 м в южната част на проучваната площ.

Обр. 1. Тел Караново. Кв. К14/II, керамично струпване. Късен халколит

В западната периферия на Централния сектор са разкрити няколко цели или фрагментирани съдове, които вероятно принадлежат към предходния халколитен хоризонт. Сред тях са керамичен съд с конична форма и два

Обр. 2. Тел Караново. Кв. К15/II, яма F 09/06. Ранна бронзова епоха

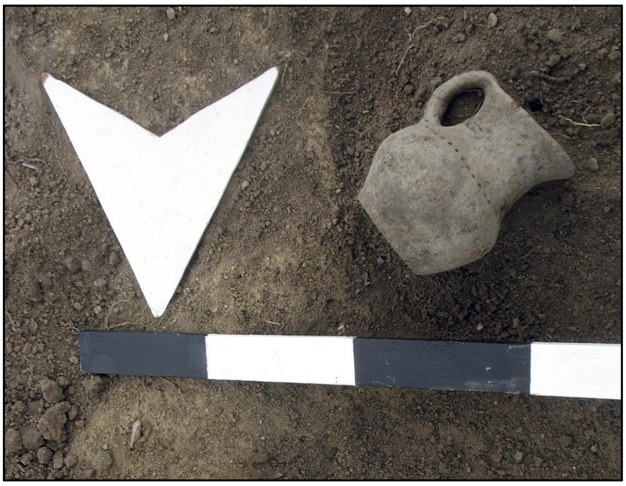

Обр. 3. Тел Караново. Кв. К15/I. Ранна бронзова епоха

отвора, както и голяма купа с груба повърхност и релефна пъпка. В североизточната част е проучено струпване с размери 1 х 0,90 м, което се състои от фрагментите поне на три керамични съда. На 0,30 м южно от тях е намерен зооморфен керамичен капак, който представя глава на овен (Обр. 1).

Освен пълното изчерпване на най-горния къснохалколитен хоризонт, бяха проучени и структури, принадлежащи към по-горния хоризонт, отнесен към раннобронзовата епоха.

В източната част на Централния сектор са регистрирани четири сиви пепелни петна, разположени приблизително в посока С-Ю, които лежат върху къснохалколитния сив гранулест пласт.

Две от тях са изцяло запазени. Другите две са частично разрушени, диаметрите им са между 50 и 60 см, имат полегати стени, слабо заоблено дъно и дълбочина до 4 см. Запълнени са със сиво-бяла пепел с дебелина до 4 см, в която не е разкрита керамика.

Под най-северното пепелно петно е разкрита яма (структура F 09/06) (Обр. 2), която може да се интерпретира като обредна. Изкопана е в къснохалколитния пласт, но без съмнение започва в раннобронзовия. Фиксирана е на дълбочина около 30 см в разрушения пласт от финалния халколит. Диаметърът ѝ на това място е около 60 см. Най-късният установен пласт от ямата е пепелен, с дебелина около 10 см. Той бележи период на интензивно използване на съоръжението. Горната част на ямата не е фиксирана при разкопките, но като се има предвид, че дълбочината ѝ от долното ниво на белия пепелен пласт до дъното е 85 см, първоначалната ѝ дълбочина при нейното изкопаване е била поне 1,30 м. На дълбочината на откриването ѝ, т.е. поне 50 см от реалното ѝ устие, ямата има кръгла форма с диаметър около 60 см. От там надолу тя се разширява камбановидно. Дъното ѝ има диаметър около 90 см. Установената долна част на ямата е изкопана в жълтеникав къснохалколитен пласт, а запълнителят ѝ е от сиво-черна мека пръст, слабо ронлива, която съдържа фрагменти от керамични съдове и животински кости. Костите са както тъмни, така и светли – може би съответно от късния халколит и от ранната бронзова епоха. На дъното и малко над него лежат 6-7 малки ломени камъка. Върху и между средните два е установена бяла пепел. Петна от бяла пепел са констатирани и по-високо в запълнителя – при височина съответно около 35 см и 45 см от дъното на ямата. Трябва да се спомене отново и дебелият пепелен пласт на височина от 85 до 95 см над дъното. Керамичните фрагменти в долните две трети от проучена част на ямата (до към 50-55 см над дъното) са сравнително малко и са дребни (трудно определими, но вероятно са предимно къснохалколитни). В горните около 30 см са установени и едри фрагменти, които произхождат от РБЕ. На височина от дъното 55-65 см са разчистени изпечени мазилки с отпечатъци от плет, които по характеристиките си принадлежат на РБЕ. На това ниво са открити и няколко фрагмента от овъглени жълъди. Дебелият пепелен пласт на височина 85-95 см над дъното е оставен от много силен огън, който е отухлил глината под него на дълбочина до 2 см. Това явно е последното използване на ямата, след което тя е била зарината.

В централната част на Централния сектор, бяха проучени и няколко ями с различни размери, вкопани в къснохалколитния пласт. Сред тях е яма, локализирана в кв. L 15/I, която има диаметър 0,40 м и дълбочина 0,15 м (структура F 09/02). До югоизточната ѝ стена е поставен вертикален хромелен камък, обърнат с работната си повърхност на изток. Долният му край се намира на 3-4 см над дъното. Запълнена е с тъмнокафява, рохкава пръст.

Другата проучена яма се намира в кв. К14/IV. Има конична форма със заоблени стени и равно дъно (структура F 09/03). Диаметърът на нивото на засичане е 1,05 м, а диаметърът на дъното е 1,30 м. Проучена е до дълбочина 0,60 м. Запълнена е със сиво-кафява много рохкава пръст.

В югозападната част на Централния сектор, в кв. L 14/II е проучена яма, чиято южна част продължава под южния профил (структура F 09/04). Размерите й са 1,10 х 1,20 м, а проучената дълбочина е около 0,50 м. Запълнена е със сива рохкава пръст.

В североизточния ъгъл на кв. К15/II и съответно на Централния сектор е проучена пещ (структура F 09/05), покрита с червени деструкции, която продължава под северния профил. Размерите на запазената част са: С-Ю 0,20 м, И-З 0,96 м. Замазката на пещта е с дебелина около 1 см. Под нея лежи пласт горяла, червена глина с дебелина 5-6 см. Най-отдолу лежи подложка от речни камъни с размери 4 х 5 см; дебелината на подложката е 5-6 см.

В източната част на кв. К15/I е разкрита малка яма, чиято северна и южна част са разрушени от дупки от колове (Обр. 3). Вероятният й диаметър е 20 см, проучената дълбочина е 20 см. Запълнена е с тъмнокафява рохкава пръст. На нивото на засичане, на около 0,15 м над дъното, в ямата е разкрита цяла каничка, която лежи на едната си страна с устие на ЮЗ и дръжка на ЮИ.

Проученият къснохалколитен хоризонт принадлежи на финала на този период, а представените ями от РБЕ се отнасят към нейния трети етап Св. Кирилово.

№30. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ТЕЛ КРЪН, КАЗАНЛЪШКО

Васил Николов, Десислава Андреева, Маргарита Люнчева

През 2009 г. продължи проучването на пласта от ранната бронзова епоха III - етап Св. Кирилово в тел Крън, Казанлъшко, на площ 600 кв. м в източната половина на могилата.

На дълбочина от 50 до 70 см под пода на абсидната постройка, допроучена през 2005 г., в пласта е открито „поле" от струпвания на камъни и каменни артефакти. Камъните са поставяни в плитки ями, чийто брой вече надхвърля 200. В процеса на проучване стана ясно, че могат да се разграничат три основни вида структури. В *първия случай* това са плитки ями с размери от 20 до 70 см, запълнени с ломени необработени камъни. Липсват артефакти или други материали в и около тях. Във *втория случай* в ямите са поставяни необработени камъни и каменни артефакти, които винаги са фрагмент от хромелен камък и/или каменна топка (чукалка). Размерът на тези ями варира от 20 до 50 см. Най-многобройни са ямите *от третия случай*, в които са вложени само по един фрагмент от хромелен камък или само по една каменна топка (чукалка). Размерът на тези вкопавания е от 10 до 20 см. Дълбочината и на трите вида вкопани структури е от 10 до 20 см. В единични случаи са регистрирани малка яма само с хромелни камъни (Обр. 1) и малка яма, в която е открит фрагмент от зърнохранилище.

В източната периферия на това каменно "поле" са регистрирани две различни по характер от описаните структури. Първата източна структура е от изпечени до червено големи керамични фрагменти. "Струпването", което явно е запълнител на яма, има дължина 4 м и ширина 1,10 м. При почистването около фрагментите са открити пепел, животински кости, горели фрагменти от керамични съдове и камъни. Между горелите останки има фрагмент от подиум и купол на пещ и фрагменти от зърнохранилище. Древните съоръжения са разрушени и насипани в ямата. Интерес предизвикват два зърнохранилищни фрагмента от съд, изцяло покрит с украса от ямички - удебелен устиен фрагмент и фрагмент от стена. В южната част на "струпването" е открита основа на огнище с неправилна овална форма; северната й част лежи направо върху фрагментите от струпването.

До тази структура е регистрирано още едно "струпване", при почистването на което са открити 12 фрагмента от изпечени керамични топки с диаметър около 18 см.

Продължи проучването на откритата през 2005 г. яма с керамични топки. Диаметърът й е 80

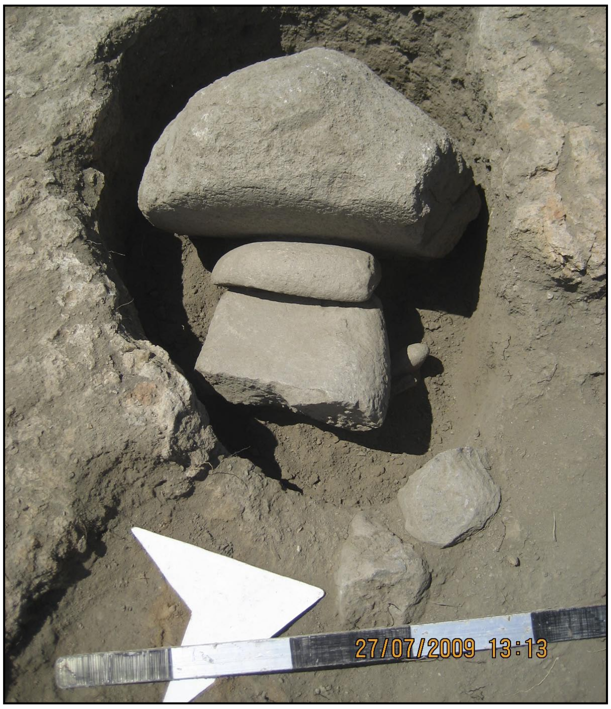

Обр. 1. Тел Крън. Обредна яма с три хромелни камъка. РБЕ III

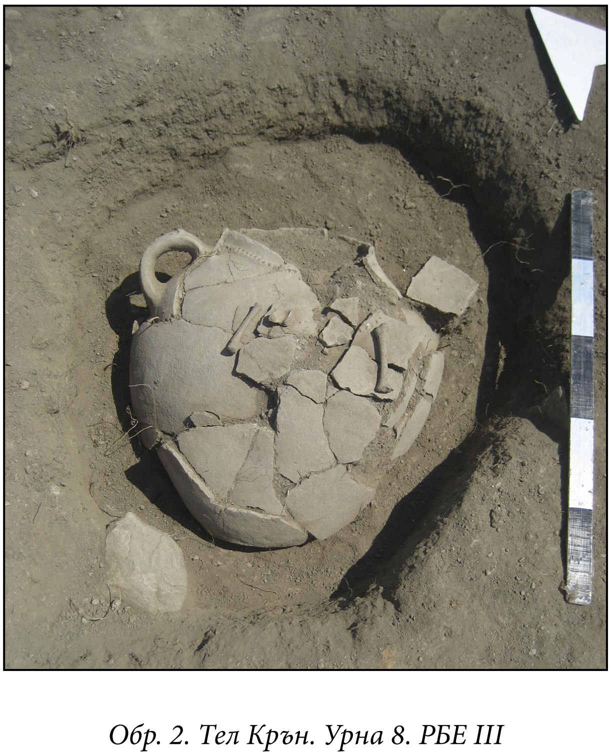

Обр. 2. Тел Крън. Урна 8. РБЕ III

см, а дълбочината – 60 см. В ямата са открити фрагменти от големи керамични топки, фрагменти от хромелни камъни и малко количество животински кости.

Между ямите в проучваната площ са открити останки от основи на четири огнища и една пещ. Структура от три последователно изграждани и частично застъпващи се основи на огнища е открита непосредствено под пода на абсидната постройка. Размерите ѝ са 3,30 м югозапад-североизток и 2,20 м северозапад-югоизток. Основите на всички огнища са изградени от ломени камъни, керамични фрагменти и глина. Размерите им са между 60 и 80 см. Около тях не са регистрирани следи от трамбовани подове и архитектурни съоръжения.

В раннобронзовия пласт са открити и четири керамични съда, използвани като погребални урни. Три от съдовете са сравнително добре запазени, положени са в малки ями. Формата и на трите е характерна за III фаза на ранната бронзова епоха в Тракия – издуто тяло с цилиндрична шия, равно дъно и една или две вертикални дръжки по тялото, височина 35-40 см. Имат характерната за периода врязана и релефна украса.

Първият съд е открит в силно разтрошено състояние. В него са били положени част от останките на новородено бебе на няколко седмици[1].

Вторият съд лежи на страната си с устийна част на югозапад и дъно на североизток, като дъното и устийната част липсват. Урната е проучена на място. Антропологичният анализ на костите, открити в съда, показва, че принадлежат на един индивид – новородено бебе.

Третата урна е открита близо до първите две, южно от редицата на няколко малки обредни ями с камъни. Съдът е със силно издуто тяло и лентовидна широка дръжка, украсена с релефна лента с ямички и коничен израстък (Обр. 2). Устийната част е отчупена още в древността, а ръбът е бил подравнен за по-нататъшно използване на съда. Урната е ориентирана с отвор на изток. Освен човешки останки, в съда е открита и малка чаша, от която липсват дръжката и по-високата част на скосеното устие, отчупени още в древността. На прехода между шията и тялото е нанесена украса от хоризонтален ред успоредни коси насечки. В чашата са открити дребни кости. Антропологичният анализ показва, че в урната са погребани два индивида (развити зародиши). Костите в чашата и част от тези в урната са на един индивид. Останалите кости в урната са на втори индивид.

Последната урна е открита на финала на разкопките. Съдът е положен в малка яма, която почти повтаря формата му (Обр. 3). Каната лежи на едната си страна с устие на изток. Поради изключителната запазеност на урната, тя не е проучена на място, а е укрепена и вдигната с цел по-прецизен и детайлен анализ на съдържанието ѝ.

---

[1] Проучването на споменатите в тази статия човешки останки е извършено от д-р Катлин Максуини от Единбургския университет, Великобритания.

Открит е и гроб на новородено бебе, констатиран по останки от скелет – дълги кости, фрагменти от скапула и тазови кости. Телцето на бебето е било положено в малка яма.

Като изключим многобройните каменни топки и фрагментите от хромелни камъни, дребните находки от ранната бронзова епоха са изключително оскъдни, представени от няколко керамични прешлена, фрагменти от костни шила, каменни и кремъчни артефакти.

Керамичният комплекс е репрезентативен за последния етап на ранната бронзова епоха в Тракия.

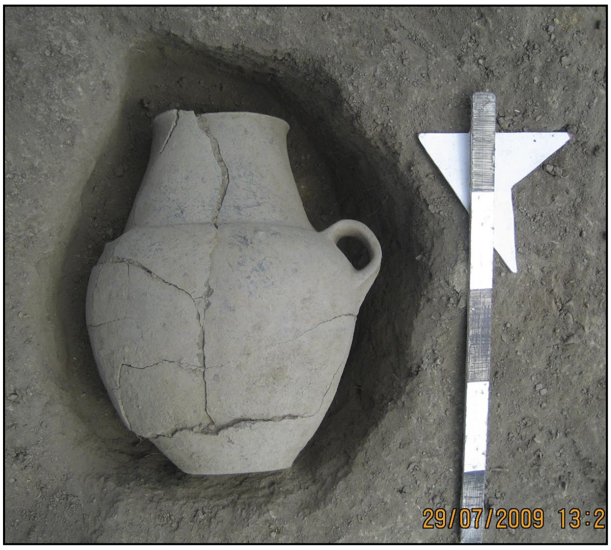

Обр. 3. Тел Крън. Урна 9. РБЕ III

В югоизточната част на могилата е направен стратиграфски сондаж с размери 5 х 1 м, чиято цел е да се уточни дебелината на културния пласт на могилата. На дълбочина от 0,80 до 2,35 м пластът принадлежи на къснонеолитния период Караново IV. В рамките на сондажа е проучена югоизточната част на една яма от същия период.

Проучените структури от третия етап на ранната бронзова епоха – фаза Св. Кирилово в тел Крън потвърждават хипотезата, че в края на III и началото на II хил. пр. Хр. високата част на могилата е била използвана за обредна дейност (Андреева 2007; Николов 2009). Откритите около 200 сравнително малки и съвсем малки ями с камъни и каменни артефакти свидетелстват за специфичен обред. Установените досега останки от огнища и пещи не са свързани с постройки. Всъщност е установена само една, при това голяма абсидна постройка, за която са предположени обществени функции. Тя покрива голям брой ями, други край нея са направени по време на нейното използване.

Литература

Андреева 2007: Д. Андреева. Проучване на пласта от ранната бронзова епоха в тел Крън, Казанлъшко (предварително съобщение). – Проблеми и изследвания на тракийската култура, 2, 2007, 3-16.

Николов 2009: В. Николов. Сакрални комплекси през ранната бронзова епоха в Казанлъшкото поле. – В: И. Гацов (ред.). Saxa loquuntur. Сборник в чест на Николай Сираков. София, 2009, 293-300.

№31. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ №1, КМ 276+ 950 – 277+ 150, ЛОТ 4 ПО ТРАСЕТО НА АМ ТРАКИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ХАДЖИДИМИТРОВО, ОБЩИНА ТУНДЖА, ОБЛАСТ ЯМБОЛ

Илия Илиев, Чавдар Кирилов, Татяна Стефанова, Мария Гюрова

Обектът се намира в землището на с. Хаджидимитрово, Ямболска област, непосредствено на изток от днешното шосе Ямбол-Сливен, върху заливната тераса на р. Тунджа, в местността, известна като „Стария азмак". На 350 м югоизточно от източната част на обекта е разположена селищна могила Дражево, в която са откривани материали от халколита (култури Караново V и VI) и късната бронзова/ранната желязна епоха.

Обектът е с дължина 200 м, ширина 40 м и обща площ 8000 кв. м. Проучването му бе осъществено от 21 юли до 26 септември 2009 г. от екип с ръководител Илия Илиев (РИМ Ямбол), заместник-

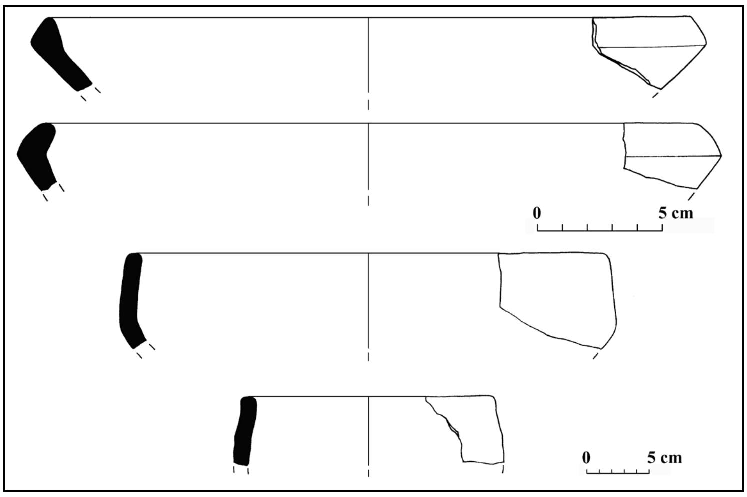

Обр. 1. Къснохалколитна керамика от обект 1, ЛОТ 4 по трасето на АМ Тракия, м. Стария азмак, с. Хаджидимитрово, обл. Ямбол.

ръководители Чавдар Кирилов (СУ ”Св. Климент Охридски”) и Татяна Стефанова (НАИМ-БАН). В проучването взеха участие и студенти от СУ ”Св. Климент Охридски” – Поля Виденова, Яна Мутафчиева, Вера Шидерова, Илия Киров и Иван Митев. В процеса на проучване на обекта се включи и Мария Гюрова (НАИМ-БАН), която анализира кремъчните артефакти. Финансирането на проучването е осъществено съгласно договор между СУ „Св. Климент Охридски” и Национална агенция „Пътна инфраструктура”.

Върху територията, предвидена за проучване, бе заложена реперна мрежа с квадрати от 5 x 5 м, ориентирана по посоките на света. Квадратите са номерирани от север на юг и от изток на запад.

Преди залагането на реперната мрежа върху цялата площ на обекта с помощта на техника бе свален земен пласт с дебелина от 0,70 до 0,90 м. Това бе наложено от факта, че през 70-те години на ХХ в., поради заблатяване на терена, в който влиза и районът на обекта, същият е отводняван чрез дренажни канали и нивото му е допълнително повдигнато с насипна пръст. Това е констатирано при сондажите, направени на обекта през 2008 г.

Първоначално бяха проучени изцяло квадрати 1, 3, 5, 7, 9, 11 и 13 от първа и втора линия, разположени шахматно един спрямо друг в най-източната част на проучвания участък от магистралата. Като цяло липсваха археологически структури и откриваната керамика бе много малко за проучваната площ. Поради това по-късно бе взето решение квадратите да не се проучват изцяло, а да се заложат сондажи по цялото трасе на проучвания участък от магистралата, които да бъдат разширявани при наличие на археологически структури. Общо върху трасето бяха проучени 18 квадрата с размери 5 x 5 м и 107 сондажа с размери 5 x 1,5 м. Общата проучена площ е 1252 кв. м.

При проучванията се оказа, че малкото откривана керамика намалява в посока от изток на запад и към края на трасето липсва изобщо. Поради това, след достигане на края на трасето, се прехвърлихме отново в източната част на обекта, където макар и рядко, биваше откривана керамика.

В квадрат 6 бе проучен разрушен гроб с трупополагане, ориентиран изток-запад, с глава на изток, вкопан в стерилната пръст. Части от скелета липсваха, а част от зъбите бяха открити в областта, където би трябвало да е разположен тазът. Долните крайници, едната ръка и част от черепа не бяха открити. Датировката на гроба засега не е установена.

При сондажните проучвания в западната част на трасето бе засечено някогашното речно корито на р. Азмашка, с приблизителна ширина 12 м, вървящо в посока северозапад-югоизток.

Наблюденията при разкопките разкриха следната стратиграфска картина.

Стерилната основа се състои от светложълта песъклива пръст, под която има пясък.

Върху нея лежи пласт от светлосива сбита пръст с дебелина 0,19-0,34 м, в който на места се срещат фрагменти от къснохалколитни керамични съдове. Част от керамичните фрагменти бяха открити непосредствено върху или вкопани в стерилната основа. Върху този пласт лежи жълто-кафяв пласт с дебелина 0,50-0,90 м, в който се открива антична и средновековна керамика. Най-късният пласт е пластът насипана през 70-те години на миналия век пръст, който е сивочерен на цвят и с порохкава структура. Той е с дебелина 0,70-0,90 м, като на места достига дори 1 м.

От малкото количество открити керамични фрагменти и още по-малкия брой фрагменти с характерна форма и някаква украса можем само да заключим, че става дума за керамика от късния халколит. По-нататъшни уточнения са невъзможни на този етап поради малкото на брой керамични фрагменти и лошото им състояние. Като форми можем да реконструираме конични паници със заоблен ръб на устието и равно дъно, конични паници с удебелен ръб на устието, купи с конична долна и почти цилиндрична горна част – форми, характерни за целия период на късния халколит (Обр. 1). Липсва керамика с характерна украса. Открити бяха няколко фрагмента с по една релефна пъпка, един фрагмент от голям дебелостенен съд-хранилище с езичеста дръжка и един фрагмент с релефна лента, притискана с пръст. Тази украса също е типична за късния халколит. По-голямата част от откритата керамика е с груба повърхност, с кафяв или сиво-кафяв цвят, кафяв лом, изработена от глина, примесена с пясък и дребни камъчета. Малкото фрагменти от фини керамични съдове са изработени от фина глина, примесена със ситен пясък, а повърхността ѝ е загладена, бежова на цвят отвън и черна отвътре. Фрагментите от халколитни керамични съдове са открити главно върху стерилната почва, а някои и в самата нея. Много малко фрагменти произхождат от самия халколитен пласт над стерилната основа. По всичко личи, че откритата керамика трябва да се свърже с вече споменатата селищна могила. Предвид денивелацията на терена в посока сегашните проучвания е напълно възможно появата на керамиката на това място да се дължи на ерозионните процеси, още повече че част от откритата керамика е с огладени ръбове, свидетелстващи за воден транспорт.

Освен керамиката, при проучванията бяха открити и малък брой кремъчни артефакти, които бяха обработени от М. Гюрова. От наличните 13 артефакта трасологичният анализ е позволил функционална идентификация на 6 от тях – 2 ретуширани пластини са свързани с билатерално остъргване на кожа, други 2 –съответно с рязане на кост/дърво и на кожа, а 1 пластина е използвана като елемент за сърп. Особено интересен е отломък с ретуш, който по морфометрични признаци, както и по микроследите от употреба може да се интерпретира като елемент от диканя. Отнасянето му към халколитния период обаче е спорно, тъй като е открит в пласта непосредствено над халколитния.

Литература

Тодорова и др. 1983: Х. Тодорова, В. Василев, З. Янушевич, М. Ковачева, П. Вълев. Овчарово (РП IX). София, 1983.

Георгиева 2005: П. Георгиева. Селищна могила Калето при с. Рупките, Чирпанско. – Годишник на СУ ”Св. Кл. Охридски”, ИФ, специалност Археология, 2005, 1, 7- 50.

№32. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ 17 ПО ПЪТЯ ДЖЕБЕЛ – МАКАЗА, КЪРДЖАЛИЙСКО

Ана Радунчева, Милен Камарев

През 2009 г. работата на обект 17 по пътя Джебел – Маказа продължи северно от линията сондажи 6 и 6А от 2007 г. През този сезон бяха направени 13 сондажни изкопа с размери 5 x 5 м, 5 x 3 м и 2 x 3 м. Номерацията на квадратите продължава започнатата през 2007 г. – т.е. от 12 до 24.

Установи се, че:

1. Регулярен културен пласт по цялата проучвана площ няма. Създавали са се каменни структури в дълбоки ями (сондажи 20 и 22) или в плитки вкопавания в древния материков терен (сондаж 15).

2. Наличието на съвременна наносна пръст с дебелина на

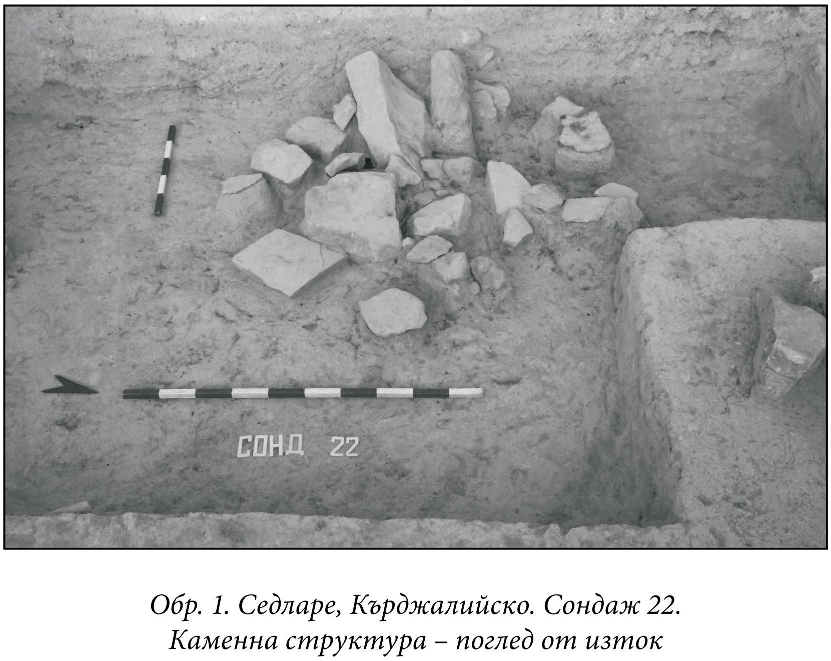

Обр. 1. Седларе, Кърджалийско. Сондаж 22. Каменна структура – поглед от изток

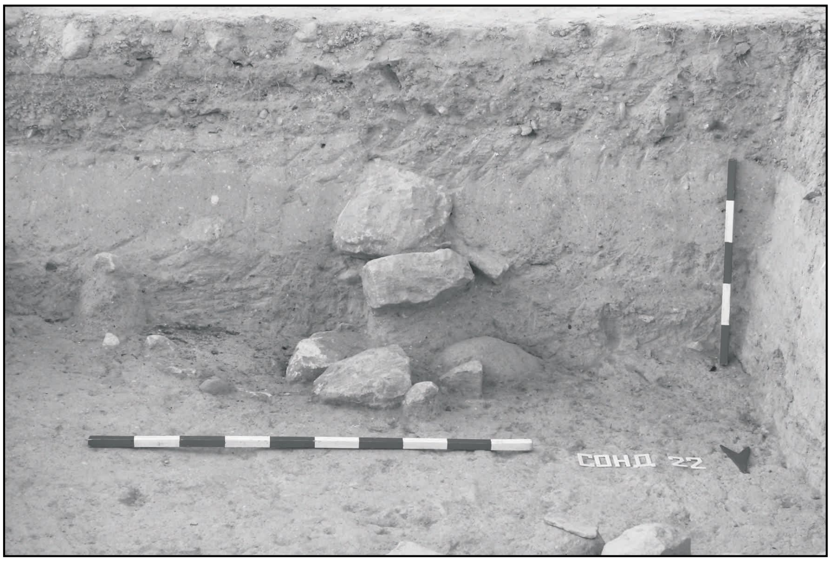

Обр. 2. Седларе, Кърджалийско. Сондаж 22. Южен профил

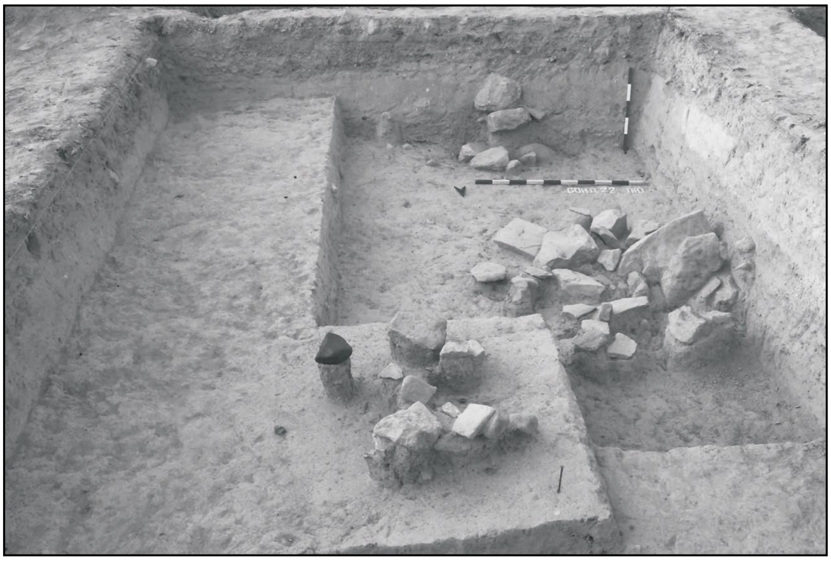

Обр. 3. Седларе, Кърджалийско. Сондаж 22. Общ план

пласта 0,20-0,55 м е повсеместно. Под този пласт следва различен по дебелина, оцветен в яркожълто, като находките в него са съвсем малко или изобщо липсват. Именно в този пласт са били вкопани ямите с каменните структури от сондажи 20 и 22, а съоръжението от сондаж 15 е изградено направо върху него.

3. От същата дълбочина на отделни места започва черен пласт, който е примесен с фрагменти от стенни мазилки, въглени, малко керамика и ахатови и ясписови конкреции, някои от които са били фигурално оформени. Този пласт на места достига дълбочина 1,80 м без да е изчерпан напълно, какъвто е случаят със сондажи 6, 6А и южната половина на сондаж 15. На основание на керамиката и другите находки този "черен" пласт се датира в праисторическата епоха. Важно е да подчертаем, че се явява като на гнезда – т.е. като доста големи по площ вкопавания.

4. Частите от каменни стени и основи на постройки от сондажи 14 и 18, едната яма в сондаж 22 и една от сондаж 23 се отнасят към ранното средновековие и се отчитат от К. Меламед.

5. Във всички сондажи се достигна до скалната основа на терена.

В сондаж 15 беше проучено правоъгълно (почти квадратно) съоръжение, изградено от едри речни волутъци и ломени каменни късове По всяка вероятност към центъра на конструкцията е било оформено сводче от по-дребни камъни. То се е поддържало от конструкция, направена от нетрайни материали. При отстраняване на каменните късове, в центъра на конструкцията се разкри малка камера, оформена от вертикално забити големи скални късове. Основата на камерата е постлана с цяла плоча, която беше почти разпрашена от ерозията. Възможно е покритието на пода да е било образувано от трамбована пепел, примесена с малко количество въглени, донесени от друго място. Направеният разрез под нивото на пода не показа особености в конструкцията. Била е плътно нанесена пръст без фрагменти или находки. До югоизточния ъгъл на съоръжението бе открит специално положен голям керамичен фрагмент, който с известна уговорка може да бъде определен като праисторически.

В сондаж 22, отново в здравата пръст, бяха разчистени още две ями с каменни структури в тях. Камъните в първата (Обр. 1) са били подредени в ред, напомнящ силует на седящ човек. В непосредствена близост до тази яма, до западната стена на сондаж 22, отново върху дъното на голяма яма в кръг бяха подредени едри ломени камъни (Обр. 2-3). В самия център на кръга вертикално е бил забит висок необработен камък. След създаване на ямите и структурите в тях, те са били засипвани с пръст.

В сондаж 20 беше открита яма, на чието дъно също е бил подреден кръг от ломени камъни. В центъра му върху пръст и едри керамични фрагменти от устия и дръжки от съдове е бил поставен триъгълно изсечен камък. На базата на откритата в нея керамика, тази яма може да се отнесе към средновековието, но веднага трябва да добавим, че в нея липсват някои от задължителните елементи на останалите средновековни ями от обекти 17 и 18 като къс желязо и др.

Засега паралели на тези, основно каменни, съоръжения не се открити. Твърде е възможно да имат нещо общо със заклинателни практики или оброчища. Ясно е, че традицията е дълга във времето назад, тъй като култовите предмети, които бяха открити около полегатата скала през 2007 г., явно са били положени в яма. Както имахме възможност да се уверим, използването на подобни землени съоръжения продължава векове, а може би и хилядолетия по-късно. Надяваме се, че разкопките през следващия сезон ще дадат възможност за изясняване на всички нерешени въпроси.

№33. ОСТАНКИ ОТ ФАУНАТА В ПРАИСТОРИЧЕСКИ ОБЕКТИ

Лазар Нинов

Изследването на остеологическите материали от халколитното селище „Върхари" сезон 2009 г. по категоричен начин променя първоначалната визия за причините относно малкото количество на животински останки в селището (Бояджиев, Бояджиев 2008). Установи се, че средата в която лежат костите е силно агресивна към тях и ги разрушава. Открити са кости от всички характерни за халколита домашни животни – говедо, овца, коза, свиня и куче. Идентифицирани са кости от дивеч – елен и глиган. Двата вида са едри животни с по-масивни и здрави кости, поради което някои от тях са се запазили до сега.

Някои от костите са с конкретен контекст – в ями, струпвания и други. Например в яма 3 и яма 4 има фрагментирани кости от говедо - предни и задни крайници, челюсти и зъби. В керамичен съд намиращ се в кв. Е 45, вкопаване 8, дълбочина 139 см има кости от овца в това число долна челюст от възрастен индивид. Тя е прилепнала плътно до стената на съда и е като залепена за него. В кв. И 15 на дълбочина 134 см е открит еленов рог.

Тафономичните изследвания показват, че голяма част от останките са били под вода. Част от костите са горели. Те са фрагментирани и с характерните признаци на кухненски останки. Много от тях са напукани и са в различна степен на разлагане. Дори част от зъбите, които по принцип са едни от най-здравите части от скелета са се разпаднали.

Най-много са останките от едър рогат добитък - 140. Делът на дребните преживни –овце и кози е относително висок (95). Малък е делът на свинете – едва 10. В материала има само една кост от куче. Останките от елен и дива свиня са съответно 4 и 2. Разпределението на костите по части на скелета показват силно изместване в посока голямо количество зъби или части от тях и малко фрагменти от гръбначния стълб и периферния скелет. При говедата съотношението зъби – кости надхвърля две към едно. Обикновено в повечето обекти зъбите са малък процент.

Направени са детайлни из-

Обр. 1. Селищна могила Кошарна, Русенско. Останки от заек

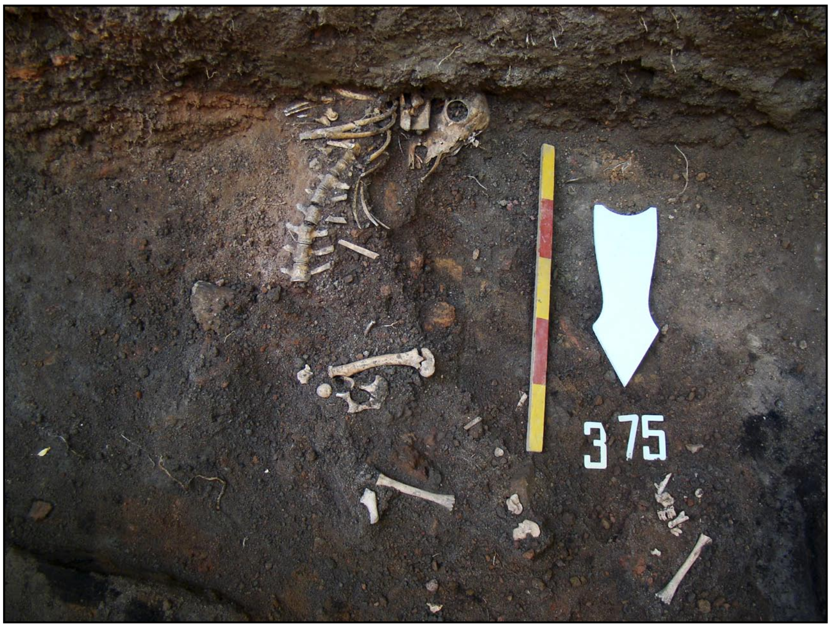

Обр. 2. Селищна могила Кошарна, Русенско. Останки от агне

Обр. 3. Селищна могила Кошарна, Русенско. Останки от сърна

следвания и измервания на костите там където това е възможно. Въз основа на добре запазен голям пищял и с помощта на съответните индекси изчислих височината при холката на говедото – 117 см.

Освен костите от бозайници в материала са открити пет черупки от морски миди кардиум. Това е безспорно доказателство за културните контакти с приморските райони.

Изследванията на остеологичните материали от „Върхари" са важни от методическа гледна точка. При накисване или измиване с вода костите, които до този момент са лежали в агресивна среда, се разпадат и това затруднява изследването. При укрепване и вдигане с пръстта костите могат да стигнат до остеолога във вида в който са открити. В този смисъл разкопвачите са постъпили правилно, като са вдигнали костите с пръстта и предварително са ги укрепили.

Продължават проучванията на остеологични материали от селищна могила Кошарна. Тя е от късния халколит и културен комплекс Коджадермен -Гумелница – Караново VI. До сега са направени четири сондажа в централната част на могилата и се изследват 4 строителни хоризонта. В югоизточната част на кв. О 9 е вкопана голяма яма - яма 1. Според ръководителя на разкопките Д. Чернаков ямата се отнася към първи хоризонт и нарушава изцяло хоризонти I, II, III. За точна датировка е взета проба за С 14. Нейното дъно е на дълбочина 4.50 м. Запълнителят на ямата се състои от горели мазилки с различна големина и форма, фрагменти от керамични съдове, животински кости, камъни, изгоряло дърво. Разграничават се 4 етапа на запълване от долу нагоре.

Етап I. Пластът е от дълбочина 4.50 до 4.20 м. Наред с другите находки има отделни кости от говедо, овца и свиня.

Етап II. Той е с голяма дебелина, започва от 4.15 м и достига до дълбочина 2.74 м. На дълбочина 4.20 м са открити кости от заек без череп във възрастова група adultus. (Обр. 1). На дълбочина 3,75 м в северната половина на ямата е открит цял скелет от агне (Обр. 2), което лежи по гръб. Възрастта на животното е 4 – 5 месеца. положено на лявата си страна. Главата е извита към лявата страна. Костите на крайниците са разместени. Вероятно това е резултат от по-късни биотурбации. Под него се намират останки от зайче във възрастова група juvenilis. Епифизите на тръбестите кости не са сраснали.

На дълбочина 3.46 м е открит скелет от куче – възрастова група adultus. То е с височина при холката 53 см. Това е средно по големина куче съответстващо на типа Canis familiaris intermedius Woldr. Животното е положено на дясната си страна (Чернаков, Гюрова 2009). Главата е ориентирана към североизток. В края на гръдната и поясната области и задната половина на животното има разместване на скелета. Тазът е с вентралната си страна нагоре. Причина за това е ровещо животно. Фактът, че костите са в анатомична последователност показват, че трупът и по-специално меките тъкани не са били напълно изтлели, когато са били избутани.

Етап III. На дълбочина 2.70 м е открит скелет от млада сърна (Обр. 3). Тя е положено на лявата си страна. Черепът липсва. По степента на започналото срастване на дисталните епифизи на раменните кости и проксималните епифизи на лъчевите кости може да се определи приблизителната възраст на сърната. Тя е около три месеца. Епифизите на останалите кости на крайниците са напълно отделени. В непосредствена близост до костите на предните крайници, таза и гръбнака са открити черупки от охлюви (Helicella candidas, Helicella obvia, Bradibaena fruticum).

Етап IV. Откроява се от дълбочина 2.50 до 1.20 м. Животинските кости са фрагментирани и са кухненски останки. Осем от тях са от говедо – един индивид и шест от овце – три индивида.

Продължиха проучванията на костните материали от селищна могила Иваново сезон 2009. Получени са нови данни за разнообразието на фауната и за съотношенията между видовете животни. Направени са детайлни измервания на всички кости от завършили растежа си индивиди, които са добре съхранени и естествените им форми са запазени.

Литература

Бояджиев, Бояджиев 2008: Я. Бояджиев, К. Бояджиев. Халколитноселище „Върхари". – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г., София, 2008, 85-89.

Чернаков, Гюрова 2009: Чернаков, Гюрова. Археологически разкопки на селищна могила №1 до с. Кошарна, Русенско. - В: Археологически открития и разкопки през 2008 г., София, 2009, 90–93.

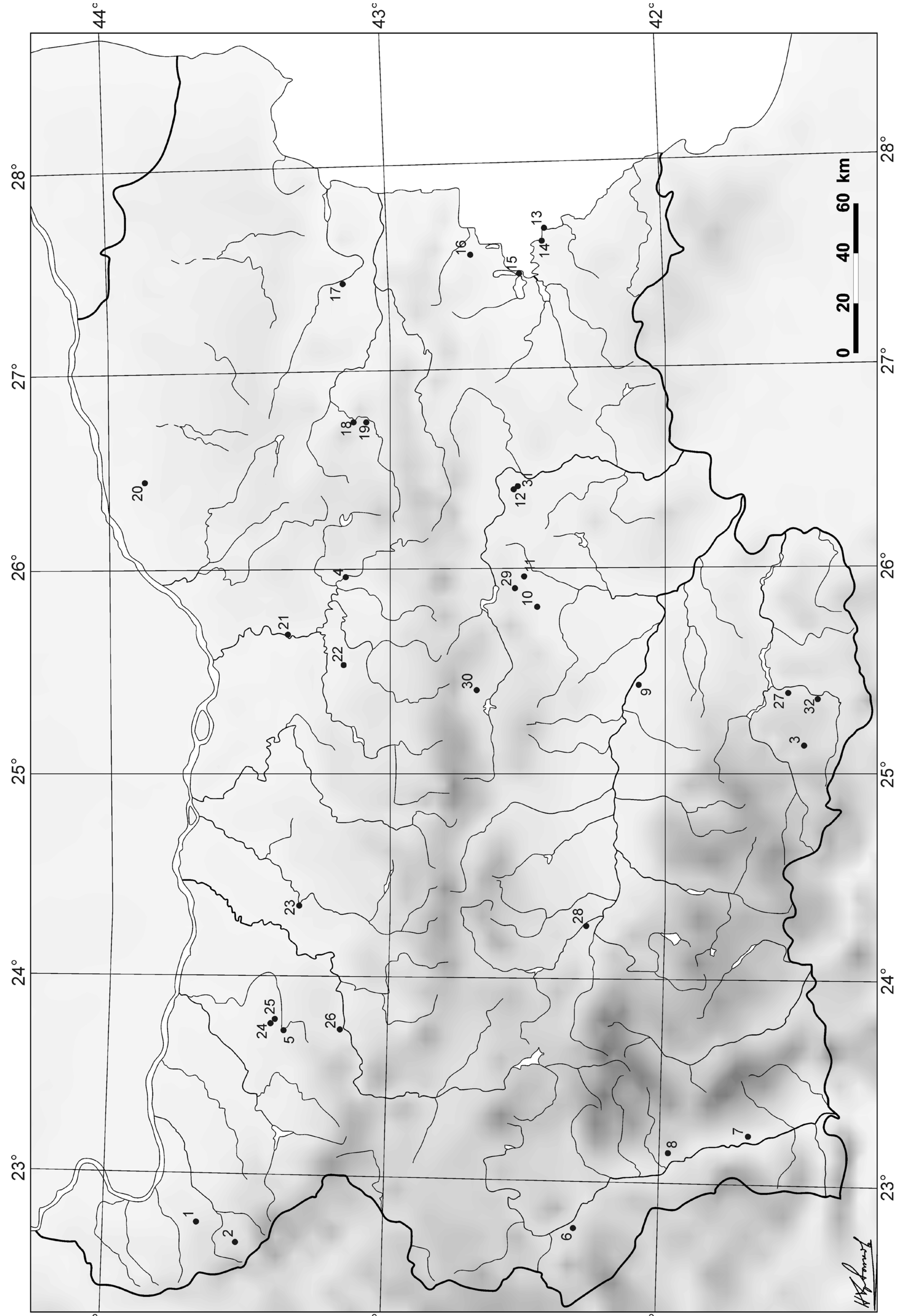
44°
43°
42°
28°
27°
26°
25°
24°
23°
0
20
40
60 km
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32

Карта 1. Раздел Праистория